

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Marx 200 yaşında

Özgür Öztürk

Kurtar Tanyılmaz

Armağan Tulunay

Mustafa Kemal Coşkun

Sungur Savran

Burak Gürel

Marx ve diyalektik

Marx'ın kapitalizm eleştirisi

Marx ve kadınların kurtuluşu

Marksizm ve sınıf mücadelesi

Bir devrimci olarak Marx

Marx ve ulusal sorun

50. yılında 1968

Sungur Savran

Bir devrimci dalga

Emperyalizm: dün ve bugün

Özgür Öztürk

Levent Dölek

Yüz yıl sonra Lenin'in *Emperyalizm*'i

Çin ve Rusya emperyalist mi?

Sanat ve edebiyat

Sungur Savran

İvan İvanoviç ve Türkiye solu

35
Yaz
2018

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 35
Yaz 2018

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

Gezi konusundaki duvar resmi ile tanınan Ressam Haydar Özay'ın
Marx çalışmalarından biri.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Sayı: 35

Yaz 2018

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Marx 200 yaşında</u>		
Özgür Öztürk	Marx ve diyalektik	13
Kurtar Tanyılmaz	Marx 200 yaşında: Bir devrimcinin kapitalizm eleştirisi	19
Armağan Tulunay	Marx neden hâlâ kadınların mücadelesinde yaşıyor?	27
Mustafa Kemal Coşkun	Marksizm ve sınıf mücadelesi	39
Sungur Savran	Bir devrimci olarak Marx	47
Burak Gürel	Leninist uluslar politikasının esin kaynağı olarak Marx	77
<u>50. yıldönümünde 1968</u>		
Sungur Savran	1968: bir devrimci dalganın adı	87
<u>Emperyalizm: dün ve bugün</u>		
Özgür Öztürk	Lenin'in emperyalizm teorisi: genel bir değerlendirme	103
Levent Dölek	21. yüzyılda savaşın karakteri: Çin ve Rusya emperyalist savaşın tarafı mı hedefi mi?	125
<u>Sanat ve edebiyat</u>		
Sungur Savran	İvan İvanoviç önemli miydi, önemli değil miydi?	142

Bu sayı

Büyük tarihi olayları ya da tarihe damgasını vurmuş büyük şahsiyetleri doğum ya da ölüm yıldönümlerinde anmak, onlar üzerine tartışma toplantıları düzenlemek, yayın organlarında onlar hakkında dosyalar yayınlamak ilk bakışta fazlasıyla biçimci bir yaklaşım gibi durabilir. Oysa böyle vesileler, bir ülkenin ya da bütün dünyanın tarihine damga vurmuş olaylara veya şahsiyetlere daha bir mesafeli, daha bir bütünsel bakmak ve aradan geçen on yıllar ya da yüzyıllar sonrasında bu olayın ya da insanın bugün nasıl değerlendirildiği konusunda izlenimler edinmek açısından çok büyük yarar sağlar.

Hele bu şahsiyet Karl Marx olunca, hele söz konusu yıldönümü doğumunun 200. yıldönümü olunca. Geçen yıl Marx'ın şaheseri *Kapital*'in ilk cildinin yayınlanmasının 150. yıldönümü idi. Modern dünyanın, yani kapitalist üretim tarzının hâkimiyetiyle yoğrulmuş çağımızın sırrını insanlığın kulağına fısıldayan bu dev yapıtı *Devrimci Marksizm* sayfalarında ele aldık. Ama *Kapital* modern çağın gelişmesi ve 20. yüzyılın tarihi açısından kendisinden de fazla etki yapmış olan bir tarihi olayın, 1917'de Rusya'da yaşanan Büyük Ekim Devrimi'nin 100. yılına denk geldiği için sahne ışıklarını ona bıraktı. Ekim devrimi bir bakıma *Kapital*'in çocuğu sayılabilirdi. Her halükârda, *Kapital*'in esas ulaştığı sonuç olan “mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirileceği” önermesinin tarihi olarak ilk büyük doğrulanmasıydı. Onun için Ekim'i kutlayan ve üzerine düşünen her girişim aynı zamanda *Kapital*'e bir temenna idi.

Ama bu yıl Marx'ın yılı. *Kapital*'in anılmasından sonra bir de Marx'ı anmak, üzerine toplantılar yapmak, katkısını tartışmak gerekli mi diye sorulabilir. Cevabımız yalındır: Tarihi önemi ne kadar büyük olursa olsun, *Kapital* bile

Marx'ın içine sığabileceği oylumda değildir. Yıldönümlerinde belirli bir mesafeden bakmaktan, daha bütünsel değerlendirmekten söz ettik. Düşünsenize, insanlığın salt yazılı tarihi bile binlerce yıl öncesine uzanıyor, ama ancak bir 170 yıl önce, Marx ile dostu, fikir arkadaşı, mücadelede yoldaşı Engels, *Komünist Manifesto*'da bütün dünyaya haykırıyorlar: “Bugüne kadar bütün tarih sınıf mücadeleleri tarihi olmuştur”. Molière'in *Kibarlık Budalası* oyununda, aristokratlara özenen yeni yetme burjuvanın en temel konuları sıfırdan öğrenirken hocasına “Aaa, demek ki ben hep nesir konuşuyormuşum” demesi misali, insanlık, binlerce yıl boyunca varlığının merkezinde sınıf mücadelelerini yaşamış, ama o kadar süre boyunca, bütün ideolojik maskelerin ardında gerçekten ne yapmakta olduğunu birdenbire bu iki genç adamdan öğreniyor! “Aaa, demek ki biz hep sınıf mücadelesi vermişiz”! Yani Marx (ve Engels) insanlığa sadece modern dünyanın sırrını vermekle kalmamış, bütün tarihinin muammasını çözmüştür.

Marx, *Kapital*'den büyüktür. Bu yüzdendir ki, *Devrimci Marksizm*'in bu sayısının ana dosyasında *Kapital*'in ışığını ele alan tek bir yazı vardır (Kurtar Tanyılmaz'ın yazısı). Diğerleri ise Marx'ın *Kapital*'de ya en önemli uygulama alanını bulan ama onu aşan (diyalektik ya da sınıf mücadelesi gibi) ya da orada kendine (*Kapital*'in son derecede disiplinli soyutlama protokolleri dolayısıyla) ancak marjinal olarak yer bulabilen (kadınların ezilmesi ve kurtuluşu, ulusların ezilmesi ve enternasyonalizm, savaş, devrim gibi) konulardaki dev katkılarını ele almaktadır.

Bu dosyanın nasıl bir oluşum sürecinin ürünü olduğunu kısaca anlatmak, *Devrimci Marksizm* dergisinin Türkiye solunun düşünce hayatında nasıl bir yer tuttuğunu berraklaştırmak açısından da değerli olabilir. Dosyadaki yazıların hepsi, dergimizin 13 Mayıs günü “Marx 200 yaşında: Sınıf, Devrim, Komünizm” başlığıyla İstanbul'da düzenlediği bir toplantıda yapılan konuşmaların ürünüdür. (Bu toplantı bundan beş yıl önce, 28 Nisan 2013'te yitirmiş olduğumuz, Marksizmin bu topraklardaki önemli teorik temsilcilerinden biri olan Nail Satlığan yoldaşımıza adanmıştı.) Bazıları konuşmaların olduğu gibi yazıya dökülmesidir, bazıları ise geliştirilmiş birer makale karakterindedir. Önemli olan bu toplantının düzenlenmesinin ardında yatan kaygılardır.

Bilindiği gibi, Marx'ın 200. yıldönümü vesilesiyle, doğum günü olan 5 Mayıs da göz önüne alınarak, 4-5-6 Mayıs tarihlerinde yine İstanbul'da daha geniş çevrelerin katkısı ve katılımıyla bir “Marksizm Sempozyumu” daha toplanmıştı. Toplantının düzenlenmiş olması, hem panelistler hem de izleyiciler açısından katılımın yüksek sayıda olması, bazı panellerin çok verimli tartışmalara yol açmış olması önemli kazanımlardır. Düzenleyicilerin kolektif çabası ve emeği saygıdeğerdir. Ne var ki, programın incelenmesi, birkaç istisnai oturum dışında, Marx üzerine Türkiye solunun söyleyecek sözü olmadığını kanıtlamaktadır. Çoğu oturum, günümüzün her daim tartışılan sorunlarının yanına Marksizmin adının eklenmesiyle oluşturulmuş konulara ya da günümüzün Marksist akımlarının in-

celenmesine vb. hasredilmiştir. Genel görünüm, sol akademisyenlerin kendi çalışma konularını bildiri haline getirerek Marx'a saygılarını sunduğu bir paneller toplamıdır. Bu bile güzel bir şeydir kuşkusuz. Marx, *Kapital*'in birinci cildinin Almanca ikinci basımına sonsözünde “meydanı boş bulan hırçın, küstah, ve vatsat bir taklitçiler takımının (*epigonentum*)... Hegel'e ‘ölmüş eşek’ muamelesi” yapmasından şikâyet ediyordu. Bugün Marx'ın kendisine her önüne gelenin aynı muameleyi yapma cüretkârlığını gösterdiği bir ortamda, bu bile değerlidir. Ama Marx'ı anmak için yeterli değildir. Kaldı ki, Türkiye solunun aydınlarının Marx üzerinde konuşamayacak hale geldiğinin de bir resmidir.

Devrimci Marksizm, günümüz sorunlarına militan teori temelinde aralıksız eğilen bir yayın organıdır. Ama biz aynı zamanda Marx'ın kendisinin ve Marksizmin diğer büyük düşünür ve devrimci önderlerinin düşüncesi üzerinde de sürekli durmamız gerektiği kanısındayız. Çünkü bunlar insanlığın kurtuluşunun düşünce planındaki olası güzergâhının kilometre taşlarıdır. Hele bugün, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyiminin (SSCB, Çin, Doğu Avrupa, Küba, Vietnam vb.) yaşadığı büyük çöküntüden sonra. Bu çöküntü, Marx'ın ve hakiki izleyicilerinin düşüncesinin ikili bir enkazın altında kalmasına yol açmıştır.

Birincisi, Stalinizmin Marx'ın düşüncesini (aynen Lenin'inkini olduğu gibi) bürokrasinin hâkimiyetine uydurmak amacıyla bir Prokrüst yatağına yatırmasının ürünüdür. Marx'ın birçok düşüncesi çarpıtılmış, Marx genç kuşaklara hakiki düşünceleriyle değil bürokrasinin sansürcülerinin makaslarından geri kalan yönleriyle tanıtılmıştır. Birkaç örnekle yetinelim: Marx'ın uzlaşmaz enternasyonalizminin yerini “tek ülkede sosyalizm” hurafesi almış, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağına ilişkin apaçık görüşleri çarpıtılmış, 1848 Alman devriminin deneyimi sonucunda geliştirdiği sürekli devrim perspektifi bütünüyle unutturulmaya çalışılmış, Paris Komünü'nden işçi demokrasisi adına çıkarttığı program terk edilmiştir.

İkincisi, bu enkazın üzerine, farklı bir jeolojik zamanda, yani 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünün ertesinde, liberalizmin ve post-modernizmin döktüğü cüruftur. Bu, Marx'ın tanınmaz hale getirilmesine, tezlerinin çarpıtılmasına, kavramlarının içeriğinin başkalaştırılmasına dayanan, böylece sol olmayı sol gösteren bir operasyondur.

Bazıları sosyalizmin “Marx'a dönüş”le kurtulacağını, pratiğin kirene bulaşmış bir Marx'ın bizi pratiğin bütün kirlerinden kurtaracağını sanıyor. Biz böyle düşünmüyoruz. Pratik zorunlu olarak kirli bir şey değildir. Öyle olsaydı sınıfsız topluma yürümek mümkün olmazdı. Kaldı ki, Marx'ın kendisi teorisini fildişi kulede değil pratiğin içinde geliştirmiştir. “Temiz bir Marx” yoktur. Ama Marx'ı *epigon*'lardan kurtarmanın, hakiki bir başlangıç noktası oluşturacağına inanıyoruz.

“Marksizm Sempozyumu” düzenlenmiş olduğu halde *Devrimci Marksizm*'in bir başka toplantıyı gerekli görmesinin nedeni budur. Marx'ın (ve Engels'in) te-

orisini, üzerine boca edilmiş tonlarca cüruftan arındırmak, pırıl pırıl ışığını yeniden ortaya çıkartmak, Stalinizmin gömmeye, liberalizmin tasfiye etmeye çalıştığı bütün bir geleneğin, hakiki Lenin'in, Trotskiy'in, Rosa Luxemburg'un, Gramsci'nin, Che'nin köklerinin bütünüyle cüruftan arındırılmış Marx'ta yattığını ortaya çıkartmaktı amacımız. Bu, tarihe hapsolmuş bir bakış açısı değildir. Aynı zamanda günümüzün en önemli sorununa, sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünden sonra işçi sınıfı hareketinin ve devrimci komünizmin yeniden toparlanmasına teori alanından katkıdır.

Marx dosyamız Özgür Öztürk'ün Marx'ın diyalektik yöntemi üzerine yazısı ile açılıyor. Öztürk, Marx'ın diyalektik konusunda Hegel'den esinlendiğini ama aynı zamanda Hegel'in yöntemini maddeci biçimde yorumladığını hatırlatıyor. Söz konusu maddeciliğin, temelde, hazır bir şablonu her olaya uyarlamaktan ziyade, “şeyin mantığına” saygı duymayı ve bunu ortaya çıkarmaya çalışmayı içerdiğini savunuyor. Buna göre, Marx'ın diyalektiğinde, aslında genel olarak her türlü bilme ve düşünme çabasında, diyalektiğin kategorilerinden ve kategori gruplarından hareket etmek zorunludur. Bununla birlikte, bu ilk evrede ulaşılan ve bir anlamda “hipotez” mahiyeti taşıyan ilk sonuçlar daima olgularla, verilerle, gerçeklikle test edilir ve ancak bu aşamadan sonra doğru bilgiye ulaşmak olanaklı hale gelir. Öztürk, *Grundrisse* (1857-58) defterleri ile 1867'de yayınlanan *Kapital* karşılaştırıldığında Marx'ın bu tarz bir yöntem izlediğinin görülebileceğini iki farklı örnekle sergiliyor. Dosyanın diyalektik üzerine bir sergileme ile açılması anlamlıdır, çünkü bu yöntem değişimin ve devrimin evrenselliğini, yani Marx'ın dünyaya bakışının özünü yansıtır.

Yazısında Marx'ın, 200. doğum günü vesilesiyle çoğu burjuva ya da sol çevrede sıklıkla gündeme geldiğini belirten Kurtar Tanyılmaz, bununla birlikte, Marx'a dair tespitlerde hâkim olan iki yaklaşım konusunda okuyucuyu uyarıyor: Teorisyen Marx'ın devrimci Marx'tan koparılarak ele alınması ve Marx'ın kapitalizm eleştirisinin kapitalizmin yapısı ve işleyiş biçimiyle sınırlı tutulması. Tanyılmaz, yazısında her iki yaklaşımı da sorguluyor; Marx'ın teorisine her şeyden önce kapitalizmin eleştirisine bir devrimci olarak yaklaşmasının damgasını vurduğunu ve söz konusu eleştirinin özünü, kapitalizmin yapısı ve işleyişini açıklamanın yanı sıra, kapitalizmin kendi iç çelişkilerinin sonucu olarak kendi yıkımının koşullarını da hazırladığını ortaya koymanın teşkil ettiğini vurguluyor. Ütopik ve romantik kapitalizm eleştirileri karşısında Marx'ın ancak bu devrimci ve eleştirel yaklaşım sayesinde ki kapitalizme özgü sömürünün sırrını keşfettiğini belirten Tanyılmaz, herkesin özgürce yaşayacağı bir toplumun koşullarının ancak işçi sınıfını merkeze koyan ve öncelikle üretim ilişkilerini dönüştürmeyi hedef alan bir mücadele ile mümkün olduğunun altını çiziyor.

Konferansta yapılan bir diğer konuşma “Marksizm ve Sınıf Mücadelesi” başlığını taşıyor. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Coşkun, Marx'ın en özgün yanının tarihin ne olduğuna ilişkin kendisine kadar gelmiş bilinmezlik peçesini

kaldırması olduğunu vurguluyor. Yazara göre Marx, sınıfı hem toplumu analiz birimi hem de toplumu değiştirmenin aracı olarak görmektedir. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin önemi ortaya çıkıyor. Ancak yazara göre sınıf mücadelesi, sadece siyasal ve ekonomik mücadelelere indirgenemez. Bu açıdan yazar, işçi sınıfı herhangi bir mücadeleye girişmese bile sınıf mücadelesinin bizzat sömürünün var olduğu sınıflı toplumların sürekli ve kalıcı bir özelliği olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla sınıf mücadelesi, işçi sınıfı politik olarak var olmadan önce de vardır yazara göre. Bu yaklaşımın, ister ekonomik ister politik mücadelelerin zayıf seyrettiği dönemleri bahane ederek sınıfların ve sınıf mücadelesinin önemini yitirdiğini ileri süren tezleri yeni bir düzeyde sıkıştırdığı dikkati çekecektir.

Son dönemde, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimlerinin yaşadığı çöküntünün moralsizliğinin etkisi altında, birçok sosyalist devrimci, pratiğin kirine karışmış izleyicilerine karşıt olarak, Marx'ı teori alanındaki başarılarıyla anmayı bir çıkış yolu olarak görüyor. Sungur Savran'ın yazısı, Marx'ın ve Engels'in çalışmalarının en başından itibaren teorilerinin doğrudan doğruya devrimci pratik için bir kılavuz olarak geliştirildiğini, Marx'ın ne bir akademisyen ne de köşesine çekilmiş bir düşünür olduğunu, hayatının her aşamasında yaptığı her şeyin, velev ki bu bazen British Museum'un dingin sessizliği içinde araştırma yapmak biçimini de alsa devrimi hedeflediğini, kaldı ki Marx'ın hem 1848 devrimlerinde fiilen yer aldığını, hem de Birinci Enternasyonal'in lideri ve baş örgütçüsü olduğunu vurguluyor. Savran'ın Marx'ın devrimci faaliyetini inceledikten sonra ulaştığı sonuç şu: Marx'ın pratik devrimci faaliyet alanında mirası, işçi sınıfının kurtuluş mücadelesinin daha sonraki evreleri açısından teorik alandaki mirası kadar önemlidir.

Düşünce tarihinde pek az şey Marksizmin kurucularının kadın sorunu konusundaki tutumu konusunda söylenenler kadar ironik bir karakter taşır. Son dönemde yaygınlaşan bir anlayışa göre Marx ve Engels bu soruna hak ettiği önemle yaklaşmamış, hatta bazı açılardan onu görmezlikten gelmiştir. Oysa, 19. yüzyılın erkek düşünürleri arasında sadece iki kişi, *Kadınların Köleleştirilmesi* başlıklı denemesinde liberal John Stuart Mill ile *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* başlıklı çalışmasında Friedrich Engels kadınların ezilmesi ve kurtuluşu sorununu, öyle geçerken falan değil, kendi başına bir sorun olarak ele almıştır. Armağan Tulunay, buradaki yazısında, *Köken* her ne kadar 1884'te, yani Marx'ın ölümünden bir yıl sonra yayınlanmış olsa bile, yazılışında Marx'ın notlarının belirleyici olduğunu hatırlatarak, aslında Marx'ın da kadınların ezilmesinin tarihi temellerinin ortaya konulmasının onurunu Engels ile paylaştığını hatırlatıyor. Tulunay, ilk çalışmalarından, özellikle *Alman İdeolojisi ve İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'ndan başlayarak, *Komünist Manifesto*'dan ve *Kapital*'den geçerek, *Köken*'de doruğuna ulaşan biçimde kadın sorununun nasıl Marx ile Engels'in hep gündeminde olduğunu ayrıntısıyla ortaya koyuyor.

Burak Gürel, "Leninist uluslar politikasının esin kaynağı olarak Marx" başlıklı yazısında Marx ve Engels'in ulusal sorun hakkındaki yazıları ve faaliyetleri

ile 20. yüzyılın başında Leninist uluslar politikası biçiminde olgunlaşacak yaklaşım arasındaki ilişkiyi inceliyor. Leninist uluslar politikasının temelini oluşturan ezen ulus-ezilen ulus ayrımını, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının savunusunu ve ulusal kurtuluş savaşlarının dünya devrimi bakımından önemli olduğu tespitini ilk kez Marx ve Engels'in yaptığını ortaya koyuyor. Benzer biçimde, sosyalist devrimin dünya partisi olan enternasyonalin proleter mücadeleleri ile ulusal kurtuluş savaşları arasında ittifak kurma ve ulusal hareketleri proletaryanın uluslararası çıkarları doğrultusunda dönüştürme görevlerinin de ilk kez Marx ve Engels tarafından formüle edildiğini, yirminci yüzyılda Lenin tarafından hem teorik hem de pratik bakımdan ileriye taşındığını gösteriyor.

Bu yıl 1968'in de 50. yıldönümü. Dünya çapında gerçekleşen bu devrim ve isyanlar dalgasının izi bugün hâlâ insanların düş gücünü ateşliyor. O dönemin kahramanları, bir Che, bir Martin Luther King veya bir Malcolm X, bir Kızıl Rudi (Dutschke), bir Lumumba ya da Steve Biko ve elbette bir Deniz Gezmiş veya bir Sinan Cemgil, bir Mahir Çayan veya bir İbrahim Kaypakkaya, insanlara hâlâ isyanın ve devrimin o özgürleştirici duygusunu veriyor. Ama 1968'e sadece esinlenmek için değil aynı zamanda öğrenmek için de bakmalıyız. Dersler çıkararak bir sonraki devrimci yükselişe hazırlanmalıyız. *Devrimci Marksizm* 1968'in 50. yılını yazarımız Sungur Savran'ın on yıl önce, dergimizin gençlik döneminde, 1968'in 40. yılı vesilesiyle 9. sayısında (Mart 2009) yayınlanmış yazısıyla karşılıyor.

Bu sayımızın bir dosyası da emperyalizm üzerine. Dergimiz sayfalarında daha önce Marksist emperyalizm teorileri üzerine birçok makale yayınladık. Özgür Öztürk'ün "yüzüncü yıl" değerlendirmeleri de bunlar arasındaydı. Öztürk, Rudolf Hilferding'in, Rosa Luxemburg'un ve Nikolay Buharin'in konu hakkındaki temel yapıtları hakkındaki değerlendirmeleri *Devrimci Marksizm*'in sırasıyla 12. (Kış 2011), 20. (İlkbahar 2014) ve 25. (Kış 2015-2016) sayılarında ele almıştı. Bu sayıda yer verdiğimiz "Lenin'in emperyalizm teorisi: genel bir değerlendirme" başlıklı yazı ise Lenin'in katkısına odaklanıyor. Öztürk, Lenin'in teorisinin salt *Emperyalizm* kitabından ibaret olmadığını vurguluyor ve Lenin'in özellikle Birinci Dünya Savaşı devam ederken yazdığı makalelerin de hesaba katılması gerektiğini belirtiyor. Öztürk'e göre Lenin'in teorisi birçok bakımdan günümüze ışık tutmaktadır, fakat aradan geçen zamanda ulusal sorunun yapısında, işçi aristokrasisinin durumunda ve dünya ekonomisinde gerçekleşen değişiklikler dikkate alınarak bazı açılardan güncellenmesi de gerekmektedir.

Levent Dölek'in "21. yüzyılda savaşın karakteri: Çin ve Rusya emperyalist savaşın tarafı mı hedefi mi?" başlıklı yazısı, ikili bir karakter taşıyor. Yazı, *Devrimci Marksizm*'in düzenlemiş olduğu "Marx 200 Yaşında" toplantısında yapılmış konuşma üzerinde yükseldiği halde emperyalizm dosyasında yer alıyor. Çünkü bir yanıla Marksizmin savaşa ilişkin tutumunu temel ilkeleri ve tarihsel dönemlere göre gösterdiği değişim çerçevesinde ele alıyor. Bu anlamıyla Marx'ın

ve ikilinin savaş ve askeri meseleler uzmanı olan Engels'in savaşa ilişkin görüşlerini sergiliyor. Ama bir başka yanıyla da, Marksizmin savaş konusundaki bu görüşleri temelinde günümüzün son derecede yakıcı bir sorusuna cevap arıyor, 21. yüzyıl başında artık somut ve elle tutulur bir olasılık haline gelmiş olan Üçüncü Dünya Savaşı'nın karakterini tartışıyor. ABD emperyalizminin başını çektiği, Avrupa Birliği ve Japonya'nın ise tabi konumda olduğu emperyalist bloğun Rusya ve Çin'i kuşatmaya yönelik eylemlerinde saldırgan ve haksız karakterde olduğu tespitine ulaşan yazının teorik temelini Lenin'in emperyalizm teorisi oluşturuyor. Levent Dölek, Lenin'in emperyalizm teorisi çerçevesinde Rusya ve Çin'in sermaye ihracının belirleyici olmadığı meta ihracına dayalı ekonomiler olduğunu ve ek bir dizi faktör dolayısıyla emperyalist olarak nitelendirilemeyeceğini ortaya koyuyor. Buradan çıkan sonuç otomatik olarak Rusya'da Putin'in ve Çin'de Çin "Kapitalist" Partisi'nin siyasi olarak desteklenmesi değil. Burjuva ve gerici karakterde olan ve zaafarla yüklü Putin ve ÇKP gericiiliklerine bel bağlamanın yanlış olacağını vurgulayan Levent Dölek, buna rağmen onlara siyasi destek vermeksizin emperyalizmin yenilgisi için mücadele etmeyi dünya devrimi ve uluslararası proletaryanın çıkarları açısından elzem görüyor ve daha öncekiler gibi yeni bir büyük savaşın da ancak devrimle bitirilebileceğini savunuyor.

Son yazımız dosya dışı. Her zaman yer vermek istediğimiz ama yeterince üzerine eğilemediğimiz sanat ve edebiyat alanına giriyor. Sungur Savran, Nâzım Hikmet'in çok özel bir yapıtını, 1954-55 yıllarında kaleme aldığı oyunu *İvan İvanoviç Var mıydı Yok muydu?*'yu değerlendiriyor. Bu oyun, Nâzım Hikmet'in 1953-63 arasında üçüncü ve son kez ve bu kez sürgün olarak yaşamakta olduğu Sovyetler Birliği'nde bürokrasinin oluşumunu bir ölçüde fantastik öğeler içeren, bir ölçüde hicve başvuran, bir ölçüde Brechtvari epik tiyatro unsurlarına yaslanan bir oyun örgüsü içinde anlattığı oyundur. Nâzım'ın tiyatrosu hep küçümsenmiştir. Savran bu yargının en azından bu oyun için yerinde olmadığını altını çiziyor. Ama daha önemlisi oyunun siyasi içeriği. Bazılarının sandığından farklı olarak Nâzım bu oyunu 1956 yılındaki 20. parti kongresinden sonra, Hruşçov'un "destalinizasyon" döneminde yazmamıştır. Kongreden önce, bütün Sovyet vatandaşlarının sus pus olduğu bir dönemde, henüz elinde bir pasaport bile yokken, has bir komünist olarak gördüklerini yazmadan edememiştir. Bu müthiş onurlu ve yürekli tavrı bizim bir şairimizin, aydınımızın, komünistimizin göstermiş olması büyük bir gurur kaynağıdır. Bu yazı, Savran'ın dergimizde daha önce yayınlanmış olan bir başka Nâzım Hikmet incelemesi ile birlikte ("Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm", sayı 20) okunduğunda, Nâzım'ın Türkiye sosyalizminin tarihinde yalnızca dünya çapında bir şair olarak değil, bir komünist aydın ve militan olarak da nasıl müstesna bir yer tuttuğu daha iyi kavranacaktır.

Sonbaharda yeni sayılarda buluşmak üzere...

Marx ve diyalektik

Özgür Öztürk

Diyalektik genellikle güncel veya politik bir konu olarak görülmez. Felsefe ile ilgili bir mesele kabul edilir. Felsefenin de sonuçta günlük yaşantımızı doğrudan etkilemediği düşünülür. Feuerbach, “Yaşamın her anında felsefenin dışında, felsefi her önermede ise yaşamın dışındayızdır” der. Bu bir eleştiridir ve Feuerbach gibi Marx da bu tarz felsefe yapma pratiğine karşı çıkmıştır. Yaşamdan çekilerek, bir anlamda dışarıdan bakarak felsefe yapılamaz. Ama Feuerbach’ın felsefeye yönelttiği bu eleştiri aslında yetersizdir, çünkü bir alternatif içermez. Marx ise, Feuerbach üzerine ünlü 11. tezinde, filozofların dünyayı yalnızca yorumlamakla yetindiklerini, oysa aslolanın dünyayı değiştirmek olduğunu bildirir. Feuerbach’ta bu boyut, yani politika boyutu yoktur.

Marx’a göre diyalektik, basitçe felsefi bir tavır benimsemekten farklıdır. Diyalektik özünde eleştirici ve devrimcidir. Zira diyalektikte değişim, hareket esastır ve bunun temelini de çelişkiler oluşturur. Bu yönüyle diyalektik, sağduyunun karşıtıdır. Sağduyu çelişkiyi sevmeyi, “şu şudur, bu budur” türünden kalıcı belirlenimler peşinde koşar. Diyalektik ise herhangi bir nesneyi daima kendi karşıtıyla bir bütünlük içinde kavramaya çalışır.

Diyalektik neden önemlidir diye sorsak, elbette Marx’tan, Engels’ten, Lenin’den birçok alıntı yapabiliriz. Diyalektik nedir diye sorsak, yine ustalardan birçok alıntı ile yanıt getirebiliriz. Marksistler için bu konuda birçok kılavuz kitap da bulunuyor. Fakat, şahsen, Marksistlerin, bu kadar çok kaynağa rağmen diyalektikle ilişkilerinin biraz sorunlu olduğu kanısındayım. Gerek günlük yaşamda, gerekse politikada veya başka konularda akıl yürütürken veya bir tahlil yaparken

aslında pek de diyalektik düşündüğümüz söylenemez. Daha doğrusu, düşünme veya akıl yürütme süreci konusunda kendimizi eğitime gereği duyduğumuz söylenemez. Doğuştan gelen düşünme becerimizi genellikle yeterli buluyoruz.

Olabilir, ama Marx'ın da Lenin'in de yaşamlarının önemli dönemeçlerinde oturup Hegel diyalektiği üzerine ayrıntılı ve yoğun çalışmalar yaptıklarını unutmamalıyım.

Marx ve Hegel

Marx'ın gençliğinden itibaren Hegel diyalektiğine ilgi duyduğunu, diyalektik düşünme alışkanlıklarını içselleştirdiğini biliyoruz. Fakat, Marx Hegel'in diyalektiğini olduğu şekliyle kabul etmiyordu. Hegel'e bazı itirazları vardı, en önemlisi de Hegel'in idealist yaklaşımını sorunlu buluyordu. O nedenle de maddeci bir diyalektiğe yöneldi. Daha doğrusu, böyle bir diyalektik yaklaşım geliştirdi. Peki maddeci diyalektik deyince ne anlıyoruz?

Burada anahtar temalardan biri, *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*'nde karşımıza çıkıyor. Marx, Hegel'i "şeyin mantığını değil mantığın şeyini" ön planda tutmakla eleştiriyor. Yani Hegel'in elinde hazır bir şema var, bir mantık var ve ele aldığı konu her ne olursa olsun Hegel bunu aynen geçerli alıyor. Marx'a göre ise, önemli olan şeyin kendi diyalektiğini, iç mantığını yakalayabilmektir. Birincisi idealist tavır, ikincisi ise maddeci tavır diyebiliriz.

Her nesnenin, her şeyin bir mantığı, bir işleyişi vardır. En saçma görünen olgularda bile bir mantık bulunur. Ama nesne veya şey, bu mantığı doğrudan doğruya ortaya koymaz. Kendisini açıkça sergilemez. O nedenle de görünüşün arkasına geçip onun iç mantığına ulaşmak için bilimsel çaba gerekir. Marx, "Şeylerin özünü görünüşü çakıysaydı her türlü bilim gereksiz hale gelirdi" der. Bu aynı zamanda, görünüş yanıltıcıdır, gördüğünüze inanmayın demektir.

Peki görünüşten öze nasıl geçilir? Yüzeyden iç mantığa nasıl geçilir? Bu ancak diyalektik yöntemi doğru uygulamakla olabilir. Ama elimizde bu yöntemi her zaman kesinlikli şekilde uygulamaya yarayacak kurallar da bulunmuyor. Daha doğrusu, diyalektik düşünme belirli düşünsel kalıpları olgulara uygulamaktan ibaret değil. Önemli olan, ele aldığımız konunun kendi iç diyalektiğini yakalayabilmek. Bazı kuralları yapay biçimde dışarıdan empoze etmek değil, nesnenin kendi diyalektik gelişimini kavrayabilmek.

Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ndeki Proudhon eleştirisi de bu anlayışa dayanır. Proudhon, pek de iyi anlamadığı Hegelci diyalektiği, ele aldığı konulara dışsal biçimde uygulamaya çalışıyordu. Bunun sonucunda da mekanik, tek yanlı, hatta fantastik görüşlere ulaşıyordu. Burjuva toplumunun çelişkilerinin bazı basit tedbirlerle ortadan kaldırılabileceğini zannediyordu. Marx buna karşılık "kavramın emeği"nden, düşünmenin meşakkatinden söz eder.

Genç Marx'ın Hegel'e bazı eleştirileri olduğunu gördük. Ama ondan öğrendiklerine de bakmamız lazım. Bence Marx iki temel noktada Hegel'den çok şey

öğrenmiştir.

Birincisi, nesnelerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl düşünülmesi gerektiği idi. Buna kısaca ontoloji diyebiliriz. Mekanik düşünceye göre, bir yanda nesneler vardır, bir de bunların arasındaki ilişkiler vardır. Dolayısıyla, şeyler, ilişkileri dışında ele alınabilirler. İlişkilerinden bağımsız olarak düşünülebilirler. İşte bu tam da diyalektiğin karşı çıktığı bakıştır. Diyalektikte nesneler ilişkileri ile birlikte ele alınmak zorundadır. Marx bir yerde, “insan toplumsal ilişkilerinin toplamıdır” der. Bu ilişkileri göz önüne almadan insanı anlamak olanaksızdır. İlişkileri nesnenin tanımına dâhildir. Öte yandan, her “şey” aynı zamanda bir süreç de içerir. Her nesnenin bir tarihi vardır. Herhangi bir nesne ilişkileri ile tanımlanır, ama ilişkiler sürekli olarak değişir. Buna bağlı olarak şey de değişir. Şimdi olduğu şey haline gelir. Demek ki her şeyi hem bir ilişki olarak, hem de bir tarihin ürünü olarak kavramak gerekir.

Marx’ın Hegel’den etkilendiği ikinci noktaya epistemoloji diyebiliriz. Bilgi nasıl oluşur? Felsefe geleneğinde, bilginin genellikle soyutlama yoluyla oluştuğu kabul edilir. Farklı nesnelere bakarız, bunlardaki ortak ögeyi soyutlarız ve bir kavrama ulaşırız. Soyutlama kavramının Latincesi de “çıkarıp almak” gibi bir anlama geliyor. Yani farklı nesnelerde örtük durumda bulunan ortak unsuru “çıkarıp alırız.” Elma, armut vs. nesnelere bakıp “meyve” kavramına ulaşırız. Kuşkusuz bu şekilde elde edilen kavramlar vardır. Fakat Marx ve Hegel’e göre bu tarz soyutlama basit, tek yanlı ve çoğu zaman yanıltıcıdır. Bu bakımdan Marx ile Hegel’in arasındaki fark şu: İdealizmde bir şeyin soyutlanmış kavramı, o şeyin karşısına konulur; kavramın şeyden bağımsız bir varoluşa sahip olduğu öne sürülür, hatta bu kavramın maddesel gerçeğe üstün olduğu iddia edilir. Maddeci açıdan soyutlama, yani “gerçek soyutlama” ise biraz daha farklı bir şeydir, bir toplumda bizzat iş başındadır. Örneğin Marx “soyut emek” dediğinde farklı emeklere bakıp da gözlem yoluyla elde edilen bir ortak unsurdan söz etmez. Soyut emek düşünsel soyutlama ile değil, bizzat mübadele ile ortaya çıkar. Soyut emek, kapitalist toplumda değer yasasının işlemesi demektir. Fiilen iş başındadır, tüm üreticileri sezdirmeden yöneten gerçek ilkedir. Demek ki gerçek soyut, zihinde icat edilen soyut bir fikir değil, bizzat gerçek hayatta var olan soyuttur.

Şimdi kritik soruya geliyoruz: olgunluk döneminde Marx Hegel’i nasıl kullandı? Bence Marx’ın 1857-58 kışında kendi düşüncesini açıklığa kavuşturmak için yazdığı *Grundrisse* defterlerine ve daha sonra yazdığı *Kapital* metnine karşılaştırmalı olarak baktığımızda bunun yanıtı az çok ortaya çıkıyor.

Marx, ele aldığı konunun (sermayeye dayalı üretim) kendi iç mantığını yakalayabilmek için Hegel’in kategorilerinden yararlandı. Bunu özellikle *Grundrisse* defterlerinde yaptı. Diyalektiğin kategorileri mantığın temel kavramlarıdır, zaten herhangi bir nesneyi veya olguyu bu kategorilerle düşünürüz. Dolayısıyla, her zaman işe kategorilerle başlanır. Fakat bu yetmez, çünkü mesele nesnenin kendi iç mantığını açığa çıkarmaktır demiştik. İşte burada, nesnenin kendisine özgü ka-

tegorileri işin içine sokmak gerekir. Hegel’de mesela kullanım değeri veya meta gibi kavramlar yoktur elbette. Ayrıca politik iktisadın kendi kategorileri mantığının kategorileri ile birebir örtüşmez. Fakat, diyalektik kategorilerden yola çıktığımızda, diğer alandaki kavramların kendi aralarındaki eklemlenmeleri daha iyi görürüz. Mesela değer ve mübadele değeri arasındaki ilişkiyi, mesela değerın tözü ile bunun büyüklüğü arasındaki ilişkiyi daha iyi anlarız. Sonra, ulaştığımız sonuçları da hem olgularla hem de mantıksal tutarlılık açısından sınamak gerekir. Bu süreçte elbette ilk baştaki duruma göre teoride bazı değişiklikler, tadilatlar gerçekleşir. Böylece, ilk baştaki şematik kurgudan, şablondan uzaklaşarak şeyin mantığına ulaşmak mümkün hale gelir. Ama bu hiç de kolay bir iş değildir. Marx’ın *Grundrisse*’den *Kapital*’e giden yolda nasıl müthiş bir bilimsel çaba sergilediğini biliyoruz.

Demek ki diyalektiğin kategorileri daima başlangıç noktası olmalı. Bütün Marksistler bu konuda kendilerini eğitmeli. Ben kısaca bu kategorileri ve kategori gruplarını hatırlatıp, sonra Marx’tan bazı örnekler vermeye çalışacağım.

Diyalektiğin kategorileri çok sayıdadır. Bunlar arasında en önemli olanlar şu şekilde sıralanabilir: özdeşlik, farklılık, karşıtlık, çelişki. Evrensel, tikel (özel), tekil. Nitelik, nicelik, ölçü. Neden ve etki (sonuç). Zorunluluk ve rastlantı. Biçim ve öz, biçim ve madde, biçim ve içerik. Öz ve görünüş. Parça ve bütün. İç ve dış. Olumsuzlamanın olumsuzlanması. Tüm bu kategorileri ve kategori gruplarını iç içe, karşılıklı etkileşimleri içinde düşünmek gerekiyor. Örneğin mekanik düşüncede nedenler ve sonuçlar birbirinden ayrı tutulur. Oysa diyalektikte, ortaya çıkan bir sonuç gerisin geri kendi varoluş koşulları üzerinde etki yapıp bir nedene dönüşebilir. Mesela Sovyetler Birliği’nde bürokrasi bir sonuçtu, ama bir kez ortaya çıktıktan sonra kendisi toplumsal süreçleri belirleyen bir nedene dönüştü. Bunu belirtme gereği duyuyorum çünkü bazı Marksistlerin “bürokrasi bir sonuçtur, neden değildir” dediklerini biliyoruz. Oysa bu tam da diyalektik olmayan bir yaklaşım.

Marx Hegel’i nasıl kullandı diye sormuştuk. İki örnek vererek konuşmamı bitiriyorum. Birincisi nitelik-nicelik-ölçü üçlüsü. Diğeri çok az aşına olduğumuz mekanizma-kimyasallık-teleoloji üçlüsü.

Nitelik-nicelik-ölçü

Hegel’e göre, herhangi bir nesneyi önce varlık kategorileri ile düşünürüz. Bunlar da nitelik, nicelik ve ölçüdür. Nitelik, bir şeyi ne ise o yapan belirlenimdir. Fakat aynı zamanda bir olumsuzlama da içerir (bir nesneye mavi demek, aynı zamanda kırmızı olmadığını bildirmektir). Bunun tersi de doğrudur: olumsuzlama belirlemedir. Bir cisme sarı-değil demek, onun rengini (çok tatmin edici biçimde olmasa da) belirlemektir. Her nesne, tam da nitelik içerdiği için, aynı zamanda olumsuzlama da içerir. Niteliğin olumsuzlanması ise niceliktir. Nitelik, nesnenin ne olduğunu anlatırken, nicelik buna ilgisizdir. Elmanın elma olması kaç kilo

olduğundan bağımsızdır. Fakat bazen, küçük bir nicel değişiklikle bir sınır aşıldığında nesne değişir: elmalar çürür, su donar. Dolayısıyla nitelik ile nicelik iç içedir, ikisini birlikte düşünmek gerekir. Nitelik ile niceliğin birliğini ölçü kategorisi ifade ediyor. Herhangi bir ölçme işleminde hem nitelik (örneğin uzunluk) hem de nicelik (belirli bir miktar) söz konusudur. Fakat burada da karşılıklı ilişkiler vardır. Cetvelle masanın uzunluğunu ölçtüğümde, aynı zamanda masanın uzunluğu cinsinden cetvelin uzunluğu da ortaya çıkar. Yani ters yönde cetvelin uzunluğunu da ölçmüş olurum. Bir başka deyişle, nitelik ve nicelik bir arada düşünülür ve bunun kavramı ölçüdür.

Marx bu kategorileri *Kapital*'in ilk bölümlerinde kullandı. Buna göre, metaların hem maddi nitelikleri hem de toplumsal nitelikleri vardır. Maddi açıdan, her meta bir emek ürünüdür, somut bir nesnedir. Bu bakımdan bir kullanım değerine sahiptir. Toplumsal açıdan ise, her metanın değeri vardır, daha doğrusu, meta bir değerdir. Diğer metalarla ilişki içindedir. Bu ilişkide metanın maddi yönü değil, değeri, daha doğrusu mübadele değeri dikkate alınır. Bu da ne kadar toplumsal emek içerdiği ile belirlenir.

Değerler olarak metalar, sadece nicel olarak farklıdır, bir başka deyişle diğer tüm nitel farklılıkları ortadan kalkmıştır. Metaların kendi aralarındaki ilişki, nicel bir ilişkidir, bir oran ilişkisidir. Mesela bir bardak iki kaleme eşdeğerdir, gibi. Ama bu durumda, herhangi bir meta, aslında diğer tüm metaların değerini ifade edebilir demektir.

Marx'a göre para tam da bu ilişkiden ortaya çıkar. Meta mübadelesi en temelinde nicel bir karşılaştırmadır. Ölçmedir. Hegel'e göre bir ölçme işleminde iki yan vardır ve bunların her ikisi de birer ölçüdür. Biri diğerini ölçerken, ikinci de birinciyi ölçer. Fakat, Hegel'e göre bu iki yanın birliği olarak ölçünün olgusallaşması, bağımsız bir nesne haline gelmesi gerekir. Tüm nesnelerin uzunluklarını birbirlerine kıyasla ifade edebiliriz. Ama uzunluk ölçme işlemini zamanla tek bir standart ölçü ile, mesela bir metrelik uzunlukla yapmaya başlamışız. İşte para da bunun gibi bir ölçü, dışsal bir ölçü, en temel işlevi değer ölçüsü olmak. Bunun için kendisinin de bir meta olması, değer olması gerekiyor. Marx altının para haline gelişini *Grundrisse*'de de *Kapital*'de de uzun uzun inceliyor. Fakat burada Hegel'in kategorilerini alıp iktisat konularına birebir uyguladığı düşünülmesin. *Grundrisse*'de bir bakıma yanıtı arıyor. Bunu ise ancak *Kapital*'de, değer biçimi analizi bölümünde nihayete erdiliyor. Yani *Grundrisse*'de bir bakıma yüzeysel, şematik bir diyalektik uyguluyor. *Kapital*'de ise nesnenin kendi diyalektiğini açığa çıkarıyor.

Mekanizma-kimyasallık-teleoloji

İkinci örneğimiz biraz daha az biliniyor. *Grundrisse* ile *Kapital*'i karşılaştırdığımızda, Marx'ın Hegel'in bu kavramlarından yararlandığı anlaşılıyor. Marx, kapitalist üretimin doğuşuna bakarken, sermayenin tarih sahnesine nasıl çıktığını

araştırırken bu üçlüden yararlanıyor.

Çok kısaca, Hegel’e göre mekanizma, birbirine dışsal, birbiriyle ilgisi olmayan, dağınık durumdaki nesnelerin ilişkilerinin kurulmasıdır. Bunu bir merkez kurar, daha doğrusu bunları bir araya getiren, onların birliğini oluşturan unsur merkezi roldedir. Ama yine de nesnelerin birbirlerine ilgisizliği devam eder. Daha sonra, ikinci aşamada, yani kimyasallık uğrağında bu dışsallık kırılır, nesneler birbirleriyle kaynaşıp bir bütün oluştururlar. Bu bizi üçüncü evreye, teleoloji uğrağına getirir. Teleolojide bir amaçlılık, bir erek söz konusudur. Bu bütünün artık bir amacı, ereği vardır. Amacı ise kendi varlığını sürdürmektir, tıpkı bir canlı gibidir şimdi. Nitekim Hegel bundan sonra yaşam konusunu incelemeye başlar.

Marx, *Grundrisse*’de kapitalizmin doğuşunu bu modele göre açıklamaya çalıştı. Buna göre ilk evre, tüccarın evlerde üretim yapan bağımsız üreticilere sipariş vererek onları kendisine bağladığı *Putting-Out* (eve iş verme) sistemi idi. Bu, kabaca, mekanizma evresine denk düşüyordu. İkinci aşama ise manüfaktüdü, burada büyükçe atölyelerde üreticiler bir araya toplanıyordu. Manüfaktür 16. ve 18. yüzyıllar arasında imalatın tipik biçimi idi, ama sermaye açısından bir kısıtlaması vardı: manüfaktürde hâlen insan emeği temeldi, makine kullanımı daha tali önemdeydi. Sanayi Devrimi ile birlikte makineler sistemi ile işleyen fabrikalar ortaya çıktı, bu şimdi teleoloji uğrağına denk düşüyordu. Burada insan makinenin bir eklentisi, uzantısıdır. Makineler sistemi bağımsız, kendi başına bir varlık olmuştur, sanki bir canlı gibi kendi varlığını sürdürmeye çalışır.

Bu çok sık, güzel bir açıklamaydı, ama Marx zamanla bu şemadan uzaklaştı. Zira *Putting-Out* sisteminin başta düşündüğü kadar önemli olmadığını fark etti. Kapital öncesindeki 1861-63 defterlerinde *Putting-Out* artık dar anlamda üretimi düzenleyen sermayenin tarihsel gelişiminde bir evre olarak belirleyici konumunu kaybetmiştir. Bunun yerini el birliği almıştır. Fakat, el birliği *Putting-Out* gibi sermayenin tarihinde özel bir tarihsel evre değildir artık. Bir arada çalışma, kolektif çalışmadır, en yetkin haline kapitalist üretimde ulaşsa da tarih boyunca var olmuştur. Dolayısıyla, Marx’ın yeni şeması üçlü değil ikilidir, nesnenin kendi mantığı açığa çıkmıştır.

Marx’ın Hegel’den ne şekilde yararlandığını kısaca örneklemeye çalıştım. Kısaca söylemek gerekirse, daima diyalektik kategorilerinden ve yasalarından hareket etmek gerekiyor. Fakat, tek başına bu yeterli olmuyor, zira esas olan nesnenin kendi mantığını belirlemek. Bunun için ise ulaşılan sonuçları sınamak, olgularla test etmek gerekiyor. Sağlam bilgilere ulaşmak ancak bundan sonra mümkün hale geliyor.

Diyalektik, dünyayı değiştirme çabasında, sermayeye karşı mücadelede en önemli araçlarımızdan, daha doğrusu silahlarımızdan biridir. Bu nedenle de Marksistlerin diyalektik konusuna özel önem vermelerinde sonsuz yarar var. Trotskiy’in dediği gibi, “Zihnin diyalektik eğitimi, bir devrimciye, bir piyanistin parmak egzersizleri kadar gereklidir.”

Marx 200 yaşımda: Bir devrimcinin kapitalizm eleştirisi

Kurtar Tanyılmaz

Giriş

1990 yılında SSCB'nin çökmesinden sonra yıllarca ölü muamelesi yapılan Marx'a ilgi, özellikle 2007-2008 finansal krizi sonrasında yeniden artmış görünüyor. Marx'ın doğumunun 200. yılında yakın dönem kapitalizminin yükselen yıldızı Çin'in Marx'ın Almanya'da doğduğu Trier kentine devasa bir Marx heykeli hediye etmesi bu ilgi artışını ifade etmek bakımından sembolik bir anlam taşıyor olsa gerek.¹ Elbette bu ilgi tesadüfi değil. "Sosyalist" aydınımız Murat Belge her ne kadar "Marx *Manifesto*'yu 1848'de, *Kapital*'i ise 1867'de yayımladı. Yani epey bir zaman önce!" dese de,² aslında günümüz kapitalizminin karşı karşıya bulunduğu açmazlar Marx'ın tahlil ve öngörüsünün isabetliliği karşısında burjuva çevrelerde bile yadsınmıyor.

Kısa bir süre önce "Açlığı çözemeden Mars'a gidiyoruz" başlığıyla verilen haber şöyle: Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı'nın (WFP) Baş Ekonomisti

¹ *Birgün*, 06.05.2018.

² <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8519/sosyalizmin-genel-sorunlarina-giris#.WwHWEE-iFPIU>.

Arif Husain, dünya çapında açlık rakamlarında artış olduğunu vurgulayarak, “İnsanoğlu 21. yüzyılda Mars’a gitmekten bahsediyor ancak yeryüzünde halen insanlar açlık çekiyor” yorumunu yapıyor.³

Birleşmiş Milletler’in uzman bir kuruluşunun baş ekonomistinın bu açıklaması 21. yüzyılda dünya kapitalizminin içinde bulunduğu temel sorunu gayet iyi özetliyor. Bu yaman çelişki karşısında burjuva dünyasında ve ekonomi çevrelerinde övgü, itiraf, endişe karışımı bir ruh hali ile Marx’ın adını anmak oldukça yaygın. Örneğin küresel finansal kriz sonrası, dünya ekonomisinin bir türlü toparlanamaması karşısında kriz öngörüsündeki isabetlilik nedeniyle adı “kriz kâhini”ne çıkan Nouriel Roubini, 2011 yılında *Wall Street Journal* adlı gazetede yayınlanan bir röportajda “Marx haklıydı”, “piyasalar işlemiyor” demişti.⁴ Yakın dönem benzer bir tahlile örnek olarak ise İngiltere Merkez Bankası Başkanı Mark Carney’in açıklamalarını gösterebiliriz. Carney Kanada Büyüme Zirvesi’nde yaptığı konuşmada, teknolojik gelişmelerle beraber milyonlarca kişinin işini kaybedeceğini ve ücretlerde bir durgunluğun yaşanacağını söyleyerek, bunun Marksizm’in yükselişine yol açabileceğini ve Marx ve Engels’in yeniden önem kazanacağını belirtiyordu.⁵

Ama sadece burjuva çevrelerde değil, günümüz sol entelektüel çevreleri içinde de “Marx’a Geri Dönüş” veya “Marx Ötesi Marx” adı altında Marx’a sıkça yer veriliyor. Biz söz konusu çevrelerin iyi bir temsilcisi olduğunu düşündüğümüz Žižek’i örnek olarak verelim. *Komünist Manifesto’ya Giriş* adlı kitabının Almanca baskısı üzerine kendisiyle yapılan röportajda⁶ Žižek, “günümüz dünyasında *Komünist Manifesto* ne kadar güncel?” sorusuna “O kadar da değil” diye cevap veriyor. Doğanın Marx’ın öngörüsünden daha çok bozulduğunu, proletaryanın Marx’ın döneminden daha farklı olduğunu, günümüzde özellikle Batı’da işçilerin sömürseler bile kazanılmış ayrıcalıklara sahip olduklarını, oysa dünyada birçok insanın eğreti koşullarda yaşadığını (güvencesiz işçileri ve göçmenleri kastederek) belirtiyor. Bu tespitlerden hareketle yazarımız şu sonuca varıyor: “Marx’a sadık kalmak istiyorsak, Marx’tan kopmak zorundayız” (!) Röportajı yapanın “peki bugün ne yapalım?” sorusuna ise “Marx’ın 11. tezini yeniden yorumlamalı; 20. yüzyılda dünyayı çok hızlı değiştirmeyi denedik, şimdi bir adım geri gitmeli ve dünyayı daha iyi yorumlamalıyız” diye cevap veriyor. Daha somut olarak ne yapılması gerektiği sorusu karşısında ise şöyle diyor: “Ben şapkadan tavşan çıkaran bir sihirbaz değilim; ben size doğru şapkayı sunuyorum; şapkadan tavşanı nasıl çıkaracağınız size kalmış.”

3 *Hürriyet*, 15.12.2017.

4 *The Wall Street Journal*, 12.08.2011.

5 *The Independent*, 16.04.2018.

6 http://www.deutschlandfunkkultur.de/slavo-j-zizek-ueber-das-kommunistische-manifest-heute-wenn.2162.de.html?dram:article_id=416803, 29.04.2018.

Bu örnekler bize günümüz kapitalizmini ele alırken Marx’a dönük ilginin arttığını, gelgelelim herkesin kapitalizme bakışında Marx’ı, körün fili tarifi gibi, işine geldiği biçimde kullandığını gösteriyor. Özellikle Marx’ın doğumunun 200. yılı vesilesiyle kaleme alınan çoğu yazıda “iktisat teorisyeni” Marx’ın sosyalist devrimci Marx’tan keskin bir şekilde ayrıştırıldığını görüyoruz. İleri sürülen “bazı teorik tespitleri doğrudu ama çoğu öngörüsü tutmadı”, “günümüzde kapitalizm çok değişti”, “teorik fikirleri doğru olsa da politik sonuçları yanlış” vb. görüşler teorik bakımdan burjuvazi için “zararsız”, devrimci fikirlerinden ise arındırılmış bir Marx algısına, adeta bir tür “light Marx” ya da “hayalet Marx” imgesinin yayılmasına hizmet ediyor. Peki ama Marx’ın kapitalizm karşısındaki eleştirel yaklaşımının özü, ana çekirdeği neydi? İşte bu kısa yazıda bu soruya cevap vermeyi amaçlıyoruz.

Teorisyen Marx’ı devrimci Marx’tan koparmamak!

Baştan söyleyelim; biz “iktisat teorisyeni” Marx’ı sosyalist devrimci Marx’tan koparmanın doğru olmadığı, böyle yapmanın Marx’ın kapitalizm karşısındaki yaklaşımını kendi bütünselliği içinde ele almanın önünde bir engel olduğu kanısındayız. Evet, Marx kapitalizmin sırrını çözdü, ama sihirle, “şapkadan tavşan çıkararak” değil; devrimci bir amaç uğruna ve bilimsel temellerde. Marx’ın tüm yaşamına yön veren güdü devrimci pratik içinde, işçi sınıfının siyasal mücadelesine katkıda bulunmaktı. Marx’ın hareket noktası, bireyin özgürleşmesi için tarihsel ve toplumsal koşulların değiştirilmesi gerektiği, bunun için **devrimci** bir mücadele vermek gerektiği idi. Nail Satlıgan’ın ifadesiyle “Marx’ın bütün bilimsel serüvenine ve çabasına yol gösteren ve ona başlangıç noktası olan temel kabul şudur: Ezilenlerin ve sömürülenlerin yanında olmak.”⁷ İlk yazdığı eserlerinden *Kapital*’e gelinceye kadar bu yönde gösterdiği çabada bir **süreklilik** vardır. En yakın dostu, mücadele arkadaşı Engels’in Marx’ın mezarı başında yaptığı konuşma bu bakımdan yeterince aydınlatıcıdır.⁸ Konuşmasında Darwin’in organik doğanın gelişme yasasını bulması gibi Marx’ın da insanlık tarihinin gelişme yasasını bulduğunu, yanı sıra günümüz kapitalist üretim tarzına ve bu üretim tarzının yaratmış bulunduğu burjuva topluma hükmeden özel hareket yasasını ve artık değeri de keşfettiğini belirttiikten sonra Engels şöyle devam ediyor:

7 Bu ifade, Nail Satlıgan’ın 1993 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından düzenlenmiş bir panelde yaptığı konuşmadan alıntıdır. Söz konusu panelin dökümü daha önce bu dergide yayınlanmıştı. “Yüzyıl biterken sosyal bilimlerde büyük teoriler”, *Devrimci Marksizm*, Sayı: 19, Sonbahar 2013-Kış 2014, s.70. Bu vesileyle bundan tam 5 yıl önce kaybettiğimiz, hem hoca hem arkadaş olarak kendisinden çok şey öğrendiğim Nail Satlıgan’ı da saygıyla anmak isterim.

8 <https://istiraki.blogspot.com.tr/2010/05/marxa.html>.

Bilim insanı olmak böyle bir şeydi. Gelgelelim onun pratiğinde esasî teşkil eden bilim değildi. Marx için bilim, tarihsel gerçeklikteki bir dinamik, devrimci bir güçtü. Pratik uygulaması önceden düşünülmesi bile imkânsız olan teorik bilimdeki bir keşifle karşılaştığı vakit büyük bir sevinç duysa da o, asıl sevinci, keşfin sanayide ve genelde tarihsel gelişmede yaşanan ani devrimci değişimlere sebebiyet verdiği noktada duyardı. Misal, Marx, elektrik alanındaki, özellikle yakın zamanda Marcel Deprez tarafından yapılan çalışmaları çok büyük bir dikkatle takip ediyordu. Çünkü Marx, her şeyden önce, bir devrimciydi. Hayatının hakikî görevi, şu veya bu şekilde kapitalist toplum ile onun vücuda getirdiği devlet kurumlarını çökertmek, kendi konumunun ve ihtiyaçlarının bilincine, kurtuluşuna dair koşulların bilincine onu vakıf kılan ilk kişi olarak modern proletaryanın kurtuluşuna katkı sunmaktı. Mücadele onun bir parçasıydı. Çok az insanın aşık atabileceği ölçüde bir tutku, azim ve başarı ile mücadele etti o.

Marx'ın devrimci mücadelesini “tarihsel gerçeklikteki bir dinamik, devrimci bir güç” olan **bilimsel** temellerde yürüttüğünü de es geçmemek gerekir. Aşağıda göstermeye çalışacağımız üzere, Marx'ı kendisinden önceki veya sonraki ütöpik veya romantik kapitalizm eleştiricilerinden ayıran en önemli nokta budur. Bu bakımdan baş eseri *Das Kapital*'in, bir anlamda, *Komünist Manifesto*'da ileri sürülen işçi sınıfının iktidarı eline almasının nesnel ve öznel koşullarına ilişkin fikirlerin ve programın bilimsel altyapısını oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁹

Bu noktayı biraz açalım. Özellikle kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkileri üzerine yazan Avusturyalı kadın yazar Elfriede Jelinek'in, filme de çekilen *Piyanist* adlı romanı Türkiye'de bir ara “halkın ar ve hayâ duygularını incittiği gerekçesiyle” yasaklanmıştı. Bunun üzerine Jelinek cevaben kitabı basan yayınevine gönderdiği mektupta kendi yaklaşımını şöyle ifade ediyordu:

Yazılarımda her zaman hakikati söylemeye çalışıyorum. (...) Ben hakikati sadece gözlemlerden çıkarmıyorum, özellikle bilgiden elde ediyorum. Benim için önemli olan herhangi bir gerçek olayı betimlemek değil. Çünkü ben gözlemlediklerimi toplumsal iktidar süreçlerinin bir sonucu olarak değerlendiriyorum. (...) Ben hakikati asla değişmeyecek bir şey olarak sunmamaya büyük özen gösteriyorum. (...) Yapmaya çalıştığım şey, bu konulardaki bilgimi çalışmalarımda görünür kılmak. Böylece söz konusu konuları değiştirmeye çalışıyorum. Görünürde değiştirilemez bir şeyi değiştirilebilir olarak sunuyorum. Yani hakikat, iktidar ilişkilerinin betimlenmesinde değiştirilemez gibi görünse de sunuşlarımda değiştirilebilir gösterilmektedir. Şartlardan kuşku duymak, bu şartları değiştirmenin başlangıcıdır. Bunun için okurlarda şart ve koşulların değiştirilmesi gerektiğinin mutlak bilinci yaratılmalıdır.¹⁰

9 Bu tespitin derinlemesine ele alındığı bir yazı için bkz. Sungur Savran, “*Das Kapital*: Komünizmin kitabı”, *Devrimci Marksizm*, sayı: 32-33, 2017, s. 211-232.

10 *Radikal*, 02.05.2002.

Bu yaklaşım, Marx'ın *Kapital*'in alt başlığı olan Siyasal İktisadın Eleştirisi'ndeki **eleştirinin**, bilimsel temellerde bir kapitalizm eleştirisinin özünü tastamam yansıtmaktadır. Görünüşün arkasındaki gerçekliği, tarihsel açıdan özgül toplumsal ilişkileri ortaya çıkarmak (öz-biçim diyalektiği) ve aynı zamanda mevcut (kapitalist) toplumsal ilişkilerin tarihselliğini, bunların içsel çelişkileri nedeniyle sınırlı, geçici ve dolayısıyla değiştirilebilir olduğunu göstermek (özne-nesne diyalektiği). Marx, siyasal iktisatçıları farklı olarak kendi eleştirisinin ayırt edici boyutunu şöyle ifade etmiştir:

Bizim bakışımız, kapitalist sisteme hapsolmuş oldukları için, kapitalist ilişkiler içinde nasıl üretildiğini görebilen, ancak **bu ilişkinin kendisinin** nasıl üretildiğini ve aynı zamanda kendi çözülüşünün maddi koşullarını nasıl yarattığını anlayamayan iktisatçıları temel olarak farklıdır. Onların aksine biz, sermayenin hem nasıl ürettiğini hem de nasıl üretildiğini görmüş bulunuyoruz.¹¹

Kapital'in tüm metnine hâkim olan bu yaklaşımın özünü ve özgüllüğünü ortaya koymak bakımından Çek felsefeci Karel Kosik'in aşağıdaki görüşlerine yer veriyoruz:

Marx'ın *Kapital*'i bir kuram değil, kuramsal bir **eleştiri** veya sermayenin **eleştirel** bir kuramıdır. Sermayenin toplumsal hareketinin nesnel oluşumlarını ve faillerinin bu oluşumlara karşılık gelen **bilinç biçimlerini** tarif etmenin yanı sıra ve sistemin işleyişinin (içinde rahatsızlıklar ve krizler barındıran) nesnel yasalarının izini sürmenin yanı sıra, sistemin **devrimci** bir yıkımını gerçekleştirecek öznenin ortaya çıkış ve oluşum sürecini de araştırır. Bir sistem ancak hareketinin ve yıkımının (ortadan kaldırılmasının) içkin yasaları açıklığa kavuşturulduğunda bütünlüğü ve somutluğu içinde tarif edilmiş olur. Sistemin sömürüye dönük niteliğini kavramak ve bu niteliğin bilincine varmak, praksisin bir tarihsel biçiminin serüveninin **devrimci** bir praksisle sonuçlanması için vazgeçilmez bir koşuldur.¹²

Keza Marx uygulamış olduğu yöntemin anahtarını, *Kapital*'in görece artık değer üretimini tartıştığı bölümünde şöyle vermektedir:

Fabrika mevzuatı, sermaye tarafından zorla koparılan ilk ödün olarak yalnızca

11 K. Marx, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, çev. Mustafa Topal, İstanbul: Ceylan yayınları, 1999, s. 137; biz söz konusu metni Sungur Savran'ın çevirisinden aldık. *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, F. Başkaya ve Aydın Ördek (ed.), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, s. 283.

12 Kosik, *Dialektik des Konkreten – Eine Studie zur Problematik des Menschen und der Welt* – Suhrkamp Verlag, 1986, Frankfurt am Main, s. 183-4; Türkçesi: *Somutun Diyalektiği - İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ezgi Kaya, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 165-6 (Vurgular yazara ait; biz çeviride bazı düzeltmeler yaptık).

temel eğitimi fabrika çalışmasıyla bağlantılı hale getiriyorsa, hiç kuşku yok ki, kaçınılmaz olduğu üzere siyasi gücün işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesiyle, teknolojik eğitim de, hem teorik hem de pratik olarak, işçi okullarındaki yerini alacaktır. Yine de hiç kuşku yok ki, üretimin kapitalist biçimi ile işçilerin bunlara karşılık düşen iktisadi koşulları, bu tür köklü dönüşüm dinamikleriyle ve bunların hedefi olan eski iş bölümünün ortadan kaldırılmasıyla tam bir çelişki içindedir. **Ne var ki, bir tarihsel üretim biçiminin çelişkilerinin gelişimi, bunların çözülmesinin ve yeniden biçimlenmesinin tek tarihsel yoludur.**¹³

Marx toplumsal ilişkilerde eşitsizliğin kökeninin ve buna bağlı olarak bireyin özgürleşmesinin önündeki asıl engelin maddi üretim koşullarında yattığı anlayışından hareket ediyordu. İzlediği **diyalektik** yöntem sayesinde hem kapitalist topluma özgü ilişkilerde adeta bir sır olan sömürüyü ortaya çıkarmış hem de kapitalist ekonominin “hareket yasaları”nı ortaya koymuştur.

Marx sömürü ilişkisini bir sır olmaktan çıkartırken kapitalizme özgü tarihsel koşullardan yola çıktı. Üretici güçlerin ve toplumsal işbölümünün geliştiği bir toplumda toplumsal emeğin çeşitli faaliyetlere dağılımı özel emek biçimine bürünmekteydi. Meta üretiminin genelleştiği bir toplumda söz konusu özel emekler piyasada eşitler arası bir mübadele ilişkisine giriyorlardı. Gelgelelim emek gücünün de meta olduğu ve kapitalistin üretim araçlarında özel mülkiyete sahip olduğu koşullarda, Marx bu eşit mübadele ilişkisinin arkasında, üretim alanında bir sömürü ilişkisinin yattığını ortaya koyuyordu. Zira sermayedar bir meta olarak emek gücünün mübadele değerini (ücret) işçiye öderken, onun kullanım değerine (fiziksel ve zihinsel çalışma kapasitesi) el koymaktaydı. Bu sırrın keşfi ile Marx, sadece o dönemde değil günümüzde de yaygın olan, kapitalistin de işçinin de üretime ayrı birer katkısı olduğu, her ikisi arasında ortak çıkar bulunduğu ve pekâlâ aralarında uzlaşa olabileceği iddiasını yerle bir etmiş, iki ayrı sınıfın çıkarlarının çatıştığını açıkça ortaya koymuştur.

Kapitalizme özgü sömürü ilişkisinin daha önceki üretim tarzlarında olduğu gibi politik zora dayanmadığını, dolaysız üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının ve emek gücünün satılık hale gelmesinin bir sonucu olarak **üretim** alanında ortaya çıktığını göstermek şu bakımdan önemlidir. Daha önceki üretim tarzlarından farklı olarak kapitalizmde toplumsal iktidar/egemenlik ilişkilerinin kökeninin çoğu burjuva iktisatçısının veya kapitalizm eleştiricisinin iddia ettiği gibi dolaşım (mübadele ve bölüşüm) alanında yer almaması, toplumsal koşulların radikal dönüşümü için toplumsal eşitsizliklerin (kitleli işsizlik, yoksullaşma, iktisadi bunalımlar vb.) sorumlusu olarak kapitalizmin işleyişindeki bazı aksaklıkları, yöneticilerin ahlaksız ve vicdansız davranışlarını veya izledikleri politikaları değil; mevcut üretim ilişkisini dönüştürmeyi hedef tahtasına koymayı gerektire-

13 Marx, *Kapital*, 1. Cilt, çevirenler: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 466 (Vurgu bize ait).

cektir.

Başka türlü ifade edersek, **sorunun kökeni** bazı kapitalizm eleştircilerinin iddia ettiği gibi, özel mülkiyetin eşitsiz dağılımında, emeğin ürünlerine sonradan “tekel gücü” ya da “devlet gücü” ile zorla el koyulmasında veya devletin izlediği yanlış politikalarda değildir. Marx’ın ortaya koyduğu, bunlar ortadan kaldırılabilir ya da emek gücüne “adil” bir ücret ödense bile sömürünün varlığını sürdürceğidir. Zira asıl sorun, işçinin satmak zorunda olduğu emek gücünün (hem harcanan fiziksel emek gücü hem de neyin, kim için, nasıl üretileceğine karar vermeyi içeren zihinsel emek gücü) üretim alanında yarattığı artık değere (karşılığı ödenmemiş emeğe) sermayedar tarafından el koyulmasındadır! Bu kavrayışın mantıksal sonucu, “üretim iyi, bölüşüm kötü” anlayışına da, “kapitalizmin iyi yanlarını muhafaza et, kötü yanlarını düzelt” yaklaşımına da dayanan stratejilerin kapitalizmde sömürüye ve buradan türeyen toplumsal eşitsizliklere son vermeye yetmeyeceğidir.

Marx sömürünün yanı sıra, daha doğrusu bu sömürü ilişkisinden hareketle, *Kapital*’i yazmasının asıl amacı olan, “kapitalist ekonominin hareket yasalarını” ortaya koymuştur. Kapitalizmin ana gelişme eğilimleri olarak metalaşma ve proleterleşmenin, büyük ölçekli üretimin, sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezleşmesinin artacağını kanıtlamıştır. Bu gelişme eğilimlerinin hızlı teknolojik ilerleme ve buna bağlı üretkenlik artışları sayesinde bir yanda üretimin ve emeğin artan toplumsallaşmasına, böylece planlama ihtiyacının doğmasına ve dünya ekonomisinin artan bütünleşmesine, öte yanda kâr oranının azalma eğilimiyle açığa çıkan uzun dönemli bunalımlara, kitlesel işsizliğe yol açacağını göstermiştir. Bütün bu tespitlerden Marx’ın vardığı sonuç, belki de kapitalist ekonominin en önemli “hareket yasası”, kapitalizmin, kendi iç çelişkilerinin bir sonucu olarak bir yandan üretici güçleri geliştirip, üretimi toplumsallaştırıp tüm insanların ihtiyaçlarını tatmin edecek bir toplumun maddi önkoşullarını hazırlarken aynı zamanda sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine yol açtığıdır. Özetle Marx bilimsel ve devrimci bir yöntem sayesinde kapitalizmin yıkılmasının neden **gerekli** (“üretici güçlerin yıkıcı güçlere dönüşme eğilimi”) ve **mümkün** (mevcut üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi, sınıf mücadelesinin kızışması, kapitalizmin kendi çelişkili gelişiminin sınıfların ortadan kalkmasının koşullarını hazırlaması, “mezar kazııcısı” olarak işçi sınıfının artan potansiyel gücü) olduğunu ortaya koyabilmiştir.

Sonuçlar

Bu kısa yazı kapsamında, Marx’ın kapitalizm analizinin, bireyin özgürleşeceği koşulları yaratmak, bu doğrultuda sömürüyü ortadan kaldırmak için “ne yapılmalı?” diye soran ve pratikte mücadele eden bir devrimcinin kapitalizm eleştirisi olduğunu ileri sürdük. Söz konusu eleştirinin harcında birbirini koşullayan iki amaç bulunduğunu belirttik: Bilimsel temelde kapitalizmi açıklamak, yani yüzeydeki

görünüş biçimlerinin ardına geçip, bu biçimlerin temelinde yatan özsel ilişkileri çekip çıkarmak ve verili toplumsal ilişkileri sorgulayarak, koşulların değiştirilebilirliğini ortaya koyarak, tarafsız nesnelliğin ardına geçmek; taraf olmak, yan tutmak. Marx'ın eleştirisinin etik ve vicdani değil, bilimsel temelde bir devrimci eleştiri olduğuna işaret ettik. Bu tür bir devrimci eleştiri ile kapitalizme yaklaşmak sayesinde ki, Marx hem kapitalizmde sömürüyü teşhir edebilmiş hem de kapitalizmin ortadan kalkmasının önkoşullarını hazırlayan eğilimleri ortaya koyarak, tarihsel koşulların sosyalist devrim için olgunlaştığını gösterebilmiştir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sıkça ileri sürülen iddia Marx'ın kapitalizmin kendiliğinden çökeceği görüşünde olduğudur. Marx'ın tahlilinden böylesi bir sonuca varmak yukarıda da vurguladığımız üzere Marx'ın devrimci eleştirisiyle bağdaşmaz. Marx kapitalizmin yıkılmasının mümkün ve gerekli olduğunu kanıtlamıştır. Ancak bu **kendiliğinden** ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Sonucu sınıf mücadeleleri ve işçi sınıfının bir devrimci partide örgütlenme yoluyla gelişmesine yaslanan sosyalist devrim belirleyecektir. Sosyalist bir devrimin yokluğunda Marksistlerin kapitalizmin yazgısına dair söyleyebilecekleri en temel şey “ya sosyalizm ya barbarlık” şiarıdır.

2011 yılında Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et!) toplumsal hareketi, “Biz 99%'uz” şiarıyla bankalara ve zenginlere karşı epey mücadele etmişti. Oraya giden ve eylemcilerle görüşen bir Türk gazeteci yayınladığı haberde hem izlenimlerini aktarmış hem de oradaki eylemcilerden bazılarıyla çektiği fotoğrafı paylaşmıştı.¹⁴ O fotoğrafta eylemcilerin ellerinde tuttukları pankartta şu slogan yazıyordu: “daha az kâr, daha fazla keyif” (“Less Profit, More Joy”). Bu sloganın günümüzde kapitalizm eleştirisinde yaygın bir yaklaşımı temsil ettiğini söylemek abartı olmasa gerek. Vicdan ve ahlaka seslenenlerin, daha “adil” bir düzen isteyenlerin ortak bir sloganı olabilir bu. Oysa bu yazı kapsamında göstermeye çalıştığımız gibi, Marx'ın kapitalizm eleştirisinden çıkan bir başka sonuç, romantik veya ütöpik eleştiricilerin “can yakmayan kapitalizm” veya “vicdanlı kapitalizm” arayışlarının asıl toplumsal eşitsizliğe yol açan sömürüyü ortadan kaldıramayacağıdır. Sömürünün ortadan kaldırılmasının koşullarını yaratmak ancak kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesiyle, yani emek gücünün bir meta olmaktan çıkması ve üretim araçlarının kolektif mülkiyete geçmesi ile mümkündür. Bu ise “doğru” politikalarla ve reformlarla değil, ancak işçi sınıfının bilinçli bir mücadelesi ile gerçekleşebilir. Marx'ın kapitalizm karşısındaki yaklaşımının ve eleştirisinin “ruhuna” denk düşen daha doğru slogan, kanımızca, şöyle olmalıdır: “sıfır kâr, herkese iş; keyfini çıkar!” (“No Profit, Jobs for All. Enjoy Life!”). Kârın, yani sömürünün olmadığı, herkesin işinin olduğu, yani istihdam edildiği, kolektif mülkiyete dayalı bir ekonomide insan hem daha özgür olacaktır hem de daha keyifli bir hayat sürecektir.

¹⁴ Mehveş Evvin, “Affedersiniz, 200 bin dolarınız var mı?”, *Milliyet*, 06.11.2011

Marx neden hâlâ kadınların kurtuluş mücadelesinde yaşıyor?

Armağan Tulunay

Marx 200 yaşında! 200 yıl önce dünyaya geldiğinde, kendisinden sonraki bütün bir döneme damgasını vuracağı, herhalde kimsenin aklının ucundan geçmemiştir. Ama o, modern toplumun yasalarını, işçi sınıfı ile birlikte bütün insanlığın kurtuluşunun yolunu açacak programı yazmak için fazla beklemedi. Gencecik yaşından itibaren sonraki nesiller için bir kılavuz niteliği taşıyan devrimci bir miras yarattı. Bu mirası bu kadar önemli hâle getiren yanlarından biri, belki de en başında geleni, toplumda var olan eşitsizliklerin, sömürünün, ezme-ezilme ilişkilerinin belirli koşullarda ortaya çıktığını göstermesidir. Belirli koşullarda ortaya çıkıyorsa demek ki hepsi geçicidir ve öyleyse kendilerini yaratan koşulların ortadan kaldırılması ile birlikte, bu ilişkiler yerlerini başka ilişkilere bırakabilir. İşte bu nedenle de sadece dünya işçi sınıfının değil, tüm ezilenlerin Marx'tan öğrendiği, ona borçlu olduğu çok şey var.

Clara Zetkin, Almanya'da işçi kadınlara yönelik yayınlanan *Die Gleichheit* (Eşitlik) adlı dergide, Marx'ın ölümünün yirminci yıldönümü sebebiyle yayınlanan yazısının başlığında şu soruyu soruyordu: “Kadınlar Karl Marx’a ne

borçludur?”¹ Bu yazının amacı da genel hatlarıyla bu soruya yanıt vermektir. Ancak bu çabaya girişmeden önce bir noktayı özellikle vurgulamak gerekir. Her ne kadar başlangıç noktamız, Marx’ın doğumunun 200. yıldönümü vesilesiyle kadınların ezilmesi ve kurtuluşu karşısında Marx’ın düşüncesi ve yöntemini ele almak olsa da, aktarmaya çalışacağımız görüşler sadece Marx’ın değil, yoldaşı Friedrich Engels’in de görüşleri olacaktır. Çünkü diğer pek çok alanda olduğu gibi, kadınların ezilmesi, bu ezilmenin biçimi olarak ortaya çıkan toplumsal yapıların tasviri ve bu ezilmenin maddi temelleri üzerine yapılan çalışmalar da, Marx ve Engels’den yalnızca biri tarafından kaleme alındığında bile, genellikle ortak çalışmaları olmuştur. Birbirlerini tamamlayan şekilde, zaman içinde gelişmiş fikirlerin hangisinin sadece Marx’ın fikirleri olduğunu ayıklamak pek çok yerde mümkün olmayabilir. Marx’ın çalışmalarından faydalanarak Engels’in bu alana yaptığı benzersiz katkıları da göz önünde bulundurduğumuzda, asıl önemli olan da Marksizm’in kadınların ezilmesi ve kurtuluşu konusundaki görüşlerini anlamaya çalışmak olduğuna göre, burada sadece Marx’ın değil, Engels’in de görüşlerini ve bu alana katkılarını aktarmaya çalışacağız.

İlk görüşler

Marx’ın 1844 *El Yazmaları*’nda ve Marx ve Engels’in birlikte kaleme aldıkları *Kutsal Aile*’de, kadın-erkek ilişkileri, kadınların toplum içindeki konumuna dair çeşitli gözlemler yer almakla birlikte, bu konudaki görüşleri bir ölçüde sistematik biçimde ilk kez, hemen hemen aynı dönemde yayınlanan *Alman İdeolojisi* ve *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı eserlerde ifade edilmiştir. *Alman İdeolojisi*, toplumsal işbölümü ve sonuçları üzerine yoğunlaşırken, aileyi de işbölümünün var olduğu bir toplumsal yapı olarak ele alır: “En başından beri tarihsel gelişmeye dâhil olan üçüncü ilişki de, kendi yaşamlarını her gün yeniden üreten insanların, yeni insanlar üretmeye, kendilerini çoğaltmaya başlamalarıdır: Bu, kadın ile erkek ve ana-baba ile çocuklar arasındaki ilişki, yani *aile*dir.”² Yeniden üretim alanı ve aile içindeki bu ilişki, hem doğal ama hem de toplumsal boyutu olan ikili bir ilişki olarak tanımlanır.³ Üretim ilişkilerinin ve mülkiyetin, ailenin biçimlenmesinin üzerindeki etkisini ve eşitsizliğin kendisini gösterdiği bir yapı olarak ailenin ele alındığı bir eserdir *Alman İdeolojisi*:

Tüm bu çelişkileri içinde barındıran, kendisi de aile içindeki doğal iş bölümüne ve toplumun birbirinden ayrı ve birbirine karşıt ailelere bölünmesine dayanan iş

1 Philip S. Foner, Angela Y. Davis, Rosalyn Baxandall, *Clara Zetkin Selected Writings*, Chicago: Haymarket Books, s. 93.

2 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok, Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 36.

3 a.g.e., s. 37.

bölümü, aynı zamanda, nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da işin ve onun ürünlerinin bölüşümünü, daha doğrusu eşitsiz bölüşümünü; yani, rüşeym halini, ilk biçimini şimdiden, kadının ve çocukların evin erkeğinin kölesi olduğu aile içinde gördüğümüz mülkiyeti de içinde barındırır. Aile içindeki, elbette bu henüz çok kaba, gizli kölelik, ilk mülkiyettir ve bu mülkiyet, daha bu aşamada bile, mülkiyeti başkalarının işgücü üzerinde hak sahibi olmak olarak tarif eden modern iktisatçıların tanımına eksiksiz uymaktadır. Üstelik, iş bölümü ve mülkiyet, özdeş ifadelerdir: Birinde faaliyet bağlamında söylenen şey, ötekinde faaliyetin ürünü bağlamında söylenmektedir.⁴

İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu ise, kadınların toplum içindeki konumunun çarpıcı tasvirleri ile dolu bir eser olarak öne çıkar. Kapitalist üretimin yaygınlaşması ve makineleşmenin artması ile birlikte, kadınların ve hatta çocukların da ev dışına, toplumsal üretim ilişkileri alanına, fabrikalara çekilmesi ile birlikte, kapitalizmin dayattığı vahşi çalışma ve yaşam koşullarını anlatır bu eserde Engels. Fabrikada kötü koşullarda uzun saatler boyunca çalışmak, tüm işçilerin vücudunda çeşitli deformasyonlara sebep oluyor; ancak bu koşullar kadınlarda çok daha ağır sonuçlar yaratıyordu. O dönemde fabrika işçisi kadınlar, diğer kadınlara göre daha yüksek oranda düşük yapıyor; doğum sırasında ölüm ya da sakatlanma vakaları işçi kadınlarda daha sık görülüyordu. Kadınların fabrika tezgâhlarının başında doğurması, doğumdan çok kısa bir süre sonra tekrar tezgâhlarının başına geri dönmeleri, hiç de seyrek görülen bir durum değildi. *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*’nda, işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının ayrıntılı inceleme ve tasvirini yaparken Engels, sadece kadınlara özgü koşulları titizlikle ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda cinsler arası ilişkileri, bu ilişkileri düzenlemeye yönelik var olan anlayış ve kuralları, yani bugünkü toplum için söylersek, erkek egemen baskı ve mekanizmaları eleştirerek onların ikiyüzlülüğünü teşhir etmiştir.

Bu bakımdan özellikle üzerinde durulması gereken nokta, o dönem ahlâki bozulmaya ilişkin yaptığı vurgudur. Ki bu vurgusu nedeniyle, erkek egemen anlamda ahlâkçı bir yaklaşıma sahip olmakla eleştirilmiştir. Evet Engels, İngiliz işçi sınıfının «dehşet verici ahlâk bozukluğu»nu yerden yere vurur; ancak bu sırada yaptığı, bugün kadınlar üzerinden tanımlanan, onlara dayatılan anlamında bir namus savunusu değildir. Tam tersine, kapitalizmin ideolojisinin sözde ahlâk olarak tanımlayıp topluma dayattıklarıyla, toplumun burjuvazinin çıkarları temelinde örgütlenmesinin çürüme ve yozlaşmanın asıl kaynağı olması arasındaki bağı teşhir eder. Feodalizmde var olan lordun ilk gece hakkını, bu sefer fabrika sahiplerinin iddia ettiğini, Engels’in deyimiyle, eğer yeterince aşağılıksa fabrikasını nasıl

4 a.g.e., s. 39. Bu alıntının ilk cümlesindeki “... doğal iş bölümüne ve toplumun birbirinden ayrı...” diye yazılan bölümde kitapta “toplumun” yerine “toplumunun” yazılmıştır. Buraya aktarılırken bir redaksiyon hatası olduğunu düşünülerek “toplumun” şeklinde düzeltilmiştir.

aynı zamanda haremine çevirdiğini anlatır. Fahişeliğin ciddi şekilde yaygınlaşmasının, kadınların yaşamak için bedenlerini satmak zorunda bırakılmalarından kaynaklandığını, öte yandan fahişe kadınların kendilerini buna mecbur eden erdem timsali burjuvalardan kazandıkları paralarla yaşamlarını idame ettirdiklerini gösterir. Fabrikalarda, madenlerde saatlerce bir arada, sıcaktan yarı çıplak hatta bazen çıplak halde çalışan işçileri, istenmeyen gebelikleri, işçilerde sarhoşluk ve alkole düşkünlüğün boyutlarını anlatır. İşçi sınıfının ahlâki bozulmasının boyutları bunlardır ama bunların da sorumlusu işçilere sadece bu iki hazzı bırakan burjuvazinin ta kendisidir. Engels'in yaptığı da ahlâk savunusu değil, burjuva ideolojisinin ikiyüzlülüğünün teşhididir.

Kadınların bedenleri, yaşamları üzerindeki olumsuz etkinin ve toplumun ahlâki çürümesinin yanı sıra, kadınların toplumsal üretim alanına çekilmesinin aile üzerindeki etkilerine dair Marx ve Engels'in ilk gözlem ve öngörülerinde de yine *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda ifade edilmektedir. Makineleşmenin artması, kas gücünün üretimin vazgeçilmez bir unsuru olmaktan çıkmasıyla birlikte, kadınların ve hatta çocukların, işçi ailesinin tüm fertlerinin üretime çekilmesinin, aile bağlarını kopardığını savunurlar. Bahsettikleri hiç de aile ilişkilerinin karmaşık bir dönüşümü değil, gerçek anlamda, çok basit bir şekilde ilişkilerin kopmasıdır. Kadınların günde 12-13 saatini fabrikada geçirmesinin, erkeklerin de benzer koşullarda çalışmasının, çocukların bakımını imkânsız hale getirdiği, bebeklerin emzirilmediği, hatta anne-baba ve çocuklar arasında sevgi bağının oluşmasını sağlayacak asgari bir ilişkiye bile zaman bulamayan işçi aileleridir o dönem söz konusu olan. Dolayısıyla çocukları ile bağ kuramayan, neredeyse kaçınılmaz olarak çocuklarına kayıtsız davranan ebeveynler; benzer şekilde kendisi de çalışmaya başladığı için temel ihtiyaçlarının karşılanması için artık ebeveynine muhtaç olmayan çocuklardan oluşur işçi aileleri. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin, aile bağlarını da koparmakta olduğunu ileri sürer Engels.

***Komünist Manifesto*'yu savunmak**

Marx ve Engels'in aileye dair görüşlerini adım adım daha sistematik hale getirdikleri bir sonraki durak, *Komünist Manifesto*'dur. Burjuva ideologlarının o dönemde, işçi sınıfı nezdinde karalamak amacıyla komünistlerin aileyi ortadan kaldırmaya çalıştığı propagandasına karşı, Marx ve Engels, *Manifesto*'da, bugünkü ailenin bir burjuva ailesi olduğunu, onun da sermayeye, özel kazanca dayandığını ve bu anlamda ailenin tam olarak gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi için var olduğunu ileri sürerler. Burjuva ideologların saldırısı karşısında verdikleri bu cevap, başka bir açıdan da eleştiri konusu hâline gelmiştir. Nedir eleştirinin iddiası? Şöyle özetleyelim: Marx ve Engels, aileyi özel mülkiyete dayandırdığına, işçi ailesi de mülkiyetten yoksun olduğuna göre aslında işçi ailesi gerçekte yoktur ve dayanağı olmadığına göre yok olacaktır demiş oluyor; oysa işçi aileleri bugün de varlığını sürdürmektedir, dolayısıyla *Manifesto* işçi ailesini açıklayamamaktadır.

Peki Marx ve Engels *Manifesto*'da ne söylemektedir? Söyledikleri tam olarak şudur:

Bugünkü aile, burjuva ailesi neye dayanıyor? Sermayeye, özel kazanca. Bu aile tam olarak gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi için vardır; ama bu durum proleterlere ailesizliğin dayatılmasıyla ve açık fuhuşla tamamlanıyor.⁵

Bahsettikleri proleterlere **ailesizliğin dayatılmasıdır**, bunu da *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda ifade edilen, aile bağlarının kopması, ahlâki çürüme, fahişeliğin yaygınlaşması bağlamında bir ailesizlik olarak yorumlamak doğru bir okuma olacaktır. Sonrasında ise Marx ve Engels şöyle diyor *Manifesto*'da:

Kendisini tamamlayan şey kaybolup gittiği zaman doğal olarak burjuvaların ailesi de kaybolup gidecek ve sermayenin ortadan kalkmasıyla birlikte her ikisi de ortadan kalkacaktır.⁶

Yani işçi ailesi parçalandıkça burjuva ailesi de parçalanacak, bozulacak ama sermayenin ortadan kalkmasıyla birlikte **her ikisi de** kaybolacaktır. Dolayısıyla aslında eleştirilerin aksine *Manifesto*'nun kapitalizm koşullarında proleter ailenin ortadan kalkacağına dair bir iddiası yoktur. Üstelik *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nda Engels ailenin parçalanmasına ve kötü yaşam koşullarına dair çeşitli örnekler verdikten sonra "...bu koşullarda aile yaşamı olabilir mi? İşçi gene de ailesini bırakamaz, ailesiyle birlikte yaşamak zorundadır" diyerek aksini söylemektedir.⁷ Yine aynı eserinde ayrıca, pek çok durumda ailenin tümüyle çözülmediğine, ama düzeninin alt üst olduğuna dair çeşitli örnekler de verir.

Burjuvazinin, komünistlere yönelik başka bir kara propaganda argümanı da, kadınların ortaklaşalıdır. Marx ve Engels'in *Manifesto*'daki cevabı, kadınların bedeninin ve emekgücünün bir meta haline getirilmesinde kapitalizm ve erkek egemenliğinin nasıl iç içe geçtiğinin müthiş bir teşhididir.

Ama siz Komünistler kadınların ortaklaşalığını getireceksiniz diye bir ağızdan yaygarayı basıyor bütün burjuvazi.

Burjuva, karısını sırf bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca da pek doğal olarak ortaklaşalık kaderinin kadınların da başına geleceğinden başka bir sonuca varamaz.

Söz konusu olanın tam da kadınların sırf birer üretim aracı olmaları konumunun ortadan kaldırılması olduğu aklının ucundan bile geçmez burjuvazinin.

5 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 62.

6 a.g.e., s. 63.

7 Marx, Engels, Lenin, *Kadın ve Aile*, çev. Öner Ünalın, Ankara: Kurtuluş Basımevi, 1992, s. 27.

Ayrıca burjuvalarımızın Komünistler tarafından resmen kurulacağını iddia ettikleri, kadınların ortaklaşalığı karşısında duydukları yüksek ahlaklı dehşetten daha gülünç bir şey olamaz. Komünistlerin kadınların ortaklaşalığını getirmelerine gerek yoktur ki; hemen her zaman var olan bir şeydir bu.

Burjuvalarımız bırakalım resmî fuhşu, yanlarında çalışan proleterlerin karılarının ve kızlarının emirlerinde olmalarıyla da yetinmez, karşılıklı olarak karılarını ayartmaktan büyük zevk alırlar.

Burjuva evliliği gerçekte evli kadınların ortaklaşalığıdır. Komünistler olsa olsa kadınların ortaklaşalığını ikiyüzlülükle gizlenen bir şey olmaktan çıkarıp resmî, açık yürekli bir şey hâline getirmek istemekle suçlanabilirler. Ayrıca bugünkü üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kadınların bu ilişkilerden kaynaklanan ortaklaşalığının, yani resmî ve gayri resmî fuhşun da ortadan kalkacağı kendiliğinden anlaşılır.⁸

***Das Kapital*'de saklı ipuçları**

Das Kapital'e ilişkin baştan şunu açıkça söylemek gerekir: Diğer eserlerinde olduğu gibi *Das Kapital*'de de Marx, başlı başına bir konu olarak kadınların ezilmesi ve kadın emeğinin üzerindeki tahakkümü ele almamıştır. Ve bu, çoğu zaman, *Das Kapital*'in, Marx'ın teorisinin cinsiyet körü olduğu şeklinde bir eleştirinin temel gerekçesi olmuştur. Gerçekten de *Das Kapital* için cinsiyet köründür diyebilir miyiz? Hayır. Çünkü *Das Kapital*'in cevap vermeye çalıştığı soru, kapitalist üretim ilişkileri alanı ile ilgilidir. Odağında ev içindeki üretim ve yeniden-üretim ilişkisi değil, ev dışındaki toplumsal üretim vardır. Marx ve Engels için, en baştan itibaren, kadının ve çocukların erkeğin kölesi olması şeklinde andıkları ilişkide kadının emek gücüne el konulması görünür durumdadır.

şu halde, ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti içerir. Aile içindeki, henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır, bu tanımlamaya göre mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir.⁹

Ev içinde, yeniden üretim alanında, başkasının işgücünden serbest yararlanma yetkisi açıkça görülebilir durumdayken, asıl görünmez olan, kapitalist üretim ilişkisi içindeki sömürüdür. Marx'ın *Das Kapital*'de odaklandığı, tam da bu alandaki gizemin çözülmesidir. Yine de, doğrudan doğruya kadınların ezilmesine dair özel analiz hedefi olmasa da, artık-değere el konulmasının üzerindeki gizemi kaldırır-

8 Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 63.

9 Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1999, s. 58.

ken geliştirdiği bireysel tüketim, emekgücünün değeri gibi kavramlar, analiz ettiği yapılar neticesinde, ***Das Kapital*'de kadınların ezilmesi ve kurtuluşuna dair belki de Marx'ın farkında olduğundan bile fazlası vardır.** *Das Kapital*'in kadınlara sunduğu, hazır reçeteler değil, kadınların ezilmesi ve cinsiyetçi işbölümünü açıklamak bakımından temel ipuçlarıdır.

Das Kapital ayrıca toplumsal üretim alanının ayrıntılı incelemesini yaparken, bu alandaki değişimlerin aile üzerindeki etkilerini, kapitalizmin kendinden önceki aileyi ne şekilde etkilediğini anlatarak, cinsiyetçi iş bölümünün ve yeniden-üretim alanının merkezi konumundaki ailede bugün var olan bağların ve kuralların, değişmez olmadığını, koşullara bağlı olarak değiştiğini, bundan sonra da değişebileceğini gösterir. Bu, aynı zamanda, cinsiyetçi işbölümünün, erkek egemenliğinin hâkim olduğu kadın-erkek ve aile ilişkilerinin, bir doğa kanunu olmadığı anlamına da gelir. Oysa *Das Kapital*, yeniden üretim alanını doğallaştırıldığı yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştiri, *Das Kapital*'in şu cümlelerine referansla yapılır:

İşçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve yeniden-üretilmesi, sermayenin yeniden üretilmesinin her zaman için zorunlu bir koşuludur. **Ama kapitalist, bunun yerine getirilmesini, emekçinin hayatta kalma ve üreme içgüdüsüne rahatça bırakabilir.**¹⁰

Burada Marx, yanlış anlamaya mahal vermeyecek biçimde işçinin yaşaması ve üremesinden bahsediyor. Bir an kapitalistin gözünden bakarak işçinin ertesi gün tekrar işe gelmesi ve yeni kuşak işçilerin doğup büyüyerek, ölen ve çalışamayacak duruma gelen işçilerin yerini alması için herhangi bir çaba göstermesinin gerekmediğini söylüyor. Yaşama ve üremenin içgüdüsel olmadığı iddia edilemeyeceğine göre (aksi takdirde kapitalistin işçiye öldüğü ya da üremediği için ceza vermesi gerekebilirdi) bu eleştirinin tamamen yanlış okumaya dayandığı açıktır. Marx bu satırları yazdığı bölümde işçinin bireysel tüketiminin işçinin işçi kalmasına yetecek miktarda sınırlandığı müddetçe kapitalistler tarafından üretken tüketim olarak sayıldığını vurgulamaktadır ve yukarıdaki ifadenin alıntılanmayan devamında şöyle der:

Kapitalist, sadece işçinin kişisel tüketimini en zorunlu sınırlarına indirmeye ve orada tutmaya dikkat eder.¹¹

İşçi bu şekilde kendi zevki için üretken olmayan tüketimde bulunamadığı

10 Karl Marx, *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi*, I. Cilt, çev: Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 553.

11 a.g.e., s. 553.

sürece, sermayenin tamamlayıcı bir parçası olması açısından, cansız bir iş aletinden farksız olacaktır. Dahası işçi kendine ait üretim araçları edinemediği ya da canı istediğinde taşınamadığı için her daim sömürülmek üzere sermayenin elinin altında duracaktır. Dolayısıyla Marx'ın açıklamaya odaklandığı konu budur. Burada emeğin yeniden üretiminde ve yeni işçi nesillerinin bakımındaki cinsiyetçi iş bölümünün doğal ve içgüdüsel olduğuna dair en ufak bir ipucu bile bulmak mümkün değildir. Bunu iddia etmek ölümün doğal olduğunu söyleyen birisini cinayeti normalleştirmekle suçlamaya benzer.

Köken’de yatan hazine

Marx ve Engels’in kadınların ezilmesi ve kurtuluşu konusundaki görüşlerinin en berrak, en sistematik, en materyalist yaklaşımla vücut bulduğu eser, kuşkusuz bir başyapıt niteliğindeki *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’dir. (Bundan sonra kısaca *Köken* olarak anılacaktır.) Marx ve Engels’in diyoruz çünkü, *Köken*, Marx’ın ölümünden sonra yayınlanmış olsa da onun görüşlerini de içermektedir. Engels’in kitabın önsözüne başlarken ifade ettiği gibi, “**deyim yerindeyse, bir vasiyetin yerine getirilmesidir.**”¹² *Köken*’i yazarken Engels, Lewis Henry Morgan’ın 1877 yılında yayınlanan ve Marx’ın büyük ilgi göstererek üzerinde çalıştığı *Eski Toplum* isimli kitaptan ve Marx’ın o kitaba ilişkin tuttuğu notlardan faydalanmış; Marx’ın yarım bıraktığı işi tamamlamıştır.

Engels, Marx’ın notlarından ve Morgan’ın çalışmasından hareketle, yabanıl-lık, barbarlık ve uygarlık olarak andığı dönemleri ve bu dönemlerin çeşitli aşamalarını inceler. Kendi yaptığı kısa özetlemeye dayanarak söylemek gerekirse, yabanıllık, doğada zaten var olan şeylerden insanların onları değiştirmeden yararlandığı, üretimin de esas olarak onlardan yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretiminden ibaret olduğu bir dönemi anlatmaktadır. Barbarlık, çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi, öğrenilmesi ile insanların hayvan yetiştirmeye ve tarımsal faaliyetlere başladıkları, bu yolla da doğada zaten var olan şeylerin üretimini arttırmaya başladıkları bir dönemdir. Nihayet uygarlık ise insanın doğada var olan şeyleri üretmek ve arttırmak yerine, bunları hammadde olarak kullanmayı keşfetmesi ile başlayan, bugünkü modern toplumun da temelini atıldığı bir dönemi ifade eder.¹³ Engels *Köken*’de, tüm bu dönemleri incelerken aynı zamanda ailenin, cinsler arası ilişkilerin, anne-babalar ile çocuklar arasındaki ilişkilerin zaman içinde nasıl bir değişim yaşadığına da ayrıntılı bir şekilde eğilmiştir. Yukarıda andığımız farklı dönemlerde evliliğin de farklı biçimler aldığını, bu farklı biçimlerin hangi maddi temellere dayanarak ortaya çıktığını göstermiştir. Engels’in vardığı sonuç, yabanıllık döneminde grup halinde evlilik (kandaş ve ortaklaşa aileler), barbarlık

12 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1998, s. 11. Vurgu bize aittir.

13 a.g.e., s. 35.

döneminde iki başlı evlilik, uygarlık döneminde de eş aldatma ve fuhuşla tamamlanan tek eşli evlilik biçiminin hâkim olduğudur.¹⁴

Analık hukukuna dayalı, yani soy zincirinin yalnızca kadın tarafından hesaplanabildiği toplumlardan, erkeğin hâkim olduğu tek eşli aile yapısına geçiş ile, kadının toplumsal üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki rolü, bu iki alanın birbirinden ayrılması ve toplumsal üretim alanının belirleyici konuma gelmesi arasındaki bağı kurar.

Tek eşlilik, önemli servetlerin bir elde -bir erkek elinde- toplanmasından, ve servetlerin başka hiç kimseye değil, bu adamın çocuklarına kalması isteğinden doğdu. Bunun için erkeğin değil, kadınının tek eşliliği gerekliydi. Öyle ki kadının bu tek eşliliği, erkeğin açık ya da saklı çok-karılılığına engel olmuyordu.¹⁵

... Servetlerin artışı, bir yandan aile içinde erkeğe kadından daha önemli bir yer kazandırıyor; bir yandan da bu durumu, geleneksel miras düzenini çocuklar yararına değiştirmek için kullanma eğilimini ortaya çıkarıyordu. Ama soy-zincirinin analık hukukuna göre hesaplanması yürürlükte kaldıkça, bu olanaklı değildi. Öyleyse, önce değiştirilmesi gereken şey buydu: ve öyle de oldu.¹⁶

Servetin ortaya çıkmadığı toplumlarda, yine cinsiyete dayalı bir işbölümü olmakla birlikte, bunun cinsiyetçi bir işbölümü olmadığını gösterir. Erkek egemenliğinin, analık hukukunun yıkılması ile birlikte hâkim hâle geldiğini ortaya koyar.

Analık hukukunun yıkılışı, *kadın cinsin büyük tarihsel yenilgisi* oldu. Evde bile, yönetimi elde tutan erkek oldu: kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aracı haline geldi.¹⁷

Ev yönetimi, kamusal niteliğini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor: bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın, bir başhizmetçi oldu.¹⁸

Bugünkü evlilik biçiminin dayandığı miras hukukunun, cinsler arasındaki ilişkileri nasıl mülkiyet temelli bir hâle getirdiğine dikkat çekerek şöyle der:

Bu nedenle, evlilikte tam özgürlük ancak, kapitalist üretimin ve onun yarattığı mülkiyet ilişkilerinin ilgası sonucu eşlerin seçimi üzerinde hâlâ güçlü bir etkisi bulunan tüm ikincil ekonomik hususların da ortadan kaldırılması ile mümkün

14 a.g.e., s. 88.

15 a.g.e., s. 89.

16 a.g.e., s. 67.

17 a.g.e., s. 68.

18 a.g.e., s. 87.

olacaktır. İşte o zaman, karşılıklı aşktan başka hiçbir neden kalmayacaktır.¹⁹

Mülkiyetin ortadan kalkması, erkeğin iktisadi üstünlüğünün sonucu olarak ortaya çıkan evlilik içindeki üstünlüğüne de son verecektir. Ve ancak o zaman, geleceğin toplumu, bugünden bütün yönleriyle bilemeyeceğimiz ancak yalnızca aşka dayanan cinsler arası ilişkilerin ortaya çıkacağını öngörebileceğimiz yeni biçimler yaratacaktır. Engels, *Köken*'de bunu şöyle anlatır:

Öyleyse, süpürülmesi yakın görünen kapitalist üretimden sonra, cinsel ilişkilerin düzenlenme biçimi üzerine bugünden düşünülebiyecek şey, özellikle olumsuz bir nitelik taşır ve öz bakımından, ortadan kalkacak olanla yetinir. Ama bu işe hangi yeni öğeler katılacak? Bu, yeni kuşaklar yetişince belli olacak: yaşamlarında, bir kadını asla parayla ya da başka bir toplumsal güç aracıyla satın almamış olacak yeni erkekler kuşağı; kendini gerçekten aşktan başka hiçbir nedenle erkeğe vermeyecek, ya da bunun iktisadi sonuçlarından korkarak kendini sevmediği kimseye vermekten vazgeçmeyecek yeni kadınlar kuşağı.²⁰

Engels'in, *Köken*'de, ev içinde erkek egemen baskıdan cinselliğin metalaşmasına, erkeklerin çok karıllılığı ve fuhuşla birleşen tek eşliliğin iki yüzlülüğünden kadının omuzlarına yüklenmiş ev işlerinin yarattığı köleliğe, kadınların ezilmesinin farklı biçimlerini ele aldığını söylerken, bu fikirlerin ifade edildiği döneme de dikkat çekmek gerekir. Bugün, işçi sınıfının ve kadın kurtuluş mücadelesinin bunca mücadele deneyiminin ve yarattığı birikimin ışığında bu fikirlere ulaşılmış ve onların savunulmuş olması kolay gibi görünebilir. Ancak Marx ve Engels, bu fikirleri akıl almaz yasakların ve Ortaçağ'dan izler taşıyan baskıların olduğu, son derecede muhafazakâr ahlak normlarına tâbi olan Victoria döneminde ifade etmiştir.

Köken, kadınların ezilmesinin temelleri ve bu ezilmeye son verecek kurtuluşun yolunun hangi koşullarda açılacağına dair, son derece sistematik bir tarih anlayışı ve materyalist yaklaşım ile muazzam bir diyalektik kavrayış sunar. Kadınların ezilmesinin, çeşitli tarihsel ve toplumsal koşullarda ortaya çıkan bir olay olduğu, ilk kez bu kadar berrak bir şekilde analiz edilmiştir. Yukarıda yaptığımız çeşitli alıntılardan ve eserin tamamından hareketle kısaca ifade etmek gerekirse bu analizin özü şudur: Tarihin her anında, kadınların doğurganlığının bir sonucu olarak cinsiyete dayalı bir işbölümü vardır ama bu ilk başlarda herhangi bir toplumsal cinsiyet rolü ile bütünleşen eşitsiz bir içeriğe sahip değildir. Başka bir ifadeyle,

19 *Köken*'den yaptığımız diğer alıntıların yer aldığı kaynakta bu paragrafın çevirisi zor anlaşılabilir bir cümle şeklinde olduğundan bu bölüm için şu linkte yer alan İngilizce kaynak esas alınmıştır. Çeviri bize aittir. Alıntı sayfa 43'te yer almaktadır. https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin_family.pdf

20 Engels, a.g.e., s. 97.

işbölümü cinsiyete dayalıdır ama cinsiyetçi değildir. Kadınların ikincil konuma gelmesi, mülkiyetin ve sınıflı toplumların ortaya çıkması ve ev içinde temel ihtiyaçların karşılanması için yapılan ve kullanım değerinin öne çıktığı üretimin yerini, toplumsal üretimin ve mübadele değerinin alması sonucu gerçekleşmiştir. Üretim ve yeniden üretim alanları birbirinden kopmuş, kadınların doğurganlığı onları ev dışındaki üretim alanının dışına ittiği için de aile içindeki ikincil konumunu, erkek egemenliğinin maddi temelini oluşturmuştur. Bu öz, bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Kadınlar Marx'a ne borçludur?

Marx ve Engels, tüm çalışmalarında, tarih ötesi ve tarih dışı bir insan doğası olmadığını ortaya koymuştur. Bu önerme Engels'in *Köken* 'deki analizi ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Marx ve Engels, kadınların ezilmesinin tarihsel ve maddi temellerini analiz etmiş, eşitsizliğin mülkiyet ve üretim ilişkileri ile bağına kurmuştur. Bu anlamda, kendilerine yöneltilen doğallaştırma eleştirisinin aksine, **Marx ve Engels kadınların ezilmesini doğal olmaktan çıkaran teorik mirasın yaratıcısı, Marksizm de bu mirasın taşıyıcısıdır.**

İkincisi, tarihsel-toplumsal bir olay olduğunu, belli koşullarda ortaya çıktığını analiz ederken sadece **erkek egemenliğinin ezelden gelmediğini ve ebedi olmadığını kanıtlamamış**, aynı zamanda erkek egemenliğinin son bulması için gerekli maddi önkoşulları da göstererek **kadınların kurtuluşu için bir program** da sunmuştur.

Üçüncüsü, Marksizm, kadınların ezilmesini anlamak için sadece hane içine, oradaki cinsiyetçi ilişki ve işbölümüne bakmanın yeterli olmadığını göstermektedir. Kadınların üretim ilişkileri içindeki yerine odaklanır. Bunun kadınların yaşamları üzerindeki etkilerine bakar, aile yaşamı üzerindeki etkilerine bakar, toplumun bütünü açısından yarattığı etkilere bakar ve bu yolla aslında erkek egemenliğinin yalnızca kapitalizmin bir ürünü olarak görülemeyeceği, kapitalizmin aynı zamanda kendisinden önceki toplumlarda var olan bazı erkek egemen baskı biçimlerini muhafaza ettiği, kendi ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürerek kullandığı sonucuna ulaştırır bizi. Dolayısıyla **Marksizm, kapitalizmin ve erkek egemenliğinin nasıl iç içe geçtiğini, birbirini nasıl beslediğini ve yeniden ürettiğini de anlamamızı sağlayan bir teorik miras yaratmıştır.**

Dördüncüsü ve belki en kritik nokta ise Marksizmin yöntemidir. Marx ve Engels'in bütün çalışmalarına, diyalektik ve tarihsel materyalist bir yöntem damgasını vurmuştur. Bu yöntem sayesinde, modern toplumun temelleri ve değişim yasalarını açıklayabilmişlerdir. Bu yöntem sayesinde, görüşlerini zaman içinde ilerletmiş, geliştirmiş ve her gün biraz daha sistematik bir analize ulaşabilmişlerdir. Dolayısıyla sahip çıktığımız miras, bize hazır reçeteler sunmaz. Marx'ın ve Engels'in görüşlerini, yüz yılı aşkın bir süre öncesinde dondurmak değil, **bugüne ışık tutacak bir yöntem ve eylem kılavuzu** olarak kavramak gerekir.

Bugün bizim kadınların kurtuluşu mücadelesinde temel şiarımız nedir? “Kapitalizme ve erkek egemenliğine karşı emekçi kadınlar en öne!” Neden bu şiarı yükseltiyoruz? Çünkü Marksizm bize, kadınların kurtuluşunun yolunun ancak kapitalizmin ortadan kalkması ile **açılabilceğini** gösteriyor. Çünkü Marksizm bize, erkek egemenliğinin ve kapitalizmin iç içe geçtiğini gösteriyor. Dolayısıyla sadece kapitalizme karşı değil, erkek egemenliğine karşı da mücadele etmeye çağırıyor. Bu şiarın yükseltilmesi, Marksizmin bayrağının yükseltilmesidir. Kadınların kurtuluşu alanında da Marksizmin bayrağını yükseltmek gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü gerçekten yalnızca Marksizm, kadınların ezilmesinin maddi temellerini ve onun çerçevesinde oluşan toplumsal ilişki ve yapıları açıklayabiliyor. Çünkü gerçekten yalnızca Marksizm, bize bu mücadelede hazır reçeteler yerine, bugünü en doğru şekilde kavramamız ve en etkili mücadele yöntemini geliştirmemizi sağlayan bir yöntem, bir kılavuz sunuyor. Marksizmin bayrağını yükseltiyoruz. Çünkü kadınların kurtuluşunun yolunun ancak bu bayrakla açılabilceğini düşünüyoruz.

Marx ve Engels, sadece birer teorisyen değildi, onlar aynı zamanda devrimciydi. Marx 1848 Alman devriminde işçi sınıfının bir numaralı önderiyken, Engels de elde silah karşı devrimcilere karşı savaşıyordu. Yalnızca *Feuerbach Üzerine Tezler*’de yer alan ve 11. tez olarak bilinen “Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindiler; oysa asıl önemli olan dünyayı değiştirmektir” sözünü söylemediler, dünyayı değiştirmek için militanca mücadele ettiler; işçileri, emekçileri, ezilenleri bu mücadeleye kazanmaya çalıştılar. Paris Komünü, bütün devrimlerde olduğu gibi kadınların da yer aldığı bir mücadele olarak yükselirken, burjuva ideologları, kadın komünarları aşağılıyor, kadın komünarların cesareti burjuvaziye dehşete düşürüyordu. Kadınlar, kadınlara has davranışların, doğal kadınlık hallerinin dışına çıkmıştı onlara göre ve bu “doğadışı” davranışları cezalandırılmalıydı. Marx ise burjuva ideologlara meydan okuyarak kadınları geleceğin toplumunu yaratacak özneler olarak savunuyordu. Biz de bugün Paris Komünü’ndeki kadınların izinden yürüyerek mücadeleye devam ediyoruz. Marksizm, o gün olduğu gibi bugün de o mücadeleye rehber olmaya devam ediyor. İşte bu nedenle de ölümünden yıllar sonra Marx bugün 200 yaşında diyebiliyoruz. Çünkü onun fikirleri, yöntemi, eylemi bugün kadınların kurtuluş mücadelesinde yaşıyor!

Marksizm ve sınıf mücadelesi

Mustafa Kemal Coşkun

-I-

Marx'ta yeni olan şey nedir diye sorulsa buna belki bir çok yanıt verilebilir. Ancak bu soruya verilebilecek en doğru yanıtlardan biri, Marx'ın tarihin ne olduğuna ilişkin kendisine kadar gelmiş bilinmezlik peçesini kaldırmış olmasıdır. Bu peçe en temelde *Komünist Manifesto*'da geçen "Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" cümlesiyle kalkar ve çok açık ve berrak bir tarih anlayışıyla karşımıza çıkar.

Marx kendi katkısını çok bilinen ve çok alıntılanan Weydemeyer'e mektubunda fazlasıyla mütevazı bir biçimde anlatır. Bu mektupta üç maddede şunları belirtir: "Benim yeni olarak yaptığım" der Marx, (1) Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; (2) sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını; (3) bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur.

İlk maddeden, sınıfların ezeli ve ebedi olmadığını, zira tarihin belirli bir aşamasında ortaya çıktıklarını anlıyoruz. Demek ki sınıflar, sadece belirli koşullarda ortaya çıkabilir, bu nedenle sınıfların varlığı zorunlu değildir. Bu nokta önemlidir, zira bu, burjuva iktisatçılarının ve tarihçilerinin göremediği/görmediği

tarih anlayışına kapıyı açmaktadır. Ama burada kalmaz. Özellikle üçüncü madde zaten bununla bağlantılıdır, proletarya diktatörlüğü sınıfları ortadan kaldıracak ve sınıfsız bir topluma varılmış olacaktır. Buradan bir kaç sonuç çıkarabiliriz. Birincisi, sınıf ve sınıf mücadelesi, Marx için, sadece toplumu analiz etme birimi değil, aynı zamanda toplumu değiştirmenin aracıdır. İkincisi, sınıf mücadelesi ile toplumu değiştirmek demek, sınıfsız ve dolayısıyla özgür, eşit ve mutlu bir topluma ulaşmak demektir. Demek ki işçi sınıfı, sınıf mücadelesini sadece kendi diktatörlüğünü kurmak ve bunu sürdürmek için değil, sınıfları, dolayısıyla kendisini de ortadan kaldırmak için verecektir. Bu, geleceğin toplumunda sınıfların da sınıf mücadelelerinin de olmayacağı anlamına gelir. Marx’a kadar böyle bir tarih anlayışı ortaya çıkmamıştır ve Marx’ın en önemli katkısı bu tarih anlayışıdır.

Ne var ki, Marx’ın sınıflara ve sınıf mücadelelerine dayalı bu tarih anlayışı, günümüzde ya çarpıtılarak kavranmakta ya da bütünüyle reddedilmektedir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra çok sayıda yeni teorisyen tarafından savunulan düşüncelerin temel özelliği, dünyamızın köklü bir alt-üst oluş sürecinde olduğu ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası ilişkiler sisteminin, ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerdeki yapıların hızla değişmekte olduğudur. Bu çerçevede, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, gerek sol değerlerin gerekse bu sol değerler tarafından savunulan işçi sınıfı hareketlerinin bir yenilgisiyle yüz yüze olduğumuz yorumları yapılmaktaydı. Nitekim, işçi sınıfının bittiği, dolayısıyla işçi hareketinin bittiği, üstelik işçi sınıfının artık sosyalizmden nesnel bir çıkarının olmadığı, sınıfa dayanmayan “yeni toplumsal hareketler”in geliştiği, yeni bir hizmet sınıfının ortaya çıktığı, bunların da sosyalizm ile değil, Habermas’ın ve post-Marksistlerin deyişiyle “radikal bir demokrasi” anlayışıyla ilgisinin olduğu telkin edilmektedir epey bir zamandır. Bu teorilerin son örneği, Dipesh Chakrabarty ve Ranajit Guha’nın temsil ettiği “maduniyet çalışmaları”dır.¹

İşin daha da önemli yanı, sol aydınların da bu rüzgâra kapılması, liberalizmin ve postmodernizmin etkisi altına girmesiydi. Böylece sınıf mücadelesi perspektifini bir tarafa koyarak liberalizmin etkisiyle devlet-sivil toplum ikiliği üzerinden ya da postmodernizmin etkisiyle kimlik politikaları çerçevesinde analiz yapmaya kalkışan bir sol aydın çevresi türedi. Buradaki temel vurgu, işçi sınıfının modern tarih içerisinde işgal etmiş olduğu merkezi konumunun artık ortadan kalktığı, doğrusu, işçi sınıfının artık bir toplumsal aktör/özne olarak düşünülmemesi gerektiği idi:

...siyasal aktivizmin, sınıf mücadelesinin ve devrimci örgütlenmenin kimi bi-

1 Bkz. Dipesh Chakrabarty, *Avrupa’yı Taşralaştırmak*, çeviri: İlker Cörüt, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012; Ranajit Guha, *Dünya Tarihinin Sınırında Tarih*, çeviri: Erkan Ünal, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2006.

çimlerinin zamanının artık geçtiğini ve işe yaramaz hale geldiğini belirtelim. Bu biçimlerin kimisi taktik ve stratejik hatalar nedeniyle geçersiz kalırken kimisi de isyan bastırma hamleleri sonucunda etkisiz hale geldi; ama bunların ölümünün daha önemli bir nedeni bizzat çokluğun geçirdiği dönüşümdür. Günümüzde toplumsal sınıfların küresel bileşiminin dönüşümü, maddi olmayan emeğin hegemonyası ve ağ yapılarından kaynaklanan yeni karar alma biçimleri, bütün devrimci süreçlerin koşullarını köklü bir biçimde değiştiriyor... bugünkü ayaklanma deneyiminin çokluğun bağrında tekrar keşfedilmesi söz konusudur.²

Özellikle maduniyet çalışmalarının tezlerini değerlendirdiği bir kitabında kendisini “sol”da konumlandıran Dworkin’den kısa bir alıntı yapmak kimi sol entelektüellerin bu noktadaki durumunu aydınlatacaktır:

Sınıfın öldüğüne ilişkin beyanlar oldukça abartılıdır; ancak açıklayıcı bir kavram olarak sınıfın statüsü ciddi ve belki de geri dönülmez bir biçimde azalmıştır... Sınıf anlatıları eskiden farklı düşünsel çabaları bir araya getirmeye yararken, şimdilerde parçalanma ya da parçalılık hüküm sürmeye başlamıştır.³

Sanırsız bu kadar yeterli, burada uzun uzun bu teorilerden bahsedecek değiliz, zira bu yazıda odaklanacağımız asıl konu bu olmayacak ama buradan türeyecek. Öncelikle birbirlerinden tamamen farklı noktalara vurgu yapmakla birlikte bu teorilerin bir kaç ortak özelliğine bakalım.

Bunlardan birincisi, bu teorilerin her türlü evrenselleştirici kategoriye reddetmesidir. Konumuz açısından düşünüldüğünde, elbette sınıfların ve sınıf mücadelesinin de evrenselliği reddedilir. Nitekim, bir makalesinde Gyan Prakash, her ne kadar sınıf ilişkilerinin asılsız olmadığını belirtse de, kapitalizmi (ve sınıfı) tarihsel analizin temeli yapmanın heterojen tarihleri homojenleştirmek anlamına geleceğini belirtir.⁴ Yani her türlü evrenselleştirici öge, kültürel pratikleri, heterojenlikleri ve buradan ortaya çıkan bağdaşmazlıkları bir tarafa bırakır ona göre. Dolayısıyla her türlü mücadelenin kaynağı da, belirli bir sınıf çıkarını ifade etmeyen ve heterojen, emekçilerin kültürüne özgü tarihlerinin ürünü olarak görülecektir.

İkincisi, sınıfın öldüğünü iddia eden bu teoriler, “eski hareketler” olarak niteledikleri sendikal hareketleri ya da genel olarak sınıf hareketlerini “iktidarı devirmeye ve ele geçirmeye yönelik hareketler” olarak görürlerken bunun kar-

2 Michael Hardt, Antonio Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çeviri: B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 86.

3 Dennis Dworkin, *Sınıf Mücadeleleri*, çeviri: Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 359-360.

4 Gyan Prakash, “Postcolonial Criticism and Indian Historiography”, *Social Text*, sayı: 31-32, 1992, s. 14.

şısında “yeni hareketler”i yaşam biçimini savunan hareketler olarak ele alırlar. Bunun doğal sonucu, “eskinin” sınıf hareketlerinin aynı zamanda ya da aslında politik hareketler olması, ama artık ekonomik yeniden dağıtım ya da siyasal iktidarla ilgili sorunlara değil, hayatın niteliğine ilişkin sorunlara vurgu yapan, dolayısıyla politik olmayan hareketlerin gelişmesidir onlara göre. Çünkü artık iktidarı hedefleyen hareketlerin miadı dolmuş, işçi sınıfının yapısı da bütünüyle değişmiştir. Sınıf mücadelesinin esas olarak politik bir mücadele olduğunu, yani sınıf mücadelesinin iktidarı hedeflediğini yıllar önce Dahrendorf, Marx’a atıf yaparak şu sözlerle belirtmişti:

Sınıfların oluşumu daima siyasal alanda ortak çıkarların örgütlenmesi anlamına gelir. Bu nokta, sınıfların ortak bir çıkarla bir araya gelmiş politik gruplar olduğunun vurgulanmasını gerektirir. İki sınıf arasındaki mücadele politik bir mücadeledir. Bu nedenle sınıflardan sadece politik çatışma alanında söz edebiliriz.⁵

-II-

Burada bu iki iddiayı ele alacağım. İkincisinden başlamak istiyorum.

Sınıflar, insanların tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içerisinde üretim araçlarına karşı bulundukları konumlarla tanımlanırlar. Yani, doğrudan çalışanlar tarafından üretilen artı-değere el koyan sınıf üretim araçlarının sahibi olan sınıftır. Dolayısıyla sınıf, artığa el koymanın, yani sömürü olgusunun toplumsal yapıdaki cisimleşmiş halidir. Elbette sınıf mücadelesi de buradan türeyecektir. Sınıf mücadelesi, sınıfların oluşmasına neden olan sömürüye karşı direnişi içeren bir ilişki biçimidir. Bu, sınıfların ve sınıf mücadelesinin tek tek olaylarda ampirik olarak gösterilebilen gerçek ögeler olduğunu gösterir. Nitekim Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri* ve *18 Brumaire*’de burjuvazi ile proletaryanın, burjuvazinin farklı fraksiyonlarının, köylülüğün, lümpen proletaryanın, küçük burjuvazinin mücadelelerini somut örneklerle ortaya koyup analiz eder. Bunun nedeni, “koşulların ve insan faaliyetinin değiştirilmesinin ya da kendi kendine değişmesinin üst üste çakışması(nın)... devrimci pratikle kavranabilir”⁶ olmasıdır. Yani devrimci pratik, sınıf mücadelesi açısından merkezi konumdur, zira böylece proletarya, kendisini toplumu değiştirmeye ve yeni bir toplum yaratmaya uygun hale getirecektir.

Sınıf mücadelesi hem ekonomik hem de siyasal mücadeleleri kapsar. Ancak gündelik yaşam içerisinde işçilerin ekonomik mücadelesi siyasal mücadeleyi gölgede bırakır genellikle. Ancak bu, her iki mücadele türünün birbirlerinden apayrı şeyler olduğu anlamına gelmez. Tam da bu nedenle sınıf mücadelesi yaşam ve

5 Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California: Stanford University Press, 1959, s. 9 (Vurgu orijinalinde).

6 Feuerbach üzerine 3. tez.

çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yapılan mücadelelerle sınırlanamaz, sınıf bilincinin gelişmesi açısından her ikisi de gereklidir. Tıpkı Lenin'in vurguladığı gibi:

Siyasal ajitasyon gibi ekonomik ajitasyon da proletaryanın sınıf bilincinin gelişmesi için aynı ölçüde gereklidir ve siyasal ajitasyon gibi ekonomik ajitasyon da Rus işçisinin sınıf savaşımı için kılavuz olarak aynı ölçüde gereklidir, çünkü her sınıf savaşımı bir siyasal savaşımdır.⁷

Burada son cümleye dikkat edelim. Benzerini Marx ve Engels'te de bulabileceğimiz önemli bir cümledir bu. Örneğin Marx'ın 23 Kasım 1871 tarihli Bolte'ye mektubunda ekonomik ve politik mücadelelerin birliği şöyle anlatılır:

İşçi sınıfının politik hareketinin nihai hedefi, elbette ki, bu sınıfın politik iktidarı ele geçirmesidir, ve bu da, doğal olarak, işçi sınıfının belirli bir noktaya kadar gelişmiş ve onun ekonomik mücadelelerinden doğmuş ön örgütlenmesini gerektirir.⁸

Ama çok daha açık biçimde 1872'de Lahey'de yapılan genel kongre kararlarını yazarken 7. maddede Marx ve Engels proletaryanın politik mücadelesi üzerine şunları yazarlar:

Proletarya, mülk sahibi sınıfların kolektif gücüne karşı mücadelesinde, ancak mülk sahibi sınıflar tarafından kurulmuş eski partiler karşısında ayrı bir siyasal parti haline gelirse, bir sınıf olarak davranabilir. Proletaryanın siyasal bir parti haline gelmesi, toplumsal devrimin ve onun nihai hedefinin, sınıfların kaldırılmasının, zaferinin güvence altına alınması için vazgeçilmezdir. İşçi sınıfının iktisadi mücadele ile zaten sağlanmış olan güç birliği, bu sınıfın elinde, kendisini sömürenlerin siyasal iktidarına karşı mücadelesinde de manivela olmalıdır. Toprak ve sermaye beyleri, iktisadi tekellerini savunmak ve sürdürmek ve emeği köleleştirmek için, hep siyasal ayrıcalıklarından yararlandıklarına göre, proletaryanın büyük görevi siyasal iktidarı ele geçirmek olmaktadır.⁹

Proletarya, eğer sınıfları ortadan kaldıracaksa, bunu gerçekleştirmenin yolu proletaryanın siyasal egemenliğidir. Zira devrimin kendisi zaten en yüksek siyasal eylemdir. Bu anlamda sınıf mücadelesi, kendi hedefine ve siyasetine sahip bağımsız bir parti ile gerçekleştirilebilir ancak. Bu anlamda yukarıda Dahrendorf'un

7 Lenin, "Rus Sosyal Demokratların Görevleri", Marx-Engels-Lenin, İşçi Sınıfı Partisi Üzerine içinde, çeviri: Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 141.

8 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*-2, Ankara: Sol Yayınları, s. 506.

9 a.g.e., s. 347-48.

da vurguladığı üzere sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir.

-III-

Ancak asıl tartışma bundan sonra başlamalıdır. Şimdi liberal ve postmodernist tezlere yeniden dönelim. Yukarıda da aktardığım gibi, genel olarak bu tezlere göre sınıfın yapısı değiştiğinden artık işçi sınıfından bir sınıf mücadelesine girişmesini ve bir devrim yapmasını beklemek yanlıştır. Hatta onlardan çok daha önce, Bernstein, yaşam düzeylerinin yükseldiğini, orta sınıfların büyüdüğünü, sınıf yapısının karmaşıklaştığını ileri sürerek işçi sınıfının toplumsal etkisini yitirdiğini, sınıf mücadelesinin geçersiz bir kavram haline geldiğini ileri sürmüştü. Bu tamamıyla yanlıştır fakat bir an için bunun doğru olduğunu düşünelim. Daha doğrusu bir an için dünyanın hiçbir yerinde işçi ve emekçilerin ne ekonomik ne de siyasal bir mücadeleye girmediklerini var sayalım. Nitekim sömürü ilişkilerinin var olduğu sınıflı bir toplumda bir sınıfı oluşturan bireyler, aynı sınıfta oldukları insanlarla ortak çıkarlarının olduğunun, kendi çıkarları karşısında ve bu çıkarlarla tamamen zıt başka çıkarlara sahip sınıflar olduğunun ve onlarla uzlaşmaz çelişkilerinin var olduğunun farkında olmayabilirler ve tam da bu nedenle ne ekonomik ne de siyasal bir mücadeleye girmeyebilirler. Eğer sınıf mücadelesi dediğimizde tek ölçütümüz ekonomik ve siyasal mücadeleler olacaksa, işçiler böylesi mücadelelere girişmediğinde sınıf mücadelesinin olmadığını söylemek zorunda kalacağız demektir. Bu durumda sınıf mücadelesinin hala evrensel bir unsur olduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu noktada sınıf mücadelesinin **sadece** ekonomik ya da politik alana indirgenerek **tanımlanamayacağını** vurgulamak istiyorum. Sınıf mücadelesi, tesadüfi, süreksiz ve kesintili bir şey değil, sömürünün var olduğu sınıflı toplumların sürekli ve kalıcı bir özelliğidir. Bu nedenle sınıf mücadelesi kavramı, işçi sınıfından bireylerin kendisini bir sınıfa ait görmediği, karşıt bir sınıfın varlığına ilişkin herhangi bir bilince ulaşmadığı, dolayısıyla da ekonomik ya da politik bir mücadeleye hiçbir biçimde girişmediği durumlarda bile geçerlidir ve hatta dünyada ne olup bittiğini anlayanın aracı, bunu anlamaya yönelik bir perspektif olarak kullanılabilir. Bunun birinci nedeni, sömürü olgusunun kendisinde yatar. İşçinin ürettiği artı-değere el koymanın kendisi, burjuvazinin kendi varlığını devam ettirme çabası anlamında zaten bir sınıf mücadelesidir. Kaldı ki, bizzat işçinin varlığı, sadece ekonomik alanda değil toplumsal alanda da bir takım sonuçlar doğurur. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin, sınıflar (daha doğrusu işçi sınıfı) politik olarak var olmadan önce de var olduğunu vurgulamamız gerekir. Ancak daha da önemlisi, Marksizm’de evrensel olan şey burada aranmalıdır, yoksa işçilerin her zaman ya da kendiliğinden ekonomik ve politik bir mücadeleye gireceğinin kesin görülmesinde değil. Ancak elbette ki proletaryanın yeni bir toplumu oluşturmasının temeli, onun siyasal bir parti haline gelmesi ve açık mücadelelere girişmesiyle atılacaktır.

Sınıf mücadelesini böyle tanımlayabilmemizi sağlayan başka nedenler de var. Nitekim sınıf mücadelesi dendiğinde anlaşılması gereken şey, sadece işçi sınıfının burjuva sınıfına ya da herhangi bir sınıflı toplumda alt sınıfların üst sınıflara karşı vereceği/verdiği ekonomik ve politik mücadeleler değil, aynı zamanda sınıfların kendi aralarındaki mücadelelerdir. Dolayısıyla işçi sınıfı herhangi bir mücadeleye girişmese bile, burjuva sınıfının farklı fraksiyonları birbirleriyle sürekli bir mücadele içerisinde. Bu, hem artı-değere kimin daha fazla el koyacağından, hem de siyasal iktidarda kimin çıkarlarının temsil edileceğinden kaynaklanan bir çatışmadır. Elbette ki bu çatışma, tarihsel gelişmenin önündeki engellerin kaldırılmasına ve sınıfların ortadan kaldırılmasına yönelik olmayacaktır, ama sonuçta burjuvazinin birbirine karşı vermiş olduğu bir sınıf mücadelesidir bu.

Diğer taraftan alt sınıflar, politik olarak örgütlenmemiş olsa bile gerek işyerinde gerekse gündelik yaşamlarında bir direniş geliştirirler. Nitekim burjuvazi güçlü ve örgütlü olduğunda James Scott'ın bahsettiği türden zayıfın silahları türünden mücadeleler de gelişir. Scott'ın çalışmasında buna yönelik bir çok örnek vardır.

...Malayalı pirinç yetiştiricileri, resmi İslami aşar vergisini ödemekten nefret ediyorlardı. Bu vergi adaletsiz bir şekilde toplanıyor, toplanması sırasında rüşvet yeniyor, hasılat eyalet başkentine gönderiliyor ve köydeki tek bir yoksul kişi dinsel otoritelerden herhangi bir yardım almıyordu. Malaya köylüleri sessizce ve yavaş yavaş, resmi olarak ödenmesi gerekenin ancak yüzde 15'inin gerçekten ödendiği bir düzeye kadar, aşar vergisi sistemini neredeyse ortadan kaldırmayı başardı. Aşar vergisine ilişkin ayaklanmalar, gösteriler, protestolar yapılmadı; tek yapılan çok çeşitli yollarla sabırlı ve etkili bir kemirmeydi: işlenen toprak miktarı konusunda sahte beyanlar, toprak bildirimlerinin yapılmaması, az ödeme ve pirincin nemden bozulmuş olarak ya da ağırlığını artırmak için taşı ve çamurlu biçimde teslim edilmesi.¹⁰

Dolayısıyla, son olarak şu noktaları vurgulamak isterim: (1) Sınıf mücadelesi evrenselidir ve bu evrensellik işçilerin sürekli olarak verdikleri ekonomik ve politik mücadelelerde değil sömürünün ve artı-değere el koymanın kendisinde aranmalıdır ve bu nedenle proletarya ekonomik ve politik mücadele vermediğinde sınıf mücadelesinin olmadığı söylenemez; (2) işçi sınıfı ekonomik ve politik olarak bir mücadeleye girişmediğinde bile gündelik hayatında ve özel yaşamında şu ya da bu biçimde direnir, yani bir sınıf mücadelesi verir; (3) sınıf mücadelesi sadece karşıt sınıfların birbirlerine karşı verdikleri bir mücadele değil, aynı zamanda sınıfların birbirleri arasında verdiği mücadeleler çerçevesinde anlaşılabilir.

10 James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, çeviri: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 145.

Kitap Tanıtımı

Grundrisse'den Kapital'e Patikalar

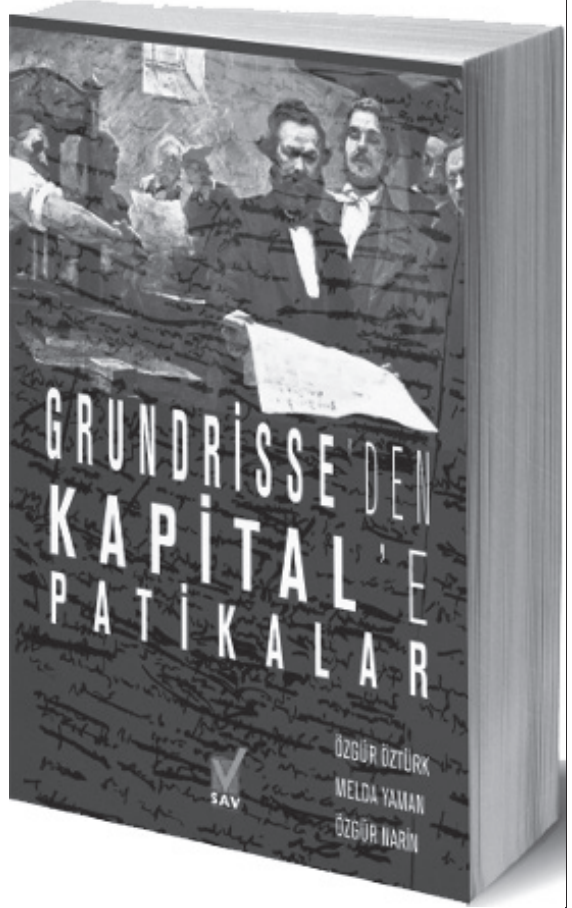
*Grundrisse'den Kapital'e
Patikalar*

Hazırlayanlar:

Özgür Öztürk, Melda Yaman,

Özgür Narin,

Sosyal Araştırmalar Vakfı

Ekim Devrimi'nin üzerinden 100 yıl, Marx'ın başyapıtı Kapital'in ilk yayımlanışının üzerinden 150 yıl geçti.

Kapitalizmin bataklığında debelenen insanlık, bu çamurdan kurtulmaya, insanca yaşamaya, eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma özlem duyuyor.

Kapital, 150 yıldır, böyle bir toplum için verilen mücadelelere yol gösteriyor, ışık tutuyor.

Bu kitapta Melda Yaman, Özgür Narin ve Özgür Öztürk, Marx'ın Grundrisse'den Kapital'e uzanan macerasında geçtiği yolların izini sürerek yeni yollar, yeni patikalar açmaya çalışıyorlar. Geçmiş, bugünü ve geleceği, Marx'tan hareketle düşünmeyi deniyorlar.

Bir devrimci olarak Marx

Sungur Savran

Marx'ın doğumunun 200. yıldönümünde hakkında çok yazıldı, çizildi. Birçok aydın bazen beklenmedik mecralarda Marx'a övgüler düzdü. Bunu bütünüyle hayırlı kabul etmemek gerek. Onlarca yıldır, özellikle Berlin Duvarı'nın çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, Marksizme verip veriştiren, onda olmadık hatalar ve eksikler bulanlar bile Marx'a 200. yıldönümünde temenna ediyorlarsa, bunda bir bit yeniği aramak daha yerinde olur. Aşağıda belirteceğimiz gibi, bu aydınların Marx'ı, sivrilikleri törpülenmiş bir Marx'tır. Bunlar Marx'ı, sosyalist harekette prestijlerini bütünden bütüne yitirmemek için bir türlü bırakmak istemezler. Marx'ı, izleyicisi olan devrimci önderlerden, en başta Lenin'den ayırırlar. Marx, kapitalist toplumda insan ilişkilerinin çok sağlam bir eleştirmenidir. Yabancılaşma, meta fetişizmi, ideoloji, eşitsiz gelişme, bunlar Marx'ın *Kapital*'in fazlasıyla “yasa” kokan kategorilerinden farklıdır.¹ 1844 *Elyazmaları*'ndan *Grundrisse*'ye, *Kapital*'den daha esnek, yoruma açık, sorunlara farklı açılardan bakan bir Marx bulmak mümkündür. *Grundrisse*, *Kapital*'den farklı olarak daha açık uçludur, hakikatin birden fazla olabileceğini düşündürür

1 Elbette “yabancılaşma” ya da “meta fetişizmi” ya da diğerleri aslında *Kapital*'in yasalarıyla bütünleşmiş kategorilerdir. Bölen biz değiliz, günümüzde burjuvalaşmalarını bu çarpıtılmış Marx imgesinin arkasına saklamaya çalışanlar.

bize vb. vb.

Böylece, Marx'ın, burjuvazinin canını acıtan yanları bütünüyle bir kenara bırakılarak salonlarda, barlarda, rakı masalarında aydınlar arasında eleştirel bir kartvizit elde etmek için kullanılması hâlâ mümkün kılınır. Ya da Marx bir kültür ya da edebiyat ya da sinema eleştirisi faaliyetine solcu, hatta neden olmasın “devrimci” bir sos olarak katılacak malzeme sağlar. Her şeye evet, ama lütfen “proletaryanın kapitalizmin mezar kazıcısı olduğu” türünden kaba iddialarda bulunmayalım. Proletarya kendisi kaba saba insanlardan oluşan, en gerici ideolojilere tutsak, dünyanın daha iyi temellerde kurulabilmesi bakımından herhangi bir kapasiteye sahip olmayan bir toplumsal gruptur.

Bu tür bir yaklaşım Marx'ın düşüncesine toptan aykırıymış, bunun bir önemi yoktur. Aslında, Marx'ın itibarının inişli çıkışlı tarihinde² bu tür şeyler sık sık başına gelmiştir. Daha genel olarak, Marx aydınlar tarafından kendileri gibi basitçe bir aydın olarak algılanmıştır. Sanki Cambridge ya da Oxford'da, Harvard ya da Yale'de, haydi biraz daha ona uygun yerler bulalım, 1968'in devrimci mekânları Sorbonne'da ya da Berlin Özgür Üniversitesi'nde ders veren bir sakallı profesör, bir akademisyen. Kapitalist toplumun en başarılı analistlerinden biri olarak algılanır bu bakış açısına göre. Yabancılaşma gibi hülyalı kavramların ötesine geçerek burada Marx'ın teorik avadanlığı. *Kapital*, kapitalizmin sapasağlam bir iktisadi analizini vermektedir. Evet, Marx'ın sosyalizm konusundaki düşünceleri yanlış çıkmıştır, ama bu, kapitalizm analizinin hâlâ geçerli olduğunu ortadan kaldırmaz. Burada Marx'ın akademik bilimin cenderesi içine sokulmasının en belirgin örneğini görürüz. Marx sosyalizm, komünizm, sınıfsız toplum konusunda yanıldıysa, o zaman kapitalizm teorisi de yanlıştır. Çünkü Marx'ın kapitalizm teorisinin esas anlamı, özü, ulaştığı temel sonuç, kapitalizmin bizi kendi gerçekliğinin dinamiği çerçevesinde sosyalizmin, komünizmin, sınıfsız toplumun eşğine getireceği/getirdiği fikridir.³ Aynı şey, o kaba saba proletarya hakkında söylenenler için de geçerlidir: Şayet evrensel sınıf olarak proletarya komünizmin aktörü rolünü oynayamayacaksa, Marksizm iflas etmiş bir teoridir.

Bütün bu tartışmalarda her şey vardır, bir tek şey yoktur: bir devrimci olarak Marx. En bilgili Marksologlara bakın⁴, Marx'ın devrimci faaliyetine şöyle bir değinin geçerler, ne strateji ve taktik anlayışını, ne örgütlenme ilkelerini, ne de kendi çağının öteki işçi sınıfı akımlarına karşı verdiği siyasi mücadeleyi doğru

2 Biz 21. yüzyıl başındaki durumu konuşuyoruz. 20. yüzyıl başıyla ilgili olarak bkz. V.İ. Lenin, “Karl Marx'ın Doktrininin Tarihsel Yazgısı”, *Seçme Yazılar: Devrim, Demokrasi, Sosyalizm*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Yordam Kitap, İkinci Baskı, 2014.

3 Bunu başka bir yazımızda ayrıntısıyla işledik. Bkz. Sungur Savran, “*Das Kapital*: Komünizmin Kitabı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış 2017.

4 Marksologlarla bu yüzden verilen kavganın en iyi örneklerinden biri şu kitaptır: August Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, çev. Can Saday, İstanbul: Yordam Kitap, 2012. Aşağıda bu önemli kitaba sık sık atıfta bulunacağız.

dürüst, derinlemesine ve bütün nüanslarıyla anlatırlar. Muhtemeldir ki aralarında Marx'ın onsuz düşünülemez yoldaşı ve düşünce arkadaşı Engels'in 1848-49 Alman devriminde, silah elde savaştığını bilmeyenler (ya da işlerine öyle geldiği için unutanlar) çok sayıdadır. Marx'ın Alman devriminde proletaryanın çizgisinin en parlak önderi olduğunu iyice içselleştirenler bile, daha sonra köşesine çekilerek bir teorisyen ruh durumuna girdiğini, *Kapital*'i yazmaktan başka bir iş yapmadığını düşünürler.

Marx'ın hayat faaliyetine bu yaklaşımla tutarlı bir tavır, Marx'ın çalışmaları, yazıları ve kitapları üzerinde konuşulurken de ortaya çıkar. Marx'ın yapıtları sayılırken hangileri öne çıkartılır? Hızla gözden geçirecek olursak, elbette ilk sırada *Kapital* ve onun erken versiyonları olarak *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* ile *Grundrisse* yer alır. Bunun ardından Marx'ın Hegelcilikten kopuşunun basamakları olan felsefi çalışmaları (bazıları Engels ile birlikte kaleme alınmış) olan *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisine Giriş*, *Alman İdeolojisi*, biraz daha felsefi metinlere düşkün olanlar için *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*, "Feuerbach Üzerine Tezler". Ve elbette görüşlerinin bütünsel bir sergilemesi ve siyasi meydan okuması olarak *Komünist Manifesto*. Bu sonuncusuyla birlikte ekonomi ve felsefe alanlarından siyasete geçmiş oluyoruz. Marx'ın siyasi çalışmaları denince ne gelir akla? Elbette Fransız üçlemesi diye de bilinen, 19. yüzyıl ortası Fransa'sında sınıflar arası ilişki ve mücadeleleri kendi materyalist yöntemiyle açıklamak üzere kaleme aldığı *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* ve *Fransa'da İç Savaş*.⁵

Bu yapıtların hepsi olağanüstü derecede önemlidir. İnsanlığın düşünsel hayatında bir büyük devrimin farklı merhaleleridir bunlar. Ama bunları ne bir iktisatçı, ne bir feylesof, ne de bir gazeteci kaleme almıştır. Bunları bir **devrimci** kaleme almıştır. Peki, bu devrimcinin o devrim faaliyetini yürütürken kaleme aldığı hiçbir yorum, eleştiri, parti programı, tüzük, genelge, karar taslağı, yoldaşlarına mektup vb. yok mudur? Marx'ın *Komünist Manifesto* dışında doğrudan siyasi doğrultu gösteren hiç mi önemli metni yoktur? Bonapartizmin nüansları üzerine sayısız incelikli tartışma yapan, sınıf fraksiyonlarını sık teorilerle birbirinden ayırtıran aydınların, iş bu doğrudan pratiğin kirini taşıyan metinlere gelince, öğrenebileceği hiç mi bir şey yoktur?

Burada bir karşılaştırma yerinde olur. Lenin'in iyi tanınan yapıtlarına bakın. İlk sırada hangileri gelir? *Ne Yapmalı?*, yepyeni teorik önermeleri de olmakla birlikte esas olarak "devrimci parti nasıl olmalıdır?" sorusuna cevap veren bir

5 Küçük bir örnek. Hil Yayın, 2004'te Marx ile Engels'in yapıtlarını üç küçük cilt olarak ekonomi, felsefe, siyaset alanlarına ayırarak yayınlamıştı. Siyasi Yazılar cildi, Manifesto, Fransız üçlemesi ve Gotha Programı'nın eleştirisinden ibaretti. Yanlış anlaşılmasın, kötü bir iş yaptılar diye eleştirmiyoruz. Temiz bir yayın yapmışlar. Sadece siyasi çalışmaların arasına, doğrudan teorik değeri olmayan hiçbir çalışma girememiş olduğu için semptomatik diye örnek veriyoruz. Bkz. K.Marx/F.Engels, *Siyasi Yazılar*, İstanbul: Hil Yayın, 2004.

çalışmadır. *İki Taktik*, adı üzerinde, doğrudan doğruya Rus devrimci hareketinin izlemesi gereken strateji ve taktik sorunları üzerinedir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı üzerine yazılmış yüzlerce sayfa, ulus ve enternasyonalizm meselelerine nasıl yaklaşılması gerektiğini ortaya koyan çalışmalardır. *Savaş ve Sosyalizm*, doğrudan doğruya savaşa ilişkin bir tavır alma denemesidir. “*Sol Komünizm*”: *Bir Çocukluk Hastalığı*, komünist partilerin taktik ve örgütsel doğrultusu üzerinedir. Aslında Lenin çok önemli bir teorisyendir: bunu anlamak için *Emperyalizm, Devlet ve Devrim, Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi* gibi kitaplarına ve Hegel’in diyalektiği üzerine notlarına (*Felsefe Defterleri*’ne) bakmak yeterlidir. Ama Lenin’i kimse bunlardan ibaret görmez. Doğrudan pratiğe ışık tutan politik ve örgütsel yazıları olmadıkça Lenin, kimsenin gözünde Lenin değildir.

Oysa Marx’ın strateji, taktik, örgüt, program, öteki siyasi akımlarla mücadele konularında yazdıkları neredeyse hiç bilinmez. *Komünist Manifesto* ve “Gotha Programının Eleştirisi” bunun istisnalarıdır. Ama mesela Alman devriminde *Komünist Manifesto*’nun stratejik yaklaşımını güncelleyen ve somutlaştıran “Komünist Partinin Almanya’daki Talepleri” metni neredeyse duyulmamıştır. Alman devriminin ve daha genel olarak 1848 devriminin doğrudan stratejik sonuçlarını çıkarttığı çalışmaları, mesela “Burjuvazi ve Karşı Devrim”, devrim sırasında devrimin organı olarak kullanılan *Neue Rheinische Zeitung* gazetesindeki diğer yazıları ve Komünist Birlik Merkez Komitesi adına çıkartılmış olan “1850 Genelgesi” hemen hemen hiç okunmaz. Oysa bunlar daha sonra Lenin’in ve özellikle sonuncusu Trotskiy’in Rus devrimine stratejik yaklaşımlarının belirlenmesinde asli bir rol oynamış, çok önemli metinlerdir. Birinci Enternasyonal’in sayısız programatik metni, tüzüğü, kongre kararları kimsenin ilgisini çekmemiştir. Enternasyonal’in kuruluşu sırasında Marx’ın kaleme aldığı “Kuruluş Hitabı” ve Geçici Tüzük, sosyalist hareketin daha sonraki gelişmeleri açısından hayati önemdedir. Komüne giden yolu açan Prusya-Fransa savaşının değişik aşamalarını somut diyalektiği içinde ele alarak Marksist savaş politikasına sağlam temeller hazırlayan Enternasyonal Genel Konseyi’nin Marx tarafından kaleme alınmış iki “Hitap” metnini, çoğu mürekkep yalamış Marksist bile duymamış olabilir. Paris Komünü deneyiminden sonra toplanmış olan 1871 Londra Konferansı ve 1872 Lahey Kongresi kararları Marksist sosyalizmin gelişme tarihinde kilometre taşlarıdır. *Gotha Programının Eleştirisi*, kapitalizmden sosyalizme giden yolda geçilecek merhaleleri ele almak bakımından teorik bir metin olarak şöhret kazanmıştır, ama Fransa’da İşçi Partisi’nin programının (“Le Havre programı”) dibacesi Marx’ın kendisinin bir ulusal partinin programını nasıl kavradığını göstermek bakımından çok büyük önem taşıdığı halde bütünüyle ihmal edilmiştir. Marx’ın 19. yüzyıl Avrupası’nın ezilen ulusları İrlanda, Polonya, Macaristan gibi ülkeleri ve kurtuluş mücadelelerini savunmak amacıyla açtığı kampanyaların belgeleri ya da yazdığı yazılar bir kenarda incelenmeyi beklemektedir.

Bu yazıların ve daha sayısız karar, genelge, mektup, yazının yazılmış olma-

sı doğal olarak çok ciddi bir örgütsel çalışmaya da işaret eder. Marx, bazılarının sandığının ve/veya kendilerinin pratikten uzaklaşmasını gerekçelendirmek amacıyla bilinçli olarak savunduğunun aksine, hayatının pek kısa bir döneminde **örgütsel anlamda** politik çalışmadan bütünüyle uzak durmuştur. Aşağıda göreceğimiz gibi, hayatının çok büyük bölümünü çeşitli devrimci örgütlerin inşasına adanmış, 1848-49 dönemecinde ise doğrudan doğruya devrimin zaferinin sağlanması yolunda mücadele etmiştir.

Öyleyse, Marx salt bir düşünür olarak tanıtılırsa bu **bütünüyle yanlış** olur. Elbette tarihin gördüğü en büyük düşünürlerden biridir. Ama aynı zamanda devrimcidir. Düşünce dünyasına yaptığı katkı, diyalektik bakışı açısından çelişkili bir bütün olarak ele aldığı teori-pratik birliğinin bir ifadesidir. Marx'ın teorisi doğrudan doğruya sınıfsız topluma ulaşma hedefine düşünsel bir temel sağlamak amacıyla yapılmış bir faaliyettir. Başka türlü söylenirse, devrimci faaliyeti biri teori, öteki pratik iki ayaktan oluşur. Zihnini, emeğini, dehasını, hayatını devrime adanmış biridir Marx.

Bazıları şöyle düşünebilir: Evet Marx hayatı boyunca pratik, örgütsel faaliyete de teorik faaliyeti kadar önem vermiş olabilir, ama teorik alanda insanlığa vazgeçilemeyecek kadar değerli bir miras bırakmıştır. Oysa pratik alandaki çalışmalarının aynı önemde sonuçlar ürettiği belki de doğru değildir. Pratik devrimci faaliyetinin geri planda kalması bundan olabilir. Bu akıl yürütme, doğru olsaydı, kuşkusuz mantıklı bir öncelikler dizisini haklı gösterirdi. Genç kuşakların Marx konusunda eğitilmesinde büyük ustanın teorik başarıları üzerinde odaklanması daha doğru olurdu. Oysa varsayım doğru değildir. Marx, sadece teorik alanda değil, pratik, örgütsel devrimci faaliyet açısından da kendinden sonraki kuşaklara son derecede önemli, değerli, vazgeçilmez bir miras bırakmıştır. Başka şekilde söyleyelim: Marx (Engels ile birlikte) kendilerinden sonra uluslararası proletaryanın mücadele mecrasını oluşturan (o zamanki adıyla) sosyal demokrat harekete ve Ekim devriminin ateşinden doğacak olan komünist harekete, üzerinde politika yapacağı zemini, proletaryanın devrimci stratejisinin en önemli unsurlarını, proletarya partisinin en önemli ilkelerini sağlamış, miras bırakmıştır. Marx pratik devrimci faaliyetin içine girmemiş olsaydı, işçi sınıfı hareketi çok daha geç ve güç gelişirdi, birçok devrim (aynen Paris Komünü gibi) örgütsüzlükten dolayı ağır sonuçları olacak yenilgiler yaşardı.

Aşağıda önce Marx'ın devrimci faaliyetinin evrelerini ana hatlarıyla özetleyeceğiz. Ardından bu faaliyetin sosyalist harekete katkılarını ve bıraktığı mirası inceleyeceğiz. Bunu yaparken teorik katkılar üzerinde durmayacak, esas olarak örgütsel ve stratejik boyutlar üzerinde yoğunlaşacağız. Bunun nedeni, yukarıdan beri anlatılan tablonun da gösterdiği gibi, Marx'ın teorik katkılarının çok daha yaygın olarak ele alınmış olması ve çok daha iyi bilinmesi, buna karşılık siyasi ve örgütsel alanlardaki mirasının ender olarak ciddi ve bütünsel biçimde inceleme konusu yapılmasıdır.

Bu yazının amacı, Marx'ın kısa bir istisnai dönem dışında bütün hayatı boyunca yürüttüğü örgütsel faaliyet aracılığıyla, başka sosyalist akımlarla mücadele, devrimci strateji, örgütsel inşaa gibi doğrudan doğruya pratik politika alanında odaklaşan konularda kendisinden sonraki kuşaklara bıraktığı miras hakkında bir ilk fikir vermek, Marx'ın salt bir düşünür olmadığını, en önemli hayat faaliyeti- nin devrimci faaliyet olduğunu göstermektir.

Marx'ın devrimci faaliyetinin farklı evreleri

Marx'ın devrimci faaliyetinin kendinden sonraki devrimci harekete bıraktığı mirası kavramaya girişmeden önce, okurun bu devrimci faaliyetin ana evreleri konusundaki bilgilerini tazelemesi, bu evreler arasındaki farkları kafasında canlandırması, ortaya çıkan sonuçların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan, işe Marx'ın faaliyetinin bir genel özetiyle başlamak yararlı olacaktır. Bu aynı zamanda bize Marx'ın, bir istisnai dönem dışında, daimi olarak pratik devrimci politikanın içinde olduğunu, bu faaliyetin önemli bir bölümünün de örgüt inşasıyla geçtiğini de görme fırsatı verecektir.

Bu konuya girerken altını çizerek belirtmeliyiz. Teorik faaliyetlerinde olduğu gibi pratik devrimci faaliyetlerinde de Marx demek aynı zamanda Engels demektir. Marx ile Engels, Paris'te 10 gün boyunca kapanıp karşılıklı düşünce alışverişinde bulundukları Ağustos-Eylül 1844'ten itibaren hayatlarının her aşamasında, farklı ülkelerde veya aynı ülkede farklı kentlerde ikamet ediyor olsalar da hep yakın bir işbirliği içinde olmuşlardır. Engels'in Manchester'de babasının işinde çalışmaya son verdiği 1870'ten itibaren ise her ikisi de Londra'da bulunduğu için hemen hemen her gün bir araya gelerek çalışmalarını ortaklaştırmışlardır. Bazen Marx'ın zannedilen çalışmaların altından Engels çıkmıştır, bazen Engels'in çalışmalarının neredeyse bütünüyle Marx'ın okuma notları üzerine inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Yukarıda olduğu gibi aşağıda da Engels'ten sadece zaman zaman söz etmemiz, aslında Marx'ın bütün öteki faaliyetlerinde de Engels'in çok önemli bir rol oynadığı gerçeğinin gözden kaçmasına yol açmamalıdır.

Şimdi Marx'ın siyasi-örgütsel faaliyetinin çeşitli evrelerini kısaca özetleyebiliriz:

1) **Komünist Birlik'in kuruluşu (1845-1848):** Hem Marx, hem Engels düşünce serüvenlerine 1840'lı yılların ilk yarısında "genç Hegelciler" diye bilinen ve bütün faaliyetini düşünsel alanda sürdüren bir çevrede başladılar. Ama 1842-43'ten, Marx'ın Almanya'nın Köln kentinde *Rheinische Zeitung* adlı radikal demokrat gazetenin editörlüğünü üstlenmesinden itibaren adım adım Hegel'in idealist felsefesinden, var olan Prusya devlet yapısını yücelten yaklaşımdan ve genç Hegelcilerin kendini beğenmiş, kibirli, "eleştirel eleştiri" adı altında dünyayı düşüncelerin eleştirisiyle düzeltceğine inanan tutumundan koparak yüzlerini işçi hareketine döndüler. Başlangıçta (1845) kurdukları Komünist Haberleşme

Komiteleri aracılığıyla yürüttüler çalışmalarını. Daha sonra, Alman sürgünler tarafından yönetiliyor olsa da uluslararası bir karakter taşıyan Adiller Birliği ile temas içinde yürüdüler, onu komünist bir örgüte dönüştürdüler. Marx ile Engels'in çabalarıyla adını değiştirerek Komünist Birlik adını alan örgütün 1847'de toplanan iki kongresinden Engels ikisine de, Marx ise birine katıldı. Birlik'in kendilerine görev vermesi üzerine, Marx ile Engels birlikte bir bildirge hazırladılar. 1848 Şubat başında yayınlanan *Komünist Partisi Manifestosu*, bütün tarihi boyunca komünist hareketin dışına çıkmayacağı, çıkamayacağı programatik metni oluşturuyordu. Böylece, Marx'ın siyasi-örgütsel hayatının ilk evresi, devrimci bir proleter partisinin inşasıyla ve bir programa kavuşturulmasıyla taçlanıyordu.

2) Alman devrimine önderlik (1848-1852): Daha sonra aldığı adla *Komünist Manifesto* Şubat ayında yayınlandı, aynı ay içinde Fransa'da devrim patlak verdi. Bunu izleyen dört ay boyunca Avrupa'nın dört bir köşesinde onlarca ayaklanma yaşanacaktı. 1848, kıta çapında bir devrim olarak gerçekleşiyordu. Şubat 1848 devriminin hemen ardından Mart 1848'de Almanya'da devrim patlak verdi. Marx ile Engels'in hayatına belki de bütünüyle damga vurmuş olacağı söylenebilecek Alman devrimi işte bu koşullarda doğdu. Marx ile Engels hızla Almanya'ya geçtiler, en sanayileşmiş bölge olan Renanya'ya yerleşerek devrimin en radikal kanadını oluşturacak olan *Neue Rheinische Zeitung* gazetesini çıkarmaya başladılar. Marx gazeteyi demir yumrukla yöneten yayın sorumlusu idi. Alman devrimi 1849 Haziran ayına kadar sürecek, ama burjuvazinin eski rejimle uzlaşması yüzünden yenilgiye uğrayacaktır. Devrim bitmeden önce Engels Almanya'nın güneyinde bir dizi muharebede silah elde çarpışacaktır. Devrimin yenilgisinin ardından Marx önce Paris'e, sonra da Londra'ya yerleşir. 1852'ye kadar süren artçı mücadelesinden sonra ikili, 1848 devrimlerinin yenilgisi sonrası durgunluk döneminde bütün Avrupa'yı kaplayan umutsuzluk atmosferinde Komünist Birlik'in kaçınılmaz olarak kendi kendini yiyip bitiren tartışmalara dalacağı öngörüsüyle dar anlamda örgütsel politikadan kopar. Marx, *Kapital*'i hazırlamak üzere ekonomi politik çalışmalarına ağırlık vermeye başlar. Hayatında örgütsel politikadan en uzak durduğu dönem, işte 1852 ile 1859 arasındaki bu dönem olmuştur.

3) İşçi hareketinin komünist sözcüsü (1859-1864): Doğrudur, Marx 1852'den itibaren faaliyetini esas olarak daha sonra *Kapital* haline gelecek çalışmalarına ayırmıştır, ama bu dönemde bile komünist ve işçi hareketi içindeki ilişkilerini sürdürmüştür. 1852 ila 1856 arasında (bazı demokratik organların dışında) İngiliz Çartist hareketinin organlarından *The People's Paper*'a (*Halkın Gazetesi*) yazılar yazmıştır. 50'li yılların sonuna doğru, 1857-58'de patlak veren ekonomik krizin yarattığı devrimci yükseliş beklentisi içinde yüzünü yeniden örgütsel politikaya dönen Marx, bu tarihten itibaren çok çeşitli meselelerde (İngiltere'de Çartist hareketin devrimcileştirilmesi mücadelesi, Fransa'da Bonapartizm'e kar-

şı mücadele, Almanya’da işçi hareketinin gelişmesi, Polonya’da ve İrlanda’da ulusal ezilmeye karşı verilen mücadelelerle dayanışma, Rusya’da serfliğe karşı mücadeleye destek, Amerika’da İç Savaş (1861-65) vb. alanlarda) giderek işçi hareketinin komünist sözcüsü konumuna yükselir.

4) **Birinci Enternasyonal’in önderi (1864-1872):** İşte bu statüsüdür ki, Marx’a 1864’te, en başta Britanya ve Fransa sendikalarında faal işçi önderlerinin girişimiyle kurulan Birinci Enternasyonal’de (Uluslararası İşçi Birliği) hızla önder konumuna yükselme olanağını tanımıştır. Marx, kuruluşundan itibaren Enternasyonal’in hemen hemen bütün program ve tüzük metinlerini kaleme alan, bütün önemli kararlarını yazan, aynı zamanda örgütün siyasi ve örgütsel alanlarda yönelişini belirleyen önderi olmuştur. Marx hem Genel Konsey’in, hem de onun yürütmesi konumunda olan Daimi Komite’nin üyesiydi. Haftanın en az iki-üç günü toplantılarla, gününün önemli bölümü örgütün kararlarını yazmakla, bunun için araştırmalar yapmakla ve çeşitli seksiyonlarla mektuplaşmakla geçiyordu. Marx bunlarla yetinmiyor, Genel Konsey üyelerinin Enternasyonal’in görüşlerinin propagandasını yapmak üzere işçi toplantılarına katılması uygulamasını getiriyor ve kendisi de sık sık böyle toplantılarda bulunuyordu.

Birinci Enternasyonal, çok çeşitli siyasi bakış açılarına sahip bir dizi örgütün bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütündü. İçinde ufku sendikacılıkla sınırlı Britanyalı sendikacılar, sadece burjuva devletine değil her türlü devlete ve siyasi faaliyetin kendisine karşı duran anarşistler, ütöpik sosyalistler, devletin kısmi reformuyla yetinerek burjuva toplumunun içinde kurtuluş hayalleri yayan “mutualiste”ler (Proudhon’cular), burjuva demokratik bir yönelişe sahip İtalyan Mazzini taraftarları, Alman Junker devletinin yöneticisi Bismarck ile flört halindeki Lassalleciler ve başka bir sürü değişik siyasi eğilim barındırıyordu. Marx’ın Birinci Enternasyonal’deki büyük başarısı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki işçi hareketine adım adım Marksist programı ve stratejiyi kabul ettirmiş olmasıdır. Bu kolay olmamış, çok ince taktiklerin uygulanmasını gerektirmiştir. Üstelik bu çabaya karşı anarşistlerin direnişi, Enternasyonal’in nihayetinde 1876’da feshedilmesiyle sonuçlanmıştır. Ama bu fesihten sadece 13 yıl sonra, 1889’da İkinci Enternasyonal kurulduğunda Marksizm artık işçi hareketinde o kadar yaygın bir kabul görmekteydi ki, hemen hemen bütün partiler, kimi için bu sadece başka görüşleri gizleyen bir cila da olsa, resmen Marksist doğrultuyu benimsiyordu.

5) **Ulusal çapta devrimci işçi partilerinin kurulmasının önderi (1875-1883):** Birinci Enternasyonal, feshinden birkaç yıl önce (1872) merkezini Amerika Birleşik Devletleri’ne taşımıştı. Bu tarihten itibaren Marx (ve Engels), her ne kadar Enternasyonal’in Amerika’daki liderlerinin sürekli olarak danıştıkları tarihi önderler olarak çalışmaya devam etseler de, bu faaliyet eskisi gibi zamanlarının çok büyük bir bölümünü almıyordu. Enternasyonal’in gerilemesine

paralel olarak, Avrupa'nın ana ülkelerinde işçi hareketi ulusal düzeyde devrimci işçi partileri (o dönemde kullanılan terimle sosyal demokrat partiler) inşa etmeye girişmişti. Marx, önce Almanya'da kendi taraftarlarıyla Ferdinand Lassalle'in izleyicilerinin 1875'te birleşmesiyle kurulan partiyi yakından izleyerek ve sürekli eleştirerek, daha sonra Avrupa'nın en güçlü işçi hareketinin merkezi olacak Alman sosyal demokrasisinin kuruluşuna katkıda bulundu. Bunu Avusturya ve Fransa'da, Britanya'da ve İtalya'da sosyalist işçi partilerinin kuruluşu izledi. Bunların her birinde Marx'ın şu ya da bu düzeyde katkısı olacaktı. Hayatının son yıllarında Avrupa işçi hareketinin adım adım kendi programatik ve stratejik görüşleri temelinde örgütlendiğini görmesi mümkün olmuştu. Ölümünden sadece altı yıl sonra, 1889'da kısa süre içinde dev bir kitlesel hareket haline gelecek olan İkinci Enternasyonal kurulmuştur. Bundan dört yıl sonra, 1893'te, Zürih'te toplanan Uluslararası Sosyalist İşçi Konferansı'nda 18 ülkenin delegelerinin önünde Engels şunu söyleyecektir: "Marx öldü; fakat hâlâ yaşıyor olsaydı, ne Avrupa'da ne de Amerika'da bir ömür boyu yarattığı esere onun kadar haklı bir gururla bakabilecek biri daha olmayacaktı."⁶ Eklemeye gerek var mı? Gurur aynı zamanda Engels'in kendisine de aitti.

Görüldüğü gibi, Marx'ın hayatının çok büyük bölümü devrimci faaliyet içinde, hem uluslararası çapta, hem de tekil ülkelerde işçi partilerinin örgütlenmesi için mücadele etmekle geçmiştir. Gerçekte, genç yaşından itibaren (yaklaşık 25 yaşından sonra) bütün hayatı boyunca, doğrudan örgütlenme faaliyetinin içinde bulunmadığı dönem sadece altı-yedi yıl sürer (1850'li yıllar). Bu yıllarda da işçi sınıfının önderleriyle, eski Komünist Birlik'ten yoldaşı olan kadrolarla, yeni yeni devrime gelmekte olan gençlerle daimi bir temas içinde, onlara destek olarak, Çartistlerin gazetelerine yazmaktan Polonyalıları yardıma ve Wilhelm Liebknecht gibi yeni kuşak Alman devrimcilerini eğitmeye kadar, hiçbir biçimde teorik denemeyecek faaliyetler içinde bulunmuştur.

Marx'ın bir gençlik hülyası olarak Alman devrimine katıldıktan sonra kendini salt teorik çalışmaya verdiği yolundaki bütününü yanlısı izlenime sahip olanlar, özellikle 1860'lı yılların ortalarına dikkat etmelidir. Bilindiği gibi, Marx *Kapital*'in birinci cildini (kendi hayatı boyunca yayınlanmış tek cilttir) 1867 yılında yayımlar. Aşırı titizliği dolayısıyla, kitabı, metne tekrar tekrar dönerek yayına hazırlamıştır. İşte bu yayına hazırlama faaliyeti tam da 1864'ten itibaren Enternasyonal'in işlerine boylu boyunca girdiği, onun bütün önemli metinlerini yazdığı, hem yönetiminde, hem de yürütmesinde bulunduğu, haftada birkaç kez akşamları bu kurulların toplantılarına katıldığı döneme rastlar. Tarihin en büyük düşünce yapıtlarından biri, ne üniversitenin fildişi kulesine, ne de bir kır evine çekilerek yazılmıştır. Bütün insanlık tarihinin sırrını ortaya koyan bu adam, başyapıtına biçimini uluslararası işçi sınıfının günlük mücadelesinin en basit, en

6 Nimtz, s. 401.

sıradan, en rutin işlerini yaparken, kendini tekrarlayan örgütsel görevleri yerine getirirken vermiştir. *Kapital*, bu yüzden mücadelenin içinden doğmuş bir devrim kitabıdır. Marx da bir devrimci.

Marx'ın politik mücadelesinin mirası

1864'te (28 Eylül'de) Uluslararası İşçi Birliği (ünlü Birinci Enternasyonal) Londra'da kuruldu. Marx bu örgütün kalbiydi, ruhuydu, ilk Hitabının ve bir dizi kararının, bildirisinin ve manifestosunun yazarıydı. Farklı ülkelerin işçi hareketini birleştirme, proleter olmayan, Marksizm öncesi sosyalizmin (Mazzini, Proudhon, Bakunin, Britanya'da liberal sendikacılık, Almanya'da Lassalleci sağa doğru yalpalamalar vb.) çeşitli biçimlerini ortak faaliyete yönlendirme ve bütün bu sekt ve ekollerin teorileriyle savaşıma yoluyla Marx farklı ülkelerin işçi sınıfının mücadelesi için bir örnek bir taktiği biçimlendirdi.

Lenin (1914)

Marx'ın Engels ile birlikte yürüttüğü siyasi ve örgütsel pratikten daha sonraki kuşaklara kalan, Leninizm yoluyla da günümüze kadar aktarılan mirasın tek bir yazının sınırları içinde ele alınması neredeyse olanaksız. Bu miras o kadar zengindir. Nasıl ki Marx'ın teorik alandaki atılımı tek bir dergi makalesinin sınırları içine özet olarak bile sığdırılamayacak kadar büyüktür, proletaryanın devrimci mücadelesine bıraktığı miras da burada bütünüyle ele alınamayacak kadar zengindir.

Bu yüzden biz burada Marx'ın devrimci strateji ve örgütlenmeye yaklaşımını ele alırken, birçok konuyu bilinçli olarak dışarıda bırakacağız. Her şeyden önce, en belirgin olarak Fransız üçlemesinde ele alınan ve siyaset alanının teorik kavranışına önemli katkısı olan analizleri ve kavramları (Bonapartizm, proletarya diktatörlüğü, sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkiler vb.) bunlar hem alanımızın dış çerperini oluşturduğu, hem de sık sık tartışıldıkları için bir kenara koyuyoruz. Ayrıca, Marx'ın ve Engels'in devrimleri analiz ederken geliştirdikleri ve muazzam bir sıçramaya karşılık veren bazı kavramlar (örneğin Alman devriminde ikili iktidar) üzerinde de durmayacağız. Programatik konuları, doğrudan devrimci pratiği etkiledikleri ölçünün ötesinde ele almayacağız: Burjuvazinin hâkimiyetinin devam ettiği durumlar için savunulan asgari programın unsurlarını da, proletaryanın iktidara geldiği andan itibaren uygulanacak tedbirleri de başka bir tartışmanın ayrıntılı konusu olarak düşünmek zorundayız. Kendi başına çok önemli bir konu olan savaş politikasına girmeyeceğiz. Nihayet, Marx'ın bütün devrimci hayatı boyunca gösterdiği taktik ustalığın ürünü olarak geliştirilmiş olan ince taktik adımları da incelemeyeceğiz. Bunlar her ne kadar devrimci faaliyet açısından büyük önem taşıyorsa da kendi başlarına inceleme konuları olarak ele alınmaları daha doğru olacaktır.

Bir bakıma bizim burada ele alacağımız konular Marksist sınıf politikasının en geniş anlamda temelleridir. Ama daha önce de söylediğimiz gibi, şayet kurucu

atalar, Marx ve Engels bunları sağlam biçimde yerleştirmeselerdi, hareket doğru yola çok daha sancılı ve çok daha geç girme sorunuyla karşı karşıya kalabilirdi.

Aşağıda Marx'ın stratejik-politik mirasını dört ana başlık altında inceleyeceğiz: politikanın vazgeçilmezliği; devrim ve proletarya diktatörlüğü; genel olarak devrimci strateji; geri ülkelerde devrim stratejisi. Burada örgütsel meseleye el atmayacağız. Bu, söz konusu alanda Marx'ın mirasının (bazı eksiklere rağmen) önemli olmadığı anlamına gelmiyor. Tersine. Tam da örgütsel alanda Marx'ın mirası, kimilerinin sandığından farklı olarak çok önemli olduğu için, Marx ile Lenin arasında bu alanda çok büyük ortaklık olduğu için, genellikle Lenin'e atfedilen birçok ilke veya uygulama ilk kez Marx tarafından geliştirildiği içindir ki, bu konuları kendi başına ele almak istiyoruz. Zaten ağır olan bir yazıda bu konuları da ele alarak bunların öneminin görülmesini zorlaştırmak istemiyoruz. Nihayet Marx'ın stratejisinin uluslararası boyutunu da ele almayacağız. Bunun en önemli nedeni, Burak Gürel'in bu sayıdaki yazısının bu konuyla ilgili olmasıdır. Okuyucuyu o yazıya göndererek bu çok önemli konudan da soyutluyoruz.

Konuya girmeden önemli bir noktaya işaret edelim. Bu konularda ve başka alanlarda Marx sosyalist politikanın temellerini iki aşamada atmıştır. Önce daha dar bir devrimciler örgütü olan Komünistler Birliği deneyimi sırasında (1845-52), ardından çok farklı akımları bir araya getiren Birinci Enternasyonal'de verdiği mücadele içinde (1864-1876). Komünist Birlik'te hem 1848 devrimi öncesinde hem de sonrasında bazı konularda bazı unsurlarla ciddi anlaşmazlıklar yaşanmış olsa da bunların şiddeti Enternasyonal deneyiminde ortaya çıkan farklılıklarla karşılaştırma kabul etmez. Ayrıca, Marx'ın Komünist Birlik deneyiminde yetişkin kadrolar tarafından benimsenen görüşleri, Enternasyonal döneminde kitleleşmiştir. İşte bu iki nedenle diyebiliriz ki, Marx'ın siyasi-örgütsel mirası esas olarak Birinci Enternasyonal içindeki büyük mücadeleler aracılığıyla geliştirilmiş ve yerleştirilmiştir. Bu yüzden aşağıda Marx'ın çeşitli alanlardaki görüşleri ele alındığında, örneklendirmeler hemen hemen hep Enternasyonal döneminden yapılacaktır.

Politikanın vazgeçilmezliği

Marx'ın işçi sınıfının kurtuluşu mücadelesine bıraktığı miras bizi bugün öylesine sarıp sarmalıyor, dünyaya bakışımızı öylesine biçimlendiriyor ki, 21. yüzyılın sosyalistlerinin 19. yüzyıl ortasında onun ne tür sorunlarla boğuşmak zorunda olduğunu tahayyül bile etmeleri olanaksız. Marx bir komünist olarak işçi sınıfı hareketine geldiğinde bu hareketin içinde ve çeperinde öyle akımlar vardı ki, işe neredeyse sıfırdan başlamak gerekiyordu.

Her şeyden önce, Marx'ın kendinden önceki akımlara karşı sosyalizmin öznesinin, taşıyıcısının, baş aktörünün işçi sınıfının kendisi olduğunu kabul ettirmesi gerekiyordu. İlk anda mesele sadece ütöpik sosyalizme karşı Marx ve Engels'in bilimsel temellerde bir sosyalizm kavrayışı geliştirmeleriyle sınırlı imiş gibi dü-

şünülebilir. Bu karşıtlığı en çıplak biçimde *Alman İdeolojisi*'nde yer alan şu satırlarda görmek mümkün: "Bizim için komünizm yerleştirilmesi gereken bir **durum**, gerçekliğin kendini uyarlaması gereken bir **ideal** değildir. Biz, hâlihazırda var olan durumu ortadan kaldıran **gerçek** harekete komünizm adını veriyoruz. Bu hareketin koşulları, şimdi var olan öncülün sonucu olarak ortaya çıkar."⁷

Elbette burada öncelikle yoksul ve yoksun işçi sınıfını içinde yaşadığı baktan kurtaracak birtakım hayırseverlerin, iyi niyetli aydınların kafalarındaki tasarımlara yaslanan ütöpik sosyalizme karşı, kapitalist üretim tarzının tarihi gelişmesiyle birlikte sınıf mücadelesinin komünizmi insanlığın gündemine yerleştirmesi vurgulanıyor. Öyleyse, komünizme gidişin esas gücü proletaryanın kendisidir, başka sınıflardan gelen aydınlar değil. Bu bile kendi başına muazzam bir bakış açısı değişimidir, çünkü proletarya, özellikle 19. yüzyılda eğitimsiz, sefil koşullarda yaşayan, örgütsüz bir kitle olarak ilk bakışta hiç de kendisini ve kendisiyle birlikte insanlığı kurtaracak, başka şekilde söylenirse, sınıfları toptan ortadan kaldırırken kendini de bir sınıf olmaktan çıkaracak bir güce benzemektedir. Bu yüzden, gerçek hareketin vurgulanması, aynı zamanda bir öznenin de vurgulanması anlamına geliyordu.

Enternasyonal'in kuruluşunda Marx'ın kaleme aldığı Geçici Tüzüğün girizgâhının daha ilk satırında yer alan ünlü cümle, "İşçi sınıfının kurtuluşu kendisi tarafından kazanılmalıdır"⁸ cümlesi, bazılarınca sınıf hareketinin içinde aydın düşmanlığı için kullanılmıştır. Oysa anlamı tam tamına 19. yüzyılın ortasında, sosyalizmin öznesinin işçi sınıfının kendisi olduğunu altını çizerek belirtmekti.

Ne var ki, Marx'ın işçi sınıfını tarihin baş öznesi statüsüne yükseltmesiyle birlikte bu yeni komünizm sadece ütöpik sosyalizm ile değil, başka kurtuluş hareketleriyle de karşı karşıya gelecektir. Bu öznenin hâlihazırda var olan durumu ortadan **nasıl** kaldıracacağı sorusu, Marx'ı diğer bütün sosyalistlerden ayırıyordu. Marx'ın yaptığı gibi, var olan devletin burjuvazinin (ve onun müttefiki öteki hâkim sınıfların, örneğin büyük toprak sahiplerinin) toplumsal hâkimiyetini koruduğu bir kez saptandığında, bu devlet iktidarının yerine başka bir iktidarın, işçi sınıfının iktidarının kurulması her türlü kurtuluşun ön koşulu haline geliyordu. Böyle olunca da öteki akımlarla çatışma kaçınılmaz oluyordu. Bu, Komünist Birlik döneminde devrimci bir örgütte çalışırken ortaya çıkmayan bir sorundu, ama Birinci Enternasyonal döneminde Marx'ın çevresindeki bütün akımlar bu konuda onun bakış açısından ayrılıyordu.

Bir kere özellikle Britanya'da gittikçe ciddi bir güç haline gelmekte olan sendikaların yöneticileri, günlük mücadelelerinde büyük ölçüde burjuva partileriyle

7 Karl Marx/Friedrich Engels, *The German Ideology, Collected Works*, cilt 5, Londra: Lawrence & Wishart, 1976, s. 49 (Vurgu aslında).

8 "General Rules—October 1864", <https://www.marxists.org/history/international/iwma/documents/1864/rules.htm>.

kulis ilişkilerine yaslanmayı seçiyorlardı. Onlar açısından politika burjuvaziyle pazarlık demekti, mücadele esas olarak ekonomikti. Enternasyonal'in sendikacıların burjuva politikasında yükselme yolunda bir sıçrama tahtası olarak kullanılması konusunda Marx bu yüzden son derecede duyarlıydı.

Ama sorun klasik sendikacı tipiyle bitmiyordu. Çok daha sosyalist eğilimdeki akımlar da Marx'ın ileri sürdüğü işçi sınıfı iktidarı koşuluna, sendikacılarınkinden farklı nedenlerden de olsa, benzer bir tepki veriyordu. Fransa'da Proudhon'un etkisi altında oluşan "mutualiste" hareketten Almanya'da Ferdinand Lassalle'in işçi örgütlenmesine kadar birçok hareket kurtuluşu işçi kooperatiflerinde arıyor, bu kooperatiflerin ayakta kalmasını ise var olan sınıf devletinin finansal desteğine bağlıyordu. En önde gelen temsilcisi Rus Mikhail Bakunin olan anarşist akım ise toptan "anti-politik"ti. Devlet iktidarını yıkmak, yerine hiçbir devlet yapısı koymamaktı amaçları. Dolayısıyla, Marx'ın siyasi iktidar perspektifine yeni bir "otoriterlik" ya da "diktatörlük" yaratacağı gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Anarşizm, özellikle Akdeniz kuşağındaki ülkelerde (Fransa, İtalya, İspanya, hatta Portekiz) güçlüydü. Bunun temelinde, bu ülkelerde kapitalizmin daha yeni yeni gelişmekte oluşu ve küçük köylülüğün önemli bir ağırlığa sahip oluşu vardı. Anarşizm, büyük ölçekli merkezi çözümler yerine küçük ölçekli üretim birimleri temelinde yerel kurtuluş perspektifi dolayısıyla küçük burjuvaziye çok daha çekici geliyordu. Fransa'daki etkisinin kültürel uzantısı olarak Fransızca konuşulan diğer ülkelerde (İsviçre ve Belçika) ciddi bir güce sahipti. Nihayet, Avrupa'nın çok çeşitli ülkelerinden göçen nüfusun işçi sınıfının belkemiğini oluşturduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde de sosyo-ekonomik yapıda küçük toprak sahipliği çok yaygın olduğu için anarşizm önemli bir güç haline gelebilmişti.

Kendi dışındaki akımların bu eğilimlerinden dolayı, Marx'ın ilk görevi, proletaryanın kurtuluşu için mücadelenin mutlaka bir siyasi iktidar mücadelesi olduğunu uluslararası işçi hareketine kabul ettirmektir. Bu, bugün bize inanılmaz gelebilir. Siyasi mücadelenin gerekliliği, aşikâr bir gerçek, eskilerin deyimiyle, bir bedahet olarak görünebilir bize. Oysa Marx için bu, büyük bir mücadele sonucunda kazanılmış bir mevzidir.

Bu yüzden ki Birinci Enternasyonal kurulurken kaleme aldığı ana dokümanlarda bu meseleyi çok hassas formülasyonlar çerçevesinde işlemiştir Marx. "Kuruluş Hitabı" olarak anılan metinde, o güne kadar verilmiş mücadelelerin önemini altını çizer: on saatlik işgünü için verilen mücadele de, işçi kooperatifleri hareketi de önemli kazanımlardır. Ama, diye devam eder Marx, "toprağın lordları ve sermayenin lordları" siyasi ayrıcalıklarını kullanarak ekonomik tekel-lerini savunacaklardır. Bu temelde şu sonuca ulaşır: "Öyleyse, siyasi iktidarın fethi işçi sınıfı için en önemli görev haline gelmiştir."⁹ Burada, Owencî ütöpik

9 Karl Marx, "Inaugural Address of the Working Men's International Association", Karl Marx/Friedrich Engels, *Selected Works*, Cilt 2, Moskova: Progress Publishers, 4. Baskı, 1977, s. 17.

sosyalistlere, Proudhoncu “mutualiste”lere, hatta Lassalle taraftarlarına, “kendi eserlerinizi korumak istiyorsanız devlet iktidarını ele geçirmek zorundasınız” denmiş olmaktadır.

Siyasi iktidarın ele geçirilmesinin işçi sınıfının kurtuluşu için bir önkoşul olması, mantıksal olarak bir işçi sınıfı partisini de gerekli kılar. Zira modern çağda siyasi iktidar mücadelesi bütün sınıflar bakımından siyasi partiler aracılığıyla verilen bir mücadeledir. Ne var ki, Marx bu konuda daha da temkinli davranacaktır. Komünist Birlik’ten beri devrimci parti fikrini her şeyin merkezine koymuş olan Marx, bu konuyu Enternasyonal’in gündemine uzun süre getirmez. Ancak Paris Komünü’nün 1871 yılındaki yenilgisinden çıkartılan derslerin ışığında parti artık vazgeçilmez bir unsur olarak uluslararası işçi hareketinin önüne sürülür. Önce 1871 sonlarında toplanan Londra Konferansı’nda bir işçi sınıfı partisinden gerekliliği tescil edilir: “Mülk sahibi sınıfların bu kolektif iktidarına karşı işçi sınıfı ancak, kendini, mülk sahibi sınıflar tarafından kurulmuş olan bütün eski partilerden ayrı ve onlara karşı duracak bir siyasi parti olarak örgütleyebilirse bir sınıf olarak hareket edebilir.”¹⁰ Ertesi yıl toplanan Lahey Kongresi’nde ise şu cümle kabul edilir: “İşçi sınıfının bu şekilde kendisini bir siyasi parti olarak örgütlemesi, Sosyal Devrimin zaferini sağlamak ve onun nihai hedefi olan sınıfların ortadan kaldırılmasını güvence altına almak açısından vazgeçilmezdir.”¹¹

Bu, Enternasyonal’in varlığı son bulduktan sonra bile ulusal partilerin inşası açısından büyük bir kazanım olmuş, ayrıca İkinci Enternasyonal’in güçlü partiler üzerinde yükselmesini sağlamıştır. En önemlisi, hâkim sınıflar karşısında bağımsız bir işçi sınıfı partisini fikrini proletaryanın politikasının vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir.

Devrim ve proletarya diktatörlüğü

Devrim Marx’ın tarihi kavrayışının ayrılmaz bir parçası idi. Tarihin geniş tablosunda birbirini izleyen ve birbirinden esas olarak üretim tarzındaki değişiklikler temelinde ayrılan büyük dönemler arasında yer alan geçiş, bir devrimler dizisi temelinde gerçekleşiyordu Marx’a göre. Maddeci tarih görüşünü en özlü ve berrak biçimde anlattığı metin olan *Ekonomi Politikin Eleşirisine Katkı*’nın Önsöz’ünde bu geçiş şöyle anlatır:

Gelişmenin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o ana kadar çerçevesi içinde hareket etmiş oldukları mevcut üretim ilişkileriyle ya da (aynı şeyin hukuki ifadesi olan) mülkiyet ilişkileriyle çatışma içine girer. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olmaktan çıkar, onların önünde birer en-

10 “Documents of the First International: 1871-72”, Karl Marx, *The First International and After*, der. David Fernbach, Harmondsworth: Penguin, 1974, s. 269.

11 A.g.e., s. 270.

gel olarak yükselir. O zaman bir toplumsal devrim çağı açılır.¹²

Başka bir şekilde söylenirse, tarih devrimci sıçramalarla gelişir. Devrim sadece eski düzenin hâkim sınıfları iktidarlarını barışçı biçimde teslim etmeyeceği için gerekli değildir, aynı zamanda sosyo-ekonomik ortamla birlikte devrimi yapan insanların da değişmesini sağlar. *Alman İdeolojisi*’nde ifade edildiği gibi, “... bu devrim, sadece **hâkim** sınıf başka bir şekilde devrilemeyeceği için değil, aynı zamanda onu devirmekte olan sınıf yalnızca bir devrim içinde kendini geçmiş çağların pisliğinden kurtarıp toplumu yeniden kurmaya uygun bir konuma erişebileceği için de gereklidir.”¹³

Teorik düzeyde ifadesini böyle bulan devrim odaklı yaklaşım, Marx’ın politik faaliyetinde her aşamada somut olarak devrimci tutumlarda cisimleşmiştir. 1848 Avrupa devrimi, özel olarak Alman devrimi, Marx ile Engels’in en önemli hayat okulu olmuştur. Lenin, onların bütün deneyiminde ve bakış açılarında 1848’in “merkezi” bir yer tuttuğunu vurgular.

Marx ve Engels’in kendilerinin faaliyetlerinde, 1848-49’da kitlesel devrimci mücadeleye katıldıkları dönem merkezi nokta olarak öne çıkar. Farklı ülkelerde işçi hareketinin ve demokrasinin gelecekteki örüntüsünün belirlenmesinde kalış noktası bu olacaktır. Farklı sınıfların temel doğasını ve eğilimlerini en çarpıcı ve arı biçimi altında belirlerken hep bu noktaya geri dönmüşlerdir.¹⁴

Daha çok Bolşeviklerin rakiplerine saldırı silahı olarak bilinen “parlamentar budaalılık” kavramı, ilk kez ikilinin 1848 Alman devriminde burjuva kampının tutumunu nitelemek için oluşturdukları bir kavramdır. Engels’in ifadesiyle, Frankfurt Ulusal meclisi üyelerinin “onulmaz hastalığı” olan

...**parlamentar budaalılık**, talihsiz kurbanlarında, tarihte ve gelecekte tüm dünyanın, kendilerinin de üyesi olma onurunu taşıdıkları belirli temsil organlarındaki oy çoğunluğu tarafından yönetilip belirlendiğine, ve meclis duvarları dışında olup biten savaşlar, devrimler... [vb.] bütün her şeyin, o anda yüce meclislerinin gündemini işgal eden önemli konu ne ise, bununla alakalı kıyas kabul etmez olaylarla karşılaştırıldığında bir hiç olduğuna cidden inanmak şeklinde kendini gösteren bir bozukluktur.¹⁵

Devrimin son sözü söylediğine dair bu inanç Marx ile Engels’in bütün siyasi

12 Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Londra: Lawrence & Wishart, 1971, s. 21.

13 *German Ideology*, a.g.y., s. 53.

14 V.I.Lenin, “Against Boycott”, *Collected Works*, Cilt 17, Moskova: Progress Publishers, 1978, s. 37.

15 Aktaran: Nimtz, a.g.y., s. 163.

hayatına damgasını vurmuştur. Devrimin Marx'ın hayatının merkezinde yer aldığını, 1857-58 ekonomik krizi patlak verir vermez, bunu bir devrimler dalgasının izleyeceği inancıyla derhal yüzünü politikaya dönmesinden, geçici olarak da olsa tarihte ilk kez zafer kazanan proleter devrimi Paris Komünü karşısındaki tutumuna kadar her şey tartışmasızca ortaya koyar. Devrim ile parlamenter politika arasında, herhangi bir ikircikliliğe yer vermeyecek şekilde ilkinde üstünlük tanıyan bu yaklaşım, işçi hareketinin Marx'tan sonra gelen kuşaklarının devrimci kanadı açısından büyük bir kazanım olmuştur.

Ne var ki, Marx'ın devrimin yeni topluma geçişte gerekliliğine ilişkin fikri çok daha büyük bir derinlik içeriyordu. Devrimci proletarya var olan devlet aygıtını olduğu gibi devrilmekle yetinemezdi. Bu aygıt, bir sınıfın başka sınıflar üzerindeki hâkimiyetini ebedileştirmek amacıyla her yeni dönemde daha da mükemmel hale getirilen bir bürokratik aygıttı. Proletarya kendi iktidarını kurarken eski devleti olduğu gibi alıp kullanamazdı. Bu devlet aygıtı parçalanmalı, yeni tipte bir devlet kurulmalıydı. Marx bu yeni devlete “proletarya diktatörlüğü” adını veriyordu.¹⁶ Bu o kadar temel bir noktadır ki, Marx, ta 1852'de, 1848 devrimlerinin ve 1851 Bonapartist darbesinin deneyiminden sonra, Amerika'daki yoldaşı Weydemeyer'e yazdığı ve kendisinin sınıflara ilişkin teorisinin **ayırıcı** noktalarını ele aldığı haklı olarak ünlü mektubunda, saydığı üç nokta arasında ikinci nokta olarak sınıf mücadelelerinin proletarya diktatörlüğü ile sonuçlanacağını söyler. Bu yaklaşım, Paris Komünü ile birlikte somut tarihsel deneyimin sınavından geçecek ve Marksizmin asli ilkeleri arasına girecektir.

Marx'ın burjuva toplumunun devlet aygıtı ile proletarya diktatörlüğü arasına yerleştirdiği bu uçurum, daha sonraki kuşakta devrimci kanadın muazzam bir kazanımı olmuştur. İşçi hareketinin içinde işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisinin etkisi altında oluşan reformist-opörtünist kanat, her zaman her yerde olduğu gibi Marksizmin prestijini devrimci kanada bırakmamak için Marksizme sahip çıkar gibi davranmakta, ama içini boşaltarak burjuva düzeni ile uzlaşmakta idi. Almanya'da Rosa Luxemburg ve yoldaşları, Rusya'da Lenin, Trotskiy ve Bolşevikler, başka ülkelerde komünist hareketin yanında yer alan bütün unsurlar, reformist-opörtünist kanatla mücadelelerinde proletarya diktatörlüğünün kabulünü, bu sayede ayırıcı kıstas olarak kullanabilmişlerdir. Lenin en keskin ama bütünüyle doğru sınıflandırmalarından birinde yalnızca proletarya diktatörlüğünü kabul edenin Marksist bir partide yeri olduğunu söyleyebilmiştir.

Tek tutarlı sınıf olan proletaryanın diktatörlüğü, burjuvaziye devirmek ve karşı devrimi gerçekleştirme yönündeki çabalarını püskürtmek için gereklidir. Prole-

¹⁶ Buradaki “diktatörlük” sözcüğü, genel kullanımdan farklı olarak, hiçbir demokratik hakkın olmadığı bir rejimi değil, genel anlamda bir sınıf hâkimiyetini ifade eder. Kelimenin bu anlamıyla en demokratik burjuva rejimi bile bir “burjuva diktatörlüğü”dür.

ter diktatörlüğü o kadar her şeyin üzerinde bir önem taşıyor ki, böyle bir diktatörlüğün gerekliliğini reddeden ya da sadece sözde kabul eden hiç kimse Sosyal Demokrat Parti'nin [yani o dönemin terminolojisine göre Marksist bir partinin] üyesi olamaz.¹⁷

Burada, Marx'ın siyasi faaliyetinin daha sonraki sosyalist kuşaklara nasıl vazgeçilmez bir miras bıraktığını canlı bir örneğiyle görebiliyoruz.

Devrimci strateji

Ne var ki, Marx işçi sınıfının politik mücadelesine de diyalektik yöntemin olanaklı ve gerekli kıldığı karmaşık bir bütün çerçevesinde yaklaşıyordu. Devrim vazgeçilmezdi. Devlet parçalanacaktı. Yeni bir devlet kurulacaktı. Ama bu hiçbir biçimde eski rejimin, burjuva düzeninin içinde çalışılmayacağı anlamına gelmiyordu. Tam tersine. Marx'ın kendi dışındaki sosyalist akımlara karşı en büyük mücadelelerinden biri, devrimci faaliyet gibi görünmeyen, işçi sınıfının günbegün uğraşmak zorunda kaldığı, bıkırtıcı, sıkıcı türden faaliyetlerin devrim stratejisinin bir parçası olduğunu anlatabilmek ve hareketin çoğunluğunu buna ikna edebilme yolunda verildi.

Bunu anlayabilmek için önce Marx'ın siyasi faaliyetinin çeşitli aşamalarında karşı karşıya geldiği voluntarizm (saf iradeye yaslanma) ve komploculuk karşıındaki tutumuna bakmak gerekir. Bütün ülkelerin devrimci hareketlerinde, devrimcinin mevcut düzenden duyduğu nefret ve tiksinti ile güçlü bir irade geliştirerek kahramanca eylemler yoluyla düzeni devirmesini bekleyen eğilimler şu ya da bu ölçüde görülür. Nesnel koşullar göz önüne alınmaksızın, başka faaliyetlerle beslenmeden başlatılan gerilla yöntemleri ("öncü savaşı") voluntarist (saf irade gücüne dayanan) yöntemlerin en belirginidir. Devrimcilerin nesnel koşullara bakmaksızın iktidarın doruklarına sadece kendi iradelerinin gücüne güvenerek hücum etmesi bazen de beraberinde komploculuğu¹⁸ getirir. Marx'tan sonraki dönemlerden birkaç örnek verecek olursak, Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başlarına kadar sosyalizmin ana akımı olan Narodnizm esas olarak komplocudur.¹⁹ Küba devriminden sonra Latin Amerika'da, Sri Lanka'da, hatta

¹⁷ Lenin, *A Caricature of Marxism and Imperialist Economism, Collected Works*, Cilt 23, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 69.

¹⁸ Batı dillerindeki karşılığıyla "conspiracy" ya da "conspiration" olan bu kelime, gizliliği, ani vur kaç eylemlerini, siyasi suikastleri, düzenin kurumlarını içinden yıkmaya (askeri darbe benzeri) yönelik eylemleri vb. içerir. Trotskiy'in *Rus Devrim Tarihi*'nin 3. cildinin "Ayaklanma Sanatı" başlığını taşıyan 6. bölümünün girişinde (Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, Londra: Pluto Press, 1979, s. 1017-1018) belirttiği gibi, her devrimci hareket komplo ("konspirasyon") yöntemlerini uygun alanlarda ve belirli dozlarda kullanır. Ama komploculuğu genel anlamda devrimci komploдан **ayırın**, komplocu hareketin yalnızca komplo yöntemleriyle çalışmasıdır.

¹⁹ Bu konuda çok öğretici bir tartışma için Lenin'in gençlik yıllarında Narodniklerle yaptığı

bizde ortaya çıkan birtakım girişimler komplocu değildir ama voluntarist akımlar olarak nitelenmelidir. Bir burjuva devrimci atılım olarak Nasırcılık ve Baasçılık bir ölçüde komplocu bir geleneğin içinde yer alır. Ama bir devrimci dalga içine yerleştiği için başarıya kavuşmuştur.²⁰ Latin Amerika'daki sol askeri darbeler geleneği de benzer bir akımdır. Örnekler çoğaltılabilir, sanırız anlatmak istediğimiz anlaşılmıştır.

Marx devrimci politikaya geldiğinde sosyalist hareket içinde voluntarist ve/veya komplocu eğilimler tekrar tekrar karşısına çıkmıştır. Hızla gözden geçirecek olursak, 1845-47 arasında Komünist Birlik içinde Willich'in temsil ettiği bir eğilim, esas olarak maddi koşullardan bağımsız biçimde devrimci iradeye dayanan bir yöntemi temsil ediyordu. Komünist Birlik (ya da daha önceki adıyla Adiller Birliği) söz konusu olduğunda bu, bütünüyle gizli, kitlelerle ilişki kurmayan, komplocu bir örgütlenme tarzını ima ediyordu. Marx ve Engels gizli örgütlenen bir partinin bile işçileri, hatta demokratları kendine çeken bir dizi örgüt (işçi eğitim örgütleri vb.) aracılığıyla sınıfla teması ve bütünleşmeyi önüne koyması gerektiğine inanıyorlar, bu tür komplocu örgütlenme modellerine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Komünist Birlik Marksist bir anlayışla örgütlenmeye başlayınca Willich hareketten koptu.

Komünist Birlik'te ikinci bir voluntarist dalga Alman devriminin yenilgisinden sonra ortaya çıktı. 1848 devrimi bütün Avrupa'da yenilginin etkisi altında yerini bütünüyle bir durgunluk ve moralsizlik dönemine bıraktığı halde, Birlik'in önderliğinden Schapper ve Moll'un önünü çektiği bir grup, bütünüyle irade gücüne yaslanarak devrimci atığa devam etmek gerektiğini savundu. Burada zorunlu olarak ikinci bir kopuş yaşandı.²¹

Fransa'da başka bir kaynaktan beslenen, profesyonel devrimci denebilecek bir kadronun önderlik ettiği bir voluntarist gelenek mevcuttu. Fransız devrimci hareketinde çok büyük bir ağırlık taşıyan Auguste Blanqui'nin adından türeyen "Blankizm" terimi günümüzde bile devrimciliği "komploculuk" ile özdeşleştiren akımlara takılan küçültücü bir ad olarak yaşamaktadır. Marx elbette Blankizme

bir tartışmaya bakılabilir: "Rus Sosyal Demokratlarının Görevleri" başlıklı bu çalışmada Lenin Narodniklerin nasıl politik çalışma ile komplo arasında bir özdeşlik kurduklarını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bkz. V.I.Lenin, "The Tasks of the Russian Social Democrats", *Collected Works*, Cilt 2, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 323-352, özellikle 339-40.

20 Burada bir ayırım yapmak gerekir. Komploculuk (mesela askeri darbeler) burjuva devrimleri için yer yer etkili bir yöntem olarak kullanılmış olabilir, ama sosyalist devrimde sonuç alması birazdan tartışacağımız gibi işin doğası gereği olanaklı değildir.

21 Schapper daha sonra 1856'da özeleştiri yaparak Marx'ın akımına geri dönecektir. İlginç olan hem Willich'in hem de Schapper ve Moll'un işçi kadrolar oluşuydu. İşçiler genellikle bu tür maceracı eğilimler göstermez. Bu durumda Marx'ın ısrarla vurguladığı gibi, Komünist Birlik geleneğindeki işçilerin zanaatkâr (Almancasıyla *Staubinger*) evresini henüz tam olarak geride bırakmamış olmalarının, yani dünyaya daha küçük burjuva bir mercekten bakıyor oluşlarının bir etkisi olduğu düşünülebilir.

de bütünüyle eleştirel bakıyordu.

Buradan Marx'ın bu önderlerin veya akımların devrimciliğini küçümsemediği çıkarsanmasın. Örneğin Willich, Marx ile ayrı düştükten sonra ABD'ye göçmüştü. 1861'de Amerikan iç savaşında köleliğe karşı Kuzey'in ordusunda general olarak çarpışmasını Marx büyük takdir ile karşılamıştır. Schapper özeleştiriyi geri döndüğünde devrimci saflara memnuniyetle kabul edilmiştir. Ama en ilginç Blanqui vakasıdır. Bugün sabah akşam Blankizme saldıranlar, onu küçük burjuva devrimciliğinin sembolü olarak görenler, bizim Che'leri Blankizm diye küçümseyenler, Marx'ın Blanqui'yi bir kahraman olarak gördüğünün, onunla dayanışma kampanyaları düzenlediğinin, en önemlisi onu **Fransız işçi sınıfının tarihsel önderi** olarak nitelediğinin herhalde farkında değiller! Örneğin 1848 devriminde uzlaşmazcasına devrimci bir tavır benimsediği için 10 yıl hapis cezasına çarptırılınca, Marx ve Engels ondan “devrimci komünizmin soylu kahramanı” olarak söz ederler.²² 1851'de Blanqui'nin cezaevinde yazıp dışarı sızdırdığı ve birtakım reformist sosyalist liderlerin devrimdeki haince tutumunu sergilediği mektubu, reformistler örtbas etmeye çalışırken Marx ile Engels Almanca ve İngilizce'ye çevirir ve bir önsözle yayarlar.²³ 1851 sonrası dönemde Bonapartist rejime karşı başlıca umutları o sırada hapiste yatmakta olan Blanqui'dir.²⁴

Sorun bu insanların devrimciliğinde değildir. Sorun bu yöntemlerin proletaryanın hâkim sınıf haline gelmesine uygun olmamasındadır. Marx'ın yöntemi, proletaryanın günbegün karşılaştığı ekonomik ve politik sorunlara karşı neredeyse kendiliğinden başlayan mücadelesinin içinde propaganda, ajitasyon ve eylem yoluyla ve doğrudan eğitim görerek devrime ve iktidara hazırlanmasıdır. Neden? Çünkü Marx'ın bakış açısına göre, sosyal devrim, sınıfın yaptığı kalkışma yoluyla gerçekleştir. Salt irade gücüyle gerçekleştirilemez. Devrimi kitleler yapacaklardır. Marx'ın devrimci stratejisi bütünüyle buradan türer.

İşte bir dizi çelişkili, hatta paradoksal görünen durumu açıklayan da budur. Bunların başında Marx'ın sosyalist hareket içinde grevleri ve sendikaları sistematik olarak savunan ilk önder olması gelir. İşçi hareketinin kurtuluşunu salt ekonomik yöntemlere dayayan, politikaya keskin biçimde karşı çıkan bütün akımlar grev ve sendikalara en iyisinden bir oyalanma olarak bakarken Marx, bütün sınırlarına dikkat çekmekle birlikte, ısrarla grev ve sendikanın işçi için gerekliliğini ve yararlılığını savunmuştur.

Öteki akımların grev ve sendikaya neden karşı olduğunu anlamak için iki örneğe başvuralım. İlk örneğimiz, Alman işçi hareketinin ilk tarihi önderi olan Ferdinand Lassalle olsun. Lassalle, aydın ve teorisyen olarak da iddialı olmakla

22 Institute of Marxism-Leninism, *Karl Marx. A Biography*, Moskova: Progress Publishers, 1973, s. 227.

23 a.g.y., s. 243.

24 a.g.y., s. 282-83.

birlikte kapitalist ekonominin işleyişinde ücretlerin belirlenmesini gerici bir burjuva iktisatçısı olan papaz Robert Malthus'un ücret teorisinin etkisi altında açıklıyordu. Buna göre ücretler kısa dönemde mücadele ile değişebilse bile orta ve uzun dönemde verili bir ücret fonu, ödenebilecek üst sınırı belirliyordu. Malthus'un nüfus yasalarının etkisi altında kısa dönemde ücretler yükselse de orta vadede yeniden eski düzeyine düşmek zorundaydı. Ücreti verili ücret fonunun değişen bir işçi nüfusu arasında bölüşümü belirliyordu. Lassalle, bu teorisinin etkisi altında kendisi bir yasa formüle edecekti: "ücretlerin tunç yasası". Bu yasayla birlikte ücret orta vadede hep işçinin asgari geçim düzeyinde kalmaya mahkûm oluyor, yani grev ve sendikal örgütlenme boşa kürek çekme haline geliyordu.

Aynı türden bir eğilimi, İngiliz işçi hareketinin içinde güçlü bir gelenek olan Owencî ütöpic sosyalizm akımında da görmek mümkündür. Owen'ın izleyicisi sendikacı John Weston, 1860'lı yıllarda bu görüşü berrak biçimde ifade ediyordu. Ona göre, ne zaman işçiler mücadele yoluyla ücretlerini yükseltseler, kapitalistler de maliyetleri yükselmiş olacağı için kâr oranlarını korumak üzere fiyatları arttıracaklardır. Bu, işçilerin tüketim mallarındaki fiyat artışları yoluyla, parasal ücretler yükselmiş olsa bile, gerçek ücretlerin, yani ücretlerin mallar cinsinden alım gücünün yeniden eski düzeyine düşmesine kadar devam edecek bir süreçti. Yeni dengede kâr da ücret de eski düzeyine gerilemiş oluyor, yani işçinin mücadelesi yine boşa kürek çekmek oluyordu.

Ekonomi politişin eleştirisini yaparken Marx'ın en çok aşağıladığı burjuva iktisatçılarından biri papaz Malthus'tur. Marx'a göre, Malthus'un ücretlerin yoksul nüfusun artıp azalması yoluyla düzenlenmesine ilişkin teorisi, kapitalizmin işgücü arz talebine ilişkin (yedek sanayi ordusu aracılığıyla düzenlenen) yasalarının yerine doğal yasaların yerleştirilmesi çabasıdır. Malthus, böylece, işgücünün hem arzını hem de talebini elinde tutarak işçiyi zayıf konuma iten sermayenin suçunu doğa yasalarına atfetmektedir. Bu yüzden Marx'ın onun izinden yürüyen Lassalle'e "ücretlerin tunç kanunu" gibi pek gösterişli bir yasa formüle ettiği için saygı duymayacağı açıktır.

Weston ise doğrudan doğruya Marx'ın bir konferansına hedef olmuştur. Marx, bu görüşlerin yanlışlığını kanıtlamak için, aynı sıralarda üzerinde çalıştığı *Kapital*'in bilimsel önermelerini eğitim düzeyi düşük olan işçilerin de anlayabileceği bir biçim altında formüle etmiş ve bunu Enternasyonal'in Genel Konseyi'nde iki hafta üst üste sunmuştur. Bu metin daha sonra 1898 yılında *Ücret, Fiyat ve Kâr* başlığıyla bir kitapçık olarak yayınlanmıştır.²⁵ Marx'ın Weston'un teorisini yerle bir etmesi çok kolaydı. Çünkü metaların fiyatını belirleyen ücret oranı ya da daha genel olarak kapitalistlerin maliyetleri değildir. Metaların değerini belirleyen her bir metanın üretimi için toplumsal olarak gerekli olan emek mik-

25 Bu kitapçık, günümüzde de Marx'ın karmaşık ekonomi teorisine en yalın girişlerden biri olarak tavsiye edilmelidir.

tarıdır. Dolayısıyla, ücret arttığında fiyat otomatik biçimde artmaz. Weston'un sözünü ettiği mekanizma da bu yüzden harekete geçmez. Kapitalistlerin yükselen ücretlere karşı esas silahı işgücü arzını arttırmak, yani yedek sanayi ordusunu büyüttür. Ama işte sendikalar tam da bu mekanizmaya karşı işçilerin kolektif mücadele aracıdır. Yeterli değildir, ama gereklidir.²⁶

Böylece, hepsi politikadan uzak duran ve ekonomik alanda bir kurtuluş arayan bir dizi akıma karşı sendikaları savunan ve işçi hareketinin kazanımları arasına yerleştiren Marx olmuştur! Üstelik Marx'ın sendikalara önem vermesinin tek nedeni, bu örgütlerin işçi sınıfını sermayenin ücretleri düşürme konusundaki durdurak bilmeyen saldırısından korumak bakımından bir önem taşıması değildir. Marx, sendikaları işçi sınıfının iktidara hazırlanmasında bir basamak, "sosyalizm için bir okul" olarak da görüyordu.²⁷ "Proleterlerin gözlerimizin önünde kendilerini bir sınıf olarak örgütledikleri grevler, sendikalar ve başka biçimler"den söz ediyordu.²⁸

Ama öte yandan şunu da eklemek gerekir: Marx sendikaların ekonomik alanda mücadele eden sınıf örgütleri olarak mücadelecilik ruhunun düzenin çarkının dişlileri arasında aşınabileceğinin gayet iyi farkındadır.²⁹ Sendikaların daha ziyade vasıflı işçiler arasında örgütlendiği gerçeğinden hareketle daima daha geniş kitlelere, vasıfsız, düşük ücretli işçilere, hatta tarım işçilerine kadar uzanmaları gerektiğini vurgular. *Ücret, Fiyat ve Kâr*, sendikaları savunduktan sonra en sonunda şu cümleyle bambaşka bir ufka açılır: "*Adil bir çalışma gününün işi için adil bir çalışma ücreti!*" gibi *muhafazakâr* bir slogan yerine, sendikalar bayraklarına şu *devrimci* şiarı kazımalıydılar: '*Ücret sisteminin ilgası!*'"³⁰

Ancak sendikaların önemini hareketin ilkeleri arasına yazdırmak kolay olmamıştır. Marx 1865'te Weston'un tezlerini çürüttükten sonra Enternasyonal'in ilk Kongresi olan Cenevre Kongresi'nde (1866) sendikaların önemini kararlara geçirmeye çalışmıştır. Buraya önerilen metinde sendikalar savunuluyor ama bir yandan da "işçi sınıfının bütünsel kurtuluşu uğruna örgütleyici merkezler gibi bilinçli olarak hareket etmeyi öğrenmeleri gerektiği" de söyleniyordu.³¹ Ne var

26 Yeterli değildir, çünkü işçinin mücadelesinin etkisi ancak kapitalistin elindeki yedek sanayi ordusu (işsizlik) manivelasının işlemez hale getirilmesiyle güvenceye kavuşur. Bu ise sermayenin ilgasını gerektirir. Yani sendika düzen içinde kısmi kazanımlar getirir, ama gerçek kurtuluş kapitalist düzenin devrilmesinde yatar.

27 Nimitz, a.g.y., s. 348.

28 Aktaran Tom Clarke/Laurie Clements (der.), *Trade Unions Under Capitalism*, Glasgow: Fontana/Collins, 1977, s. 40.

29 Marx ile Engels'in sendikalara bakışını daha genel bir çerçevede başka bir yazıda ele almıştık. Bkz. Sungur Savran, "Sendikal Hareketin Krizi mi, Sosyalistlerin Krizi mi?", *Devrimci Marksizm*, sayı 8, Kış 2008-2009, özellikle Bölüm 3: "Sendikaların İkili Karakteri", s. 18-22.

30 "Wages, Price and Profit", Marx/Engels, *Selected Works*, Cilt 2, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 75.

31 Institute, *Karl Marx*, a.g.y., s. 436.

ki, Cenevre’de sendikalar konusundaki karar tasarısı Proudhoncular tarafından geri çevrilemese de sulandırılır. Ancak 1868 Brüksel Kongresi kararları grev ve sendikaları açıkça savunur. Burada her zamanki gibi sınıfın kendi mücadelesi pratiğın yargıcı olarak son sözü söylemiştir. Cenevre’den Brüksel’e kadar geçen süre içinde, 1866-67 ekonomik durgunluğu dolayısıyla Avrupa kıtası büyük bir grev dalgasıyla sarsılmıştır.³² Marx’a karşı çıkmak mümkündür, dev işçi mücadelelerine karşı çıkmak biraz daha zordur!³³

Marx’ın işçi sınıfının kurtuluşuna giden yolda savunduğu stratejinin ikinci paradoksal yönü, kurtuluşun sadece devrim yoluyla geleceğini kategorik olarak iddia etmesine rağmen, parlamenter yöntemlere, seçimlere, demokratik hakların genişletilmesine de büyük önem vermesidir. Bu konuya derinlemesine girmeyeceğiz. Ancak Marx’ın seçimleri proletaryanın mücadelesinin geliştirilmesi için her zaman önemli bir araç saymış olduğunu kaydedelim. Marx, mücadele uğruna “proletaryanın elindeki bütün araçlar, genel oy da dâhil olmak üzere kullanılmalıdır” diyor, seçimlere katılmanın bir “örgütlenme ve mücadele aracı” olduğuna işaret ediyordu.³⁴ Marx’ın üyesi olduğu Genel Konsey, Mart 1865’te, seçimlerin daha demokratik kılınması için reform konusunda kampanya düzenleyen Reform Birliği’ni kuracak, binlerce işçi bu Birlik aracılığıyla demokratik haklar için mücadele verecekti.³⁵ Engels de Marx’ın 1883’te ölümünden sonra, hareketin daha da kitleselleştiği dönemde seçimlerin her zaman sınıf hareketinin gücünü ölçmek bakımından büyük önem taşıdığını hep vurgulamıştır. Yani ta 1848 devrimi döneminde “parlamenter budalalık” teşhisini yapmış olan ikili, budalalığı parlamenter politika yapmakta değil, bu tür politikanın belirleyici olduğunu ve devrimin yerini alabileceğini düşünmekte bulmaktadırlar.

Parlamento, seçimler, demokratik haklar konusundaki bu çalışmanın öneminin neye dayandırıldığını Engels, 1871’de politikaya karşı çıkanlara karşı gayet berrak biçimde ifade eder:

Proletaryanın siyasi egemenliği... devrim, siyasetin en yüksek eylemidir; bunu isteyenler aynı zamanda onu hazırlayan, ... devrim için gereken eğitimi veren aracı, siyasi eylemi de istemek zorundadır... Siyasi özgürlükler, toplanma ve örgütlenme hakkı ve basın özgürlüğü, bunlar bizim silahlarımızdır; onları elimizden almaya çalışırlarsa, kollarımızı kavuşturup çekimser mi kalacağız? Her

32 Nimtz, a.g.y., 273-74, 277-79, 284-85.

33 Marx daha sonra Enternasyonal’in 1871 Londra Konferansı’nda, Paris Komünü’nün yenilgisi karşısında radikalleşen politik tutumunun da etkisiyle sendikaların “aristokratik” karakteri konusunda sert saptamalarda bulunmuştur. (Nimtz, a.g.y., s. 340-41). Ne var ki, sendikaların bürokratikleşmesi üzerine ayrıntılı analizler için Lenin ile Trotskiy’i beklememiz gerekecektir. (bkz. Savran, “Sendikal Hareketin Krizi mi...”, a.g.m, s. 19 vd..)

34 Nimtz, a.g.y., s. 357.

35 Institute, Karl Marx, a.g.y., s. 422.

siyasi eylemin kendi içinde statükonun kabulünü taşıdığı söyleniyor. Ama statüko, bize onu protesto etme araçlarını veriyorsa, bu araçlardan faydalanmak statükoyu benimsemek anlamına gelmez.³⁶

Burada günümüzde hâlâ zor kavranan bir politika tarzının, düzenin içinden başlayan ama düzenin karşısına geçen bir stratejinin savunusunun nasıl berrak biçimde yapıldığını, bu politika kavrayışının bugünün devrimci sosyalist hareketi için ne kadar önemli olduğunu görmemek mümkün mü? Marx ile Engels'in bu stratejik yaklaşımı, işçileri sadece ekonomik alanda (grev, sendika vb.) değil, politik alanda da mücadele içinde eğiten, onlarla birlikte kendini de ileri taşıyan bir parti inşa süreci, sosyalizmin ne kadar büyük bir kazanımıdır! Marx ile Engels bu stratejik yaklaşımı yerleştirmeseler, bugün bile solun bir bölümü değil belki de hâkim bölümü (Lenin'in kavramıyla) "çocukluk hastalığı" dönemini yaşıyor olacaktı!

Bütün bunların içinde Marx ile Engels'in mirasında parlamenter politikanın sadece sınıf temelli ve sadece devrimci tarzda yapılması gerektiği anlayışını da bir miras olarak bıraktıklarını vurgulamak gerekir. Sadece iki örnek. Birincisi, parlamenter mücadelenin koşulu, Marx ile Engels için proletarya partisinin bağımsızlığıdır. Engels, yukarıdaki uzun alıntıda "[devrimi] isteyenler (...) siyasi eylemi de istemek zorundadır" dedikten hemen sonra ekliyor: "Ancak gerekli olan siyaset, işçi sınıfı siyasetidir; işçi partisi, bir burjuva partisinin kuyruğu olarak değil, kendi hedefi, kendi siyaseti olan bağımsız bir parti olarak inşa edilmelidir."³⁷

İkinci örnek, parlamenterlerin parti karşısındaki konumuyla ilgili. Liberal yaklaşımda parti içi demokrasi, parlamenterin parti karşısında fikir özgürlüğü gibi anlaşılır. En fazlasından, parlamento grubu bir bütün olarak özerktir, grubun kararı demokratik biçimde oylama yapıldıktan sonra her parlamenter için bağlayıcı kabul edilir. Oysa Engels Alman sosyal demokrasisi içindeki bir dizi gelişme karşısında açık açık şunu yazıyordu: "Alman sosyal demokrasisi, gerçekten de, halkoyu sayesinde seçilmişlerin Kutsal Ruh ile dolduğuna, grup toplantılarının yanılmaz konsillere, grup kararlarının ise kutsal dogmalara dönüştüğüne inanarak, parlamenter hastalığa mı yakalandı?"³⁸

36 Aktaran: Nimtz, s. 324.

37 Aynı yerde.

38 A.g.y., s. 367. Çeviri iki noktada değiştirilmiştir. Birincisi, çevirmen "grup" kelimesi yerine İngilizce'de parlamento grubu anlamına gelen "parliamentary fraction" ibaresini olduğu gibi "fraksiyon" olarak çevirmiş; bu, okuyucu tarafından anlaşılmayı zorlaştıracığı için çeviriyi düzelttik. Ayrıca, Engels'in burada Hristiyan kurumlarının yanılmazlığına atıfla parlamento grubunun özgüveni ile alay ettiği açıktır. Bu bağlamda İngilizce'de "council" olarak geçen kelimenin Türkçesi "konsül" değil "konsil" olmalıdır. (Türkçe'de bu söyleyiş tarzı, Fransızca'daki "concile" sözcüğünden alınmıştır.)

20. yüzyılda ve günümüzde proletarya partilerinin parlamento gruplarının partiden bağımsızlığı çok büyük sorunlara yol açmıştır. Devrimci partiler çözümü parlamenterlerin parti yönetimine tâbi olması biçiminde çözmüştür. Demokratik merkezîyetçi bir işleyişte bu en anlamlı çözümdür. Ne var ki herkes bunu Lenin ve Bolşeviklerden gelen bir kural zanneder. Oysa kuralı ilk ileri süren görüldüğü gibi Engels'tir. Marx ve Engels'in politik mirasının ne denli kapsamlı olduğundan kuşkuya düşmek mümkün mü?

Geri ülkelerde devrim stratejisi

Marx'ın, İngiltere, Amerika, Fransa gibi burjuva devrimini yaşamış, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde işçi sınıfının toplumsal mücadelelerin merkezinde olduğu, artık sosyalist devrimin gündeme girmiş olduğu ülkelerde nasıl bir devrim stratejisi savunduğunu yukarıda gördük. Şimdi henüz muzaffer bir burjuva devrimi yaşamamış, (Almanya ve İtalya örneğinde olduğu gibi) ulusal birliğini sağlayamamış veya (Polonya veya Macaristan gibi) ulusal bağımsızlığın devrimin ana sorunlarından biri olduğu, nüfusunda işçi sınıfının yanı sıra köylülüğün de ağırlıklı bir yer tuttuğu, sosyo-ekonomik ve politik yapısı daha geri olarak nitelenebilecek ülkelerde nasıl bir strateji önerdiğine de bakmamız yararlı olacaktır. Unutulmasın, Marx'ın ve Engels'in kendi memleketleri Almanya daha bu aşamadadır. Daha da önemlisi, 20. yüzyıl, özellikle sömürge dünyasında bu tür ülkelerin dünya politikasında ve devrim tarihinde çok önemli bir yer tuttuğu bir yüzyıl olacaktır. Dolayısıyla, Marx'ın bu konuda 20. yüzyıla ne miras bıraktığı da çok önemlidir.

Bu soruna yaklaşırken, Marksizmin tarihi önderlerinin her metnini yanılmaz papaların metinlerini okur gibi okumaya kalkışanları bir kez daha uyarmamız gerekiyor. Marx da kendinden sonraki büyük devrimci önderler gibi, somut meselelerde, bazen bu örnekte olduğu gibi önemli meselelerde yanlışlar yapmıştır. Bir sosyalist önderin büyüklüğü, hata yapmamasıyla değil, daha sonra hatasını fark ederek saptayabilmesinde, o hatayı tekrarlamamasında, hareketi bu sayede ileri taşıyabilmesinde ortaya çıkar.

Marx, 1848 devriminden önce, Almanya ve benzer ülkeler açısından gündemde olan burjuva devrimi olduğu için, proletaryanın stratejik yaklaşımının buralarda burjuvaziyle ittifak olduğunu savunuyordu. Bu, *Komünist Manifesto*'nun son bölümünde komünistler için Almanya'da "mutlak monarşiye, feodal toprak mülkiyetine ve küçük burjuvaziye karşı burjuvaziyle birlikte mücadele ederler" denildiği pasajda belirgindir.³⁹ Ama bunun yanı sıra, Marx ve Engels'in daha 1845'ten itibaren Brüksel merkezli olarak gösterdikleri faaliyetlerde hep işçi örgütlerinin

39 Karl Marx/Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 50. Buradaki "küçük burjuvazi" ibaresinin bir kalem sürçmesi sonucu olması yüksek ihtimaldir.

yanı sıra birtakım “Demokratik Dernek” türü örgütler de kurmalarından da anlaşılabilir. Nitekim ikili Alman devrimine katıldığında da bu tür bir Demokratik Dernek mücadelelerinde önemli bir yer tutmuştur.

Marx ile Engels’e haksızlık etmemek için daha o dönemden bu stratejik yönelişe çok ciddi kayıtlar getirmiş olduklarının altını çizmek gerekir. *Manifesto*’da yukarıya alınan kısa pasajda eski rejimin güçlerine karşı burjuvaziyle birlikte mücadele edileceği yazılmıştır, ama “burjuvazi devrimci bir tutum takınır takınmaz” diye kayıt getirilmiştir. Ayrıca birlikte mücadele sırasında komünistler “burjuvazi ile proletarya arasındaki düşmanca karşıtlık konusunda işçilere olabildiğince açık bir bilinç kazandırmayı bir an bile ihmal etmezler.”⁴⁰ Almanya’da burjuva devriminin, Avrupa uygarlığının, eski burjuva devrimi örneklerine göre daha ileri gitmiş olduğu ve yine o örneklerle göre çok daha gelişkin bir proletaryanın var olduğu koşullarda gündeme geldiği belirtilerek, “Alman burjuva devrimi ancak bir proletarya devriminin dolaysız ön gösterisi olabilir” denmektedir.⁴¹

Bu kayıtlar daha sonra görmezlikten gelinecek, Menşevikler de, geri kalmış ülkelerde Menşevizmi bütün 20. yüzyıl boyunca taklit eden Stalinist aşamacı partiler de, Trotskizmden kopan ortayolcu partiler de (mesela 1980’li yıllarda Castrocu olan Amerikan SWP’si de) *Manifesto*’nun bu pasajlarını “burjuva devriminde burjuvaziyi desteklemek Marksizmin politikasıdır” olarak okuyacak ve okutacaktır. Bu partilerin politik stratejilerinde (aşamacılık) Marx ile Engels’in diyalektiğe uygun olarak eskinin şemalarını tekrar etmeyen, somut koşullardan yeni sonuçlar çıkartan nüanslı tutumlarından eser yoktur.

Bütün bu kayıtlara rağmen, *Manifesto* yazarlarının Almanya’da proletaryanın burjuva devrimi yaşarken öteki ülkelerde olduğundan “çok daha gelişmiş” olduğu gerçeğinden hareketle radikal sonuçlar çıkartmadıkları söylenebilir. Bu radikal sonuçlar sadece birkaç ay sonra devrimin içinde yaşanan gelişmelerden çıkarılacaktır. Marx ile Engels’in Alman devriminden çıkarttıkları dersler çok sayıdadır, ama üçü daha sonra sosyalist hareketin yönelişi için hayati önem taşıyacaktır. Bu üç dersten ilk ikisi devrimin ateşi içinde, üçüncüsü ise devrim yenildikten sonra çıkarılacaktır.

İlk sonuç, Alman devrimiyle birlikte bir sınıf olarak burjuvazinin devrimci karakterini yitirme yolunda epeyi mesafe kat ettiğinin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Marx devrimin içinde *Neue Rheinische Zeitung*’da şöyle yazıyor:

1789’un Fransız burjuvazisi müttefiklerini, köylüleri asla yüz üstü bırakmadı. Kırklarda feodalizmin yok edilmesinin ve özgür bir toprak sahibi köylüler sınıfının yaratılmasının, kendi egemenliğinin temeli olduğunun farkındaydı. 1848’in Alman burjuvazisi ise, kendi **doğal müttefik**i, bedeninin bir parçası olan, onsuz

40 A.g.y., s. 51.

41 Aynı yerde.

aristokrasinin karşısında duramayacağı... köylülere gözünü kırpmadan ihanet ediyor. [İ]şte 1848 Alman Devriminin neticesi. İçi boş bir curcuna.”⁴²

Peki, neden? Marx buna da yine *Neue Rheinische Zeitung*’da 1848 Aralık ayında yayınlanan çok önemli “Burjuvazi ve Karşı Devrim” yazısında cevap vermiştir. August Nimtz bu yazıda yapılan analizi şöyle özetler:

Fransa ve Britanya’daki benzerlerine göre gelişmekte geciken, “hımbılca, ürkekçe ve yavaş” gelişen Alman burjuvazisinin talihsizliği, siyasi özgürlük talebiyle kapıya dayanan can düşmanıya, proletaryayla aynı anda siyasi hayata adımını atmış olmasıydı. (...) Alman burjuvazisi proletarya kadar köylülüğe de şüpheyile bakıyordu.⁴³

Teşhis buydu. İşte bu teşhisin yapılmış olması, kendi başına, 20. yüzyıl sosyalist hareketine büyük bir devrimci miras karakteri taşıyordu. Hem Lenin ve Bolşevikler, hem de Trotskiy, 20. yüzyıl başında Rus toplumunun gündeminde bir burjuva devrimi olduğu halde bu devrimin öncülüğünü burjuvaziye atfetmiyor, devrimdeki öncülüğü, köylülüğü de müttefik olarak yanına alacak olan proletaryaya veriyorlardı. Neden? Çünkü tarihi eğilimi Marx’ın 1848 devrimindeki deneyiminden ve o deneyimden çıkarttığı sonuçtan öğrenmişlerdi! Marx 1848 devrimine katılmamış ve onun derslerini çıkar(a)mamış olsaydı, devrimci hareket bu gerçeği çok daha zor yoldan, belki de büyük yeni yenilgiler içinde öğrenmek zorunda kalacaktı!⁴⁴

Devrimin sınıf güçleri açısından teşhis buydu. Bundan devrim açısından çıkacak sonuç neydi? Onu da Marx’ın kaleminden okuyalım:

Genel olarak Alman burjuvazisinin olduğu gibi, Prusya burjuvazisinin Mart ile Aralık [1848] arasındaki tarihi, Almanya’da saf bir burjuva devriminin ve meşruti monarşi biçiminde burjuva egemenliğinin kurulmasının imkânsız olduğunu ve ancak ya bir feodal mutlakiyetçi karşı-devrimin ya da bir sosyal cumhuriyetçi devrimin mümkün olduğunu göstermektedir.⁴⁵

İkinci sonuç da buydu. Alman devrimi ya burjuva devriminin ötesine geçe-

42 Aktaran Nimtz, a.g.y., s. 123.

43 A.g.y., s. 142.

44 Marx ile Engels hakkındaki en önemli biyografilerden birini yazmış olan David Riazanov, 1850 yılında yayınlanan bu ve bir başka genelge için “bu metinler, ancak Marx ve Engels’in 1848 devrimi sırasında yaptığı yanlışlar hatırlanırsa kavranabilir” der. Bkz. David Riazanov, *Karl Marx/Friedrich Engels. Hayatı ve Eserlerine Giriş*, çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları, 5. baskı, 2011, s. 108. Bu neyi gösteriyor? Marx ve Engels, kendi yanlışlarından ders çıkartmış olmasalardı, daha sonraki devrimci kuşaklar da hata yapacaklardı.

45 Aynı yerde.

cekti ya da karşı devrimle sonuçlanacaktı. Bu Trotskiy'in Rus devrimi için yaptığı teşhis ile aynıydı. Ya Sovyetler ya Kornilov.

Üçüncü sonuç bunlardan türüyordu ve olağanüstü bir açılandı. İlk iki teşhis, Marx'ın (ve Engels'in) stratejik yönelişlerini değiştirmelerine yol açıyordu. Bu değişiklik, Alman devrimi Haziran 1849'da yenilgiyle sonuçlandıktan, Marx Paris yoluyla Londra'ya sürgüne gittikten, Engels güney Almanya'da dört muharebeye katıldıktan sonra İsviçre'ye sığınmak zorunda kaldıktan ve gecikerek Londra'ya geçtikten sonra, 1850 yılında Komünist Birlik Merkez Komitesi'nin Genelgesi'nde dile getirilecektir. Bu belge Marksizmin tarihinde çok büyük bir dönüm noktası oluşturduğu halde yaygın olarak bilinmez, kasıtlı olarak geri plan-da bırakılmıştır.

1850 Genelgesi'nde ise burjuvazi devrimci güçler arasında sayılmamaktadır. İşçi sınıfının müttefiki olarak öncelikle *Manifesto*'da muhtemelen bir kalem sürçmesiyle karşı devrimci güçler arasına yerleştirilmiş olan küçük burjuvazi ele alınmaktadır. “[D]evrimci işçi partisi... [iktidardaki koalisyona] karşı... [küçük burjuva demokratlarla] birlikte yürürken, onların kendi çıkarları doğrultusunda konumlarını pekiştirmeye dönük her girişimine karşı çıkar.”

Genelgenin son paragrafı ise doğrudan proletarya iktidarını öngörür:

Her ne kadar Alman işçileri, uzatılmış bir devrimci gelişme olmaksızın iktidara gelemey ve kendi sınıf çıkarlarının gerçekleşmesine ulaşamazlarsa da, bu defa en azından şundan emin olabilirler ki yaklaşımakta olan devrimci dramın ilk perdesi, Fransa'da kendi sınıflarının zaferiyle çakışacak ve böylelikle hızlandırılmış olacaktır. Ama kendi nihai zaferlerine en çok kendileri, kendi sınıf çıkarları konusunda kendilerini bilgilendirerek, mümkün olduğunca çabuk kendi bağımsız siyasi konumlarını benimseyerek, bağımsız olarak örgütlenmiş bir proletarya partisinin gerekliliğinden bir an için bile kuşku duymayacak şekilde demokratik küçük burjuvazinin ikiyüzlü cümlelerine kanmaya direnerek katkıda bulunmalıdırlar. Savaş naraları **Sürekli Devrim** olmalıdır!⁴⁶

Böylece, Marx ile Engels'in sürekli devrim fikrine, yani burjuva devrimi ile sosyalist devrimin iç içe geçmesi yoluyla işçi sınıfının iktidara geldiği bir devrim tipine Trotskiy'den yarım yüzyıl önce ulaşmış oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu fikir *Manifesto*'dan çok farklıdır. Çünkü orada, evet, burjuva devrimi proleter devrimine bir girizgâh olarak sunulmaktadır ama bu ikisi iç içe geçmemekte, biri

46 “Address of the Central Committee to the Communist League”, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/communist-league/1850-ad1.htm>. Vurgu aslında. Metnin farklı dillerdeki çevirisi farklıdır. İspanyolca çeviride işçilerin iktidara gelmesinin başında “tek başlarına” ibaresi vardır. Burada tam anlamıyla bir işçi iktidarından söz edilmekte olduğu daha da berrak olarak ortadadır. Bkz. “Circular del Comité Central a la Liga Comunista”, https://www.marxists.org/espanol/m-e/1850s/50_circ.htm.

diğerini “derhal” de olsa izlemektedir.

Bir Sovyet kaynağı, 1968 yılında Marx ile Engels’in sürekli devrim kavramını bakın nasıl anlatıyor: “Özünde, Marx’ın sürekli devrim öğretisi, devrimci sürecin bir dizi evreden geçmesi gerektiğini, ama bu süreçte devrimin burjuva-demokratik aşaması ile proleter aşaması arasında zorunlu olarak uzun bir sükûnet dönemi olmasının gerekli olmadığını ima eder.”⁴⁷ Burada Stalinizmin Menşevik modele uygun “devrimin aşamaları” terimi kullanılmamış olsa, Trotskist denebilecek bir formülasyon ile karşı karşıya kaldığımız bile söylenebilir. Kulak tersten gösterilmiştir: “[D]evrimin burjuva-demokratik aşaması ile proleter aşaması arasında zorunlu olarak uzun bir sükûnet dönemi olmasının gerekli olmadığı” fikri çok daha anlaşılır biçimde, “burjuva-demokratik aşama ile proleter aşama kesintiye uğramayan tek bir devrimci süreç olarak yaşanabilir” biçiminde ifade edilebilirdi. Ama sonuçta söylenen budur. Bir Sovyet kaynağı bile aşikâr bir soyağacını baltalayamamıştır.

Marx ile Engels’in şemasında burjuvazinin burjuva devriminde müttefikler arasından çıkartılması, öncülüğün proletaryaya verilmesi ile birlikte devrimin kazanması için bir başka koşul, salt küçük burjuvalarla koşullu bir birlikte yürümenin ötesine geçen bir ittifak gündeme gelir. Bu da işçi-köylü ittifakıdır. 1848’den sonra Marx ve Engels, hep, Almanya ve benzeri ülkeler için sürekli olarak bir işçi-köylü ittifakından söz etmişlerdir. Bu konuda ayrıntıya girmeden Marx’ın Alman devrimi için 1856’da söylediği şu sözü aktaracağız: “Almanya’da her şey, proleter devrimin köylü savaşının bir ikinci baskısıyla desteklenmesi olasılığına bağlı olacaktır. O zaman durum son derece güzel olacaktır.”⁴⁸ Bu yaklaşım, İtalya, İspanya ve Rusya için de gereklidir. Marx tarafından Paris Komünü’nde de ileri sürülmüştür.⁴⁹ Kısacası, Leninizmin alameti farikası gibi görülen işçi-köylü ittifakı bile ona Marx’tan miras kalmış bir kavrayıştır!

Özet ve sonuç

Bu yazının sonucunun kendiliğinden aşikâr olduğu söylenebilir. Marx’ın her şeyden önce bir devrimci olduğunu söyleyerek başladık, bu faaliyetin sonucunda bıraktığı pratik devrimci mirasın, bilimsel çalışmasının sonucu olan teorik miras kadar önemli olduğunu anlatarak bitirdik. Dikkat edilsin: Enternasyonalizme girmedik; parti örgütlenmesinin özelliklerine girmedik; taktiklere girmedik; savaş politikasına girmedik; program meselelerine girmedik; politik analize hiç girmedik. Bu alanların her birinde Marx’ın kendinden sonra gelen proleter devrimci harekete bıraktığı miras son derecede zengindir. Bütün bunlara girmedğimiz halde, yalnızca mücadeleye genel yaklaşım ve strateji konularında bile Marx’ın

47 Institute, *Karl Marx*, a.g.y. s.224.

48 Aktaran Nimtz, a.g.y., s. 240.

49 A.g.y, s. 140-41, 143 ve 313.

geride bıraktığı mirasın büyük bir zenginlik içerdiğini gördük.

Salt okuyucuya kolaylık olsun diye bu konuları bir nefeste hatırlatmak istiyoruz: işçi sınıfının kurtuluşu için siyasi iktidarın ele geçirilmesinin vazgeçilmezliği; bütün düzen partilerinden bağımsız bir işçi sınıfı partisinin gerekliliği; bu partinin burjuva düzeni devrimci tarzda yıkmak üzere mücadele etmesinin önemi; devrimin burjuva devlet aygıtını parçalayarak yeni tipte bir devlet, bir “proletarya diktatörlüğü” kurmasının zorunluluğu; devrime giden yolda işçi sınıfı partisinin hem ekonomik alanda (sendika ve grevler), hem de politik alanda (parlamento, seçimler, özgürlükler vb.) işçi sınıfının günlük mücadele deneyiminin içinde ve başında bulunması, onu eğitmesi ve devrime hazırlamasının stratejik hayatiyeti; ancak sendikal ve parlamenter politikanın devrim hedefine tâbi kılınmasının gerekliliği; geri ülkelerde burjuvazinin devrimci barutunu tüketmiş olması dolayısıyla burjuva devriminin başını da çekmek zorunda olan proletaryanın bir stratejik yenilenmeyle bir yandan devrimi sürekli kılmak için mücadele etmesi, bir yandan da işçi-köylü ittifakına yaslanmasının önemi.

Bu konuda yazacağımız bir sonraki yazı, doğrudan örgüt ve mücadele yöntemleri gibi konulara yoğunlaşacak ve Marx ile Lenin arasındaki ilişki üzerinde duracak. Ama o yazının temelini de atmak için şimdiden *Komünist Manifesto*’daki bir yanılsa daha işaret etmek istiyoruz.

Manifesto, kapitalizmi tarihi gelişmesi içinde hayranlık verecek bir parlaklıkla betimlediği ilk bölümünden sonra proletarya karşısında komünistlerin konumunun ele alındığı ikinci bölüme (“Proleterler ve Komünistler”) geçtiğinde, Marx ve Engels daha ilk paragrafta şöyle derler: “Komünistler öteki işçi partileri karşısında özel bir parti değillerdir.” Bu, tek cümlelik ikinci paragrafta şu önermeyle pekiştirilir: “Komünistler proletarya hareketini kalıba dökmek üzere hiçbir özel ilke koymazlar.”⁵⁰

Bu en azından tuhaf bir önermedir. Marx ile Engels, kendilerinden önceki bütün sosyalist hareketleri eleştirerek o zamana kadar hâkim olan anlayışlara karşı, çok derin bir tarih ve güncel dünya analizine dayanan bir yöneliş getirmektedirler. Bu yönelişin “özel bir parti” anlamına gelmediğini söylemek de ne oluyor ki?

Manifesto yazarları, aslında burada epeyce ince argümanlara başvurarak öteki proletarya partilerini üstü örtülü biçimde yerin dibine batırmaktadırlar. Mesela komünistlerin “özel bir parti” olmadığını söylediği cümlelerin ardından gelen şu cümleye bir bakın: “Komünistlerin bir bütün olarak proletaryanın çıkarlarından ayrı ve farklı bir çıkarları yoktur.” Bu “özel bir parti” olmamanın incelikli gerekçesidir. Ama bu söylenir söylenmez, öteki işçi partilerinin hepsinin **“proletaryanın çıkarlarından ayrı ve farklı” çıkarları olduğu** da söylenmiş olmaktadır! Yani Marx ve Engels, komünistleri sunarken üstlendikleri alçakgönüllülük perdesi altında o güne kadar var olmuş işçi partilerini neredeyse küçümsemektedir!

⁵⁰ *Komünist Manifesto*, a.g.y., s. 33.

Komünistleri öteki işçi partilerinden ayıran yön de şöyle anlatılır:

Komünistler öteki proletarya partilerinden yalnızca şu noktada ayrılırlar: Bir yandan proleterlerin farklı ulusal mücadelelerinde bütün proletaryanın ortak, milliyetten bağımsız çıkarlarını vurgular ve geçerli kılarlar, öte yandan proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin geçtiği çeşitli gelişme aşamalarında her zaman hareketin tümünün çıkarlarını temsil ederler.⁵¹

Bu ne ima eder? Yine aynı mefhumu muhalif yöntemiyle, öteki işçi partilerinin milliyetten bağımsız çıkarları savunmadığını, yani **enternasyonalist olamadığını**, ayrıca her zaman hareketin tümünün çıkarlarını temsil edemediğini, yani **bütünsel ve uzun vadeli çıkarlar yerine kısmi ve kısa vadeli çıkarları savunduğunu**. Bunlar, öteki işçi partilerinin bir bakıma çok ağır şekilde eleştirilmesi ve suçlanmasıdır. Fransız'ın çıkarını Cezayirli'ye karşı savunan komünist değildir, işçi aristokrasisini sınıfın bütününden ayırarak savunan komünist değildir, bir ücret mücadelesi için devrimci ilkeleri çiğneyen komünist değildir... ve kötü etmektedir. Bu üç paragrafın çok incelikli, ilk bakışta anlaşılamayan mesajı budur.

O zaman iki olasılık var: ya Marx ve Engels, komünistler ile öteki işçi hareketleri arasındaki farkların “Komünistler[i] öteki işçi partileri karşısında özel bir parti” haline getirdiğini fark edemiyorlar, ya da bunun gayet iyi farkındalar, ama bunu gayet arifane, kimseye saldırmadan söylemenin yolunu seçmişler.

Hangisi olursa olsun, bizim *Komünist Manifesto*'nun ikinci bölümünün başındaki bu üç paragrafı, bir kez içerdikleri dersleri çıkardıktan sonra başka türlü okumamız gerekiyor. Bu paragraflarda dile gelen iki fikir **yüzeysel olarak okunduğunda yanlış**tır: Komünistlerin özel bir parti olmadığı ve “hiçbir özel ilke” koymadıkları önermeleri doğru olamaz.

Öyle olsaydı, bizim bu yazıda önemine işaret ettiğimiz bütün ilkesel meseleler, üzerinde boş yere kavga verilmiş ikincil, bütünüyle olumsal meselelere dönerdi. Yukarıdan beri sayılan meselelerin önemi varsa, komünistler “özel bir parti”dir ve “özel ilkeleri” vardır.

Biz, *Komünist Manifesto*'yu biri 30, biri 28 yaşındaki iki genç insanın yazmış olmasının, bu iki insan birer büyük deha olduğu için teorik meselelerde yanlışlara neden olmadığı kanısındayız. Ama devrimci pratik her zaman **aynı zamanda** deneyim işidir. Yanılmak ve öğrenmek demektir. Oysa *Komünist Manifesto* yazıldığında Marx ve Engels hiçbir ciddi devrimci deneyim yaşamamışlardı. Yanılmamışlardı, yanlışlarından öğrenmemişlerdi. O yüzden bu konuda komünizmin tarihi işlevi konusunda aşırı alçakgönüllü bir tutum içine girmiş olmaları yüksek bir ihtimaldir.

Oysa deneyim, komünizmin, komünist partisinin sadece proletarya için değil, insanlık ve tarih açısından da özel bir yeri olduğunu gösteriyor.

Bu doğru değilse, bizim bu yazıda yazdıklarımız da yanlıştır.

⁵¹ Aynı yerde.

Leninist uluslar politikasının esin kaynağı olarak Marx

Burak Gürel

Karl Marx-Friedrich Engels ikilisinin teorik yapıtı ve pratik faaliyetleri bir dizi önemli bakımdan Leninizmin temelini oluşturur. Kapitalizmin barışçıl biçimde ortadan kalkmasının imkânsız olduğu, ancak proletaryanın önderliğindeki işçi-köylü ittifakıyla gerçekleşecek devrimler yoluyla yıkılabileceği saptaması bunlardan biridir. İkilinin başta *Komünist Partisi Manifestosu* (1848) olmak üzere temel siyasi yapıtlarında reformizme karşı aldıkları net tutumu ve özellikle 1848 devrimleri ve Paris Komünü (1871) örneklerinde cisimleşen devrimci pratiği, Lenin'in İkinci Enternasyonal reformizmi karşısındaki uzlaşmaz tavrına ilham vermiş ve Ekim Devrimi'ne (1917) giden yolun açılmasına katkıda bulunmuştur. Marx-Engels ikilisinin Leninizme ilham veren diğer teorik saptaması bir dünya sistemi olan kapitalizmin ancak bir dünya devrimi yoluyla ortadan kaldırılabilceği, dünya devriminin ise ulusal dolayımından geçmek, yani tekil ülkelerdeki işçi devrimlerinin zaman içinde birleşmesi yoluyla ilerlemek zorunda olduğudur. Buradan çıkardıkları pratik sonuç bir dünya partisinin (enternasyonalin) ve onun tekil ülkelerdeki seksiyonları olarak faaliyet gösterecek komünist partilerinin kurulmasının elzem olduğudur. Marx ve Engels 1840'lardan, özel-

likle de 1848 devrimlerinden itibaren önce Avrupa’da, ardından ulaşabildikleri başka bölgelerde komünist örgütlenme faaliyetlerine somut katkıda bulunmuş, Birinci Enternasyonal’in 1864’te kuruluşuna öncülük etmiş ve partinin devrimdeki önemini küçümseyen anarşistlere karşı uzlaşmaz bir mücadele vermiştir. Marx’ın ölümünden sonra Engels bu çizgiyi sürdürmüş, 1889’da kurulan İkinci Enternasyonal’e ciddi katkıda bulunmuştur. Lenin, Marx ve Engels’ten devraldığı bu mirası geliştirerek işçi sınıfı içinde disiplinli biçimde örgütlenen ve demokratik merkezîyetçi biçimde işleyen (Leninist) parti modelini olgunlaştırmış ve 1919’da Üçüncü (Komünist) Enternasyonal’i kurmuştur.

Marx-Engels ikilisi ile Lenin arasındaki teorik ve pratik süreklilik ilişkisi yuvarıda sayılanlardan ibaret değildir. Bu yazının konusu olan ulusal soruna yaklaşım bakımından da aralarında açık bir devamlılık vardır. Lenin, ulusal sorun konusundaki politikasının temelini oluşturan ezen ulus-ezilen ulus ayrımını, ulusların kaderlerini tayin hakkının savunusunu ve ulusal kurtuluş savaşlarının dünya devrimi bakımından merkezi önem taşıdığı tespitini Marx ve Engels’in bıraktığı mirasa dayanarak yapmıştır. Benzer biçimde, Lenin’in bir yandan komünist hareketler ile ulusal kurtuluş hareketleri arasında stratejik ittifakı savunup diğer yandan ulusal kurtuluş hareketlerinin sınıfsal niteliğini eleştirel biçimde değerlendiren ve komünistleri ulusal kurtuluş hareketlerinin önderliğini burjuvazi ve toprak ağalarının elinden almaya çağıran politikasının kaynağı Marx ve Engels’tir. Nihayet, Marx ve Engels’in Birinci Enternasyonal’de reformistler ve anarşistler tarafından savunulan sosyal şövenizme karşı verdikleri mücadele ile Lenin’in İkinci Enternasyonal’in ve Bolşevik Partisi’nin içinde sosyal şövenizme karşı mücadelesi arasında çarpıcı benzerlikler mevcuttur.

Bu yazı altı bölümden oluşuyor. Girişi izleyen ikinci bölüm Marx ve Engels’i Avrupa-merkezci ve sömürgecilik taraftarı olarak sunan sol liberal ve postmodern efsanelerin geçersizliğini kanıtıyor. İkilinin Avrupa dışındaki bölgelerdeki, özellikle de sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki gelişmeleri dikkatle takip ettiğini, ulusal bağımsızlık mücadelelerini sömürgeci Avrupa ülkelerinde yaşanan sınıf mücadelelerinin seyrini belirleyecek denli önemli gördüğünü ortaya koyuyor. Üçüncü bölüm Marx ve Engels’in işçi hareketleri ile ulusal kurtuluş hareketlerini doğal müttefikler olarak kavradığını tespit ediyor. Dördüncü bölüm Marx ve Engels’in Birinci Enternasyonal’in içinde ulusal kurtuluş hareketlerini önemsemeyen ve desteklemeyen anarşist ve reformist akımlara karşı verdiği tavizsiz enternasyonalist mücadeleyi inceliyor. Beşinci bölüm ikilinin ulusal kurtuluş hareketlerinin içindeki sınıfsal çelişkilere ilişkin analizlerini ve hâkim sınıfların ulusal hareketler üzerindeki etkisine karşı yaptıkları uyarıları kısaca ele alıyor. Sonuç bölümünde yazının temel argümanları özetleniyor.¹

1 Devrimci Marksizmin ilk iki kuşağı arasındaki ulusal sorun alanındaki süreklilik ilişkisini ele alan bu yazının *Devrimci Marksizm*’in Mart 2007 tarihli üçüncü sayısında yayımlanan “Marksizm

Avrupa dışındaki ulusların Marx ve Engels'in teori ve pratiğindeki yeri

Liberal ve postmodern sol, Marx ve Engels'in erken dönem yazılarındaki bazı sorunlu ifadeleri onları (ve genel olarak Marksizmi) Avrupa-merkezci yöntem kullanmakla ve sömürgecilik karşısında ikircikli tutum takınmakla itham etmek için istismar edegeldiler. Söz konusu yazıların sorunlu yanları olduğu doğrudur. Örneğin Engels'in bir dizi halkın öteden beri ekonomik, toplumsal ve politik bakımdan durağan ve pasif konumda olduğu (yanlış) varsayımına dayanarak kullandığı "tarihsiz halklar" ifadesi savunulamaz. Hindistan'ın sömürgeleştirilmesinin ve Meksika'nın ABD karşısında aldığı yenilginin bu iki bölgede yarattığı ekonomik ve toplumsal değişimlerin tartışıldığı bazı erken dönem metinlerinde sömürgeciliğe ilişkin bazı olumlu ifadeler kullandıkları da doğrudur ve eleştiriyi hak eder.² Ancak, bu sorunlu ifadelerden yola çıkarak Marx ve Engels'in analiz yöntemini Avrupa merkezci, politik tutumunu sömürgecilik yanlısı olarak sunmak mesnetsizdir. İkilinin Avrupa dışı dünyaya bakışı Avrupa merkezciliğe değil, tarihsel materyalizme ve onun (daha sonra Lev Davidoviç Trotskiy tarafından geliştirilen ve adı konan) bir yorumu olan eşitsiz ve bileşik gelişme kuramına dayanır. Buna göre, kapitalizmin uluslararası ticaret ve sömürgecilik yoluyla bir dünya sistemi haline gelmesi dünyanın farklı bölgelerindeki gelişmeleri birbirine giderek daha sıkı biçimde bağlar. Marx, sömürgeciliğin kapitalizmdeki kurucu rolünü erken bir aşamada saptamıştır. Buna göre, başta İngiltere olmak üzere Batı sanayisi yalnızca kendi iç dinamiklerine dayanarak gelişmemiştir. Kapitalist sanayi, sömürgelerden zor yoluyla elde edilen artık ürün sayesinde hızla gelişebilmiştir. Dahası, sömürgelerden elde edilen muazzam kârlar, kâr oranının düşme eğiliminin karşı eğilimini oluşturur.³ Marx'ın yaptığı, Batı kapitalizminin emperyalistleşme sürecini erkenden teşhis etmiş ve Lenin'in emperyalizm kuramına güçlü bir temel oluşturmuştur.

Marx'a göre, sömürgeciler ile sömürgeleştirilenler arasındaki ilişki kalıcı değildir. Ulusal bağımsızlık mücadelelerinin yaygınlaşması ve şiddetlenmesi, yalnızca sömürge yönetimlerini değil, sömürgelerden elde edilen muazzam kârlara dayanarak serpilen Avrupa kapitalizmini de zayıflatır. Sömürgelerdeki kriz, Avrupa burjuvazisinin işçi sınıfına ekonomik tavizler verme kapasitesini azaltarak sınıf mücadelelerini şiddetlendirir. Bir başka deyişle, dünya kapitalizminin bileşik gelişimi sömürgelerdeki ulusal kurtuluş savaşları ile sömürgeci ülkeler-

ve Ulusal Sorun" başlıklı yazımı (s. 72-100) tamamladığını düşünüyorum ve iki yazının birlikte okunması öneriyorum.

² Bu konu hakkında kısa bir tartışma için bkz. a.g.e., s. 74-76. Marx ve Engels'in ulusal sorun ve Batı dışı dünya hakkındaki analizlerinin evrimine ilişkin temel bir referans kaynağı için bkz. Kevin B. Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago: The University of Chicago Press, 2010.

³ a.g.e., s. 165-166.

deki proleter devrimlerini birbirlerine sıkıca bağlar. Ulusal kurtuluş savaşlarının Avrupa'daki proleter devrimlerini beklemesi gerekmez, onlardan daha evvel zafer kazanmaları olasıdır:

Hintliler, bizzat Büyük Britanya'da halen egemen olan sınıfların yerine sanayi proletaryası geçene dek, **ya da Hinduların kendileri İngiliz boyunduruğunu tümüyle kırarak denli güçlenene dek**, kendi aralarına Britanya burjuvazisi tarafından saçılmış yeni toplum öğelerinin meyvelerini toplayamayacaklardır. Gene de [...] boyun eğişlerini bile belli bir sessiz soylulukla telafi eden, doğal gevşekliklerine karşın kahramanlıklarıyla Britanya subaylarını şaşırtmış olan, ülkeleri dilimizin, dinimizin kaynağı olmuş bulunan [...] bu büyük ve ilginç ülkenin, **az çok uzak bir dönemde yeniden canlanışını görmeyi güvenle umabiliriz.**⁴

Her muzaffer ulusal kurtuluş savaşı bileşik gelişim dolayımıyla Avrupa'daki proleter devrimini tetikler. Marx'ın Çin'deki Tayping Ayaklanması hakkındaki makalesi bu ilişkiyi berrak biçimde ortaya koyar:

“Aşırıların teması”, ister böylesine yaygın bir evrensel ilke olsun, ister olmasın, çok çarpıcı bir örneği, Çin Devrimi'nin uygar dünya üzerinde yapacağı muhtemel görünen etkisinde bulunabilir. Çok garip ve çok paradoksal gelebilir belki, Avrupa halkının sıradaki ayaklanması, Cumhuriyetçi özgürlük... uğruna hareketi, – halen gündemde olan diğer sorunlardan ziyade– ... şu anda ‘Semavi İmparatorluk’ta – Avrupa’nın tam karşısında– olup bitenlere bağlıdır... Düzenli ticaret halkasının büyük bölümünün Britanya ticareti yoluyla işlediği bu koşullar altında, Çin devriminin günümüzdeki sanayi sisteminin patlamaya hazır mayını ateşleyerek uzun süredir hazırlanmakta olan genel krize neden olacağı ve bu krizin dışarıya sıçramasını kıta Avrupası üzerinde politik devrimlerin izleyeceği kehaneti rahatlıkla yapılabilir. Batılı devletlerin İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemileri ile Şanghay’a, Nanjing’e ve Büyük Kanal’ın ağızlarına “düzen” taşıdıkları bir sırada, Çin’in Batı dünyasına düzensizlik getirmesi oldukça heyecan verici bir gösteri olur.⁵

Marx, ezilen ulusun kurtuluş savaşının ezen ulusun toplumsal devrimini tetik-

4 Karl Marx, “Hindistan’da Britanya Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları,” *New York Daily Tribune*, 22 Temmuz 1853, Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt* içinde, çeviri: Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam, Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1976, s. 417 (Yukarıdaki alıntı, referans verilen kaynaktaki çeviriden biraz farklıdır. Alıntındaki vurgular bana aittir).

5 Marx, “Revolution in China and in Europe”, *New York Daily Tribune*, 14 Haziran 1853. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/06/14.htm> (Bu makalenin çevirisi için bkz. “Çin’de ve Avrupa’da Devrim”, Karl Marks, *Çin Üzerine*, çeviri: Mehmet Yurtcan, İstanbul: Günce Yayınları, 1977, s. 25-34. Yukarıdaki alıntı, bu kaynaktaki çeviriden farklıdır).

leme potansiyeline İrlanda sorunu bağlamında da işaret eder:

İrlanda İngiliz büyük toprak sahipliğinin istihkâmıdır. Bu kurum eğer İrlanda’da yıkılırsa İngiltere’de de yıkılır. İrlanda’da bu yüz kat daha kolaydır çünkü **orada ekonomik mücadele tamamen toprak mülkiyeti üzerinde yoğunlaşmıştır**, çünkü orada mücadele aynı zamanda **ulusal** bir mücadeledir ve çünkü orada halk İngiltere’den daha devrimci ve daha hırçındır. İrlanda’da toprak sahipliği tamamen İngiliz ordusu tarafından ayakta tutulmaktadır. Bu iki ülkenin zora dayalı birlikteliği sona erdiği an İrlanda’da bir toplumsal devrim –eski biçimlerde bile olsa– patlak verecektir. İngiliz büyük toprak sahipliği yalnızca zenginliğinin önemli bir kaynağını değil, en önemli moral gücünü – İrlanda üzerindeki İngiliz hâkimiyetini– de kaybedecektir.⁶

Marx ve Engels’in ulusal kurtuluş mücadeleleri hakkındaki tutumu

Marx ve Engels’in ulusal sorun konusundaki tutumu ezen ulus-ezilen ulus ve haklı savaş-haksız savaş ayrımlarına dayanır. Buna göre, sömürgeleştirilen ulusların sömürgeci devletlere karşı verdikleri mücadele haklı ve meşrudur. Engels, Tayping Ayaklanması sırasında yazdığı bir makalede ezen ulusun haklı savaşının meşruluğunun parlak bir savunmasını yapmıştır:

1840-42 savaşına kıyasla, şimdi Çinlilere oldukça farklı bir ruh egemen. Anılan savaş sırasında, halk sakindi; önce, düşmanla savaşan imparatorun askerlerini yalnız bıraktılar, sonra bozgunu izleyen Doğulu kaderciliğiyle düşmanın gücüne boyun eğdiler. Ama şimdi, en azından direnişin uzun zamandır sınırlı olduğu güney eyaletlerinde halk kitleleri yabancılara karşı mücadeleye aktif, daha doğrusu fanatikçe katılıyorlar. Serinkanlılıkla, isteyerek Hong Kong’daki Avrupalı topluluğun ekmeklerini toptan zehirliyorlar... Gizledikleri silahlarla yolcu gemilerine biniyorlar, seyir esnasında mürettebatı ve Avrupalı yolcuları öldürüyorlar ve gemiyi ele geçiriyorlar. Ulaşabildikleri her yabancıyı ya öldürüyor ya da zorla kaçırıyorlar... Britanya hükümetinin uyguladığı korsanca politika, yabancılara karşı tüm Çinlilerin evrensel patlayışına neden oldu ve onu bir imha savaşı olarak belirledi.

Böyle savaş yöntemlerine başvuran bir halka karşı bir ordu ne yapabilir? Düşmanın ülkesine nerede, ne kadar girilebilir, orada nasıl kalınabilir? Savunmasız bir şehre yangın mermileri atan, savunmasız insanlara tecavüz eden, onları öldüren uygarlık bezirgânları bu sisteme korkakça, barbarca, vahşice diyebilirler; bu yöntemler işe yarıyorsa Çinlileri neden ırgalasın?

Britanya onlara barbar muamelesi yaptığı için onların barbarlıklarından tamamen yararlanmalarını yadsıyamaz. Kaçırımlar, sürprizler, gece yarısı katliam-

⁶ Marx, “Confidential Communication on Bakunin”, 28 Mart 1870. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1870/03/28.htm>.

ları korkaklık olarak tanımlanıyorsa, Çinlilerin kendi sıradan savaş araçlarıyla Avrupalı imha araçları karşısında tutunamayacaklarını bu uygarlık bezirgânları unutmamalıdır.

Kısacası, kibar İngiliz basınının yaptığı gibi, Çinlilerin korkunç vahşeti hakkında ahlaki vaazlar vermek yerine bunun – artık bütün önyargılı haliyle, aptallığıyla, öğrenilmiş cahilliğiyle ve bilgiç barbarlığıyla mı dersiniz– bir ölüm kalım savaşı, Çin milliyetinin varlığının korunması savaşı, bir halk savaşı olduğunu teslim edersek daha iyi olur. Ayaklanan bir ulusun halk savaşında kullandığı araçlar, düzenli savaşın alışlagelen kurallarıyla veya diğer soyut standartlarla değil, ayaklanan ulusun ulaştığı uygarlık derecesi ile ölçülebilir.⁷

Dahası, yukarıda açıklandığı gibi, Marx ulusal kurtuluş savaşlarının sömürgeci ülkelerin burjuvazisini proletarya karşısında zayıflatarak ilerici bir rol oynadığını da tespit etmiştir. Bu nedenle, ezilen uluslar ezen ulusların işçi sınıflarının doğal müttefikidir. Dünya devrimi, bu ikisinin ittifakına dayanarak ilerleyecektir. Sömürge yönetiminin askere aldığı Hintlilerin silahlarını Britanyalı komutanlarına doğrulttuğu ve güçlükle bastırılabilen Sepoy İsyanı (1858-1857) sırasında Engels’e yazdığı bir mektupta Marx “İngiltere’ye olan insan ve altın maliyeti göz önünde bulundurulursa, Hindistan şimdi bizim en iyi müttefikimizdir”⁸ diyerek bu noktanın altını çizmiştir. İrlanda sorunu konusunda Birinci Enternasyonal’in New York’taki temsilcileri olan Sigfrid Meyer ve August Vogt’a yazdığı 9 Nisan 1870 tarihli mektubunda İngiltere’de proleter devriminin kaderinin İrlanda kurtuluş savaşına bağlı olduğunu ve İngiliz proletaryasının İrlanda’nın bağımsızlığına destek vermesinin yalnızca ahlaki bir sorumluluk değil, aynı zamanda bir politik zorunluluk olduğunu vurgulamıştır:

İngiltere, sermayenin metropolü, şimdiye dek dünya pazarını yöneten güç, günümüzde işçi devrimi açısından en önemli ülkedir; dahası, bu devrimin maddi koşullarının belli bir olgunluk derecesine eriştiği tek ülkedir. Dolayısıyla, Uluslararası Emekçiler Birliği, her şeyden önce İngiltere’deki toplumsal devrimi çabuklaştırmayı amaçlar. Çabuklaştırmamanın tek aracı da İrlanda’yı bağımsız yapmaktır. Öyleyse Enternasyonalin görevi İngiltere ile İrlanda arasındaki çatışmayı her yerde öne çıkarmak ve her yerde, açıkça İrlanda’dan yana olmaktır. Londra’daki merkez konseyin özel görevi İngiliz işçi sınıfında, İrlanda’nın ulusal kurtuluşunun, onlar için soyut adalet ya da insancıl duygular sorunu olmadığı ama kendi toplumsal kurtuluşlarının ilk koşulu olduğu bilincini yaratmaktır.⁹

7 Engels, “Persia-China”, 22 Mayıs 1857, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/06/05.htm> (Bu makalenin çevirisi için bkz. “İran-Çin”, Karl Marks, *Çin Üzerine* içinde, s. 72-79).

8 Marx, “Marx to Engels in Manchester”, 16 Ocak 1858.

https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1858/letters/58_01_16.htm.

9 Marx, “S. Meyer ve A. Vogt’a 9 Nisan 1870 Tarihli Mektup”, Marx-Engels, *Sömürgecilik Üzeri-*

François Lafargue’a yazdığı 12 Kasım 1866 tarihli mektupta Marx Amerikan İç Savaşı’nı tartışırken “kara derili emek zincire vurulduğu müddetçe beyaz derili emek kendisini özgürleştiremez” diye yazar.¹⁰ Benzer biçimde, Fransız devrimcilerinin Polonya ulusal kurtuluş mücadelesini yeterince desteklememelerinin bedelini ödediklerini saptar.¹¹

Özetle, ulusların kaderlerini tayin hakkı terminolojik bakımdan Marx ve Engels’e ait olmasa da, ikilinin pratikte dünya komünist hareketine ezilen ulusların kaderlerini tayin etme hakkını (ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkını da içerecek biçimde) savunmayı önerdiği açıktır. Ulusal kurtuluş savaşları, yalnızca ahlaken haklı oldukları için değil, sömürgeci ülkelerin burjuvazisini zayıflattığı için desteklenmelidir. Marx ve Engels’in bu saptamaları Leninist uluslar politikasının temelini atmıştır.

Marx ve Engels’in sosyal şovenizme karşı mücadelesi

Marx ve Engels 1860’lardan itibaren hem ulusal sorunla hem de Avrupa dışı toplumlarla daha fazla ilgilenmiştir. Bu dönemdeki yapıtlarında milliyetçiliğe ve enternasyonalizme ilişkin meseleler giderek daha diyalektik biçimde ele alınmıştır.¹² Birinci Enternasyonal’in 1864’teki kuruluşu, büyük ölçüde Marx-Engels ikilisinin Avrupa proletaryasını Amerikan İç Savaşı’nda (1861-1865) Kuzey’i (ve esas olarak Siyahların özgürleşmesi mücadelesini) ve Polonya ulusal ayaklanmasını (1863) desteklemeye çağıran yoğun faaliyetlerinin ürünüdür.¹³ 1867’de başlayan Fenian Ayaklanması ile ivmelenen İrlanda ulusal kurtuluş mücadelesi ise enternasyonalin en önemli gündemlerinden biri olmuştur.

Marx ve Engels’in enternasyonali ezilen uluslar ve ırklarla somut dayanışmaya yöneltme çabası, anarşist ve reformist akımların muhalefeti ile karşılaşmıştır. Etkisini ileride, İkinci Enternasyonal içinde çok daha güçlü biçimde gösterecek olan sosyal şovenizm Birinci Enternasyonal çatısı altında da kendisini ortaya koymuştur. Anarşizmin kurucularından Pierre-Joseph Proudhon’un taraftarları, Polonya sorunu konusunda Marx’a muhalefet etmiştir. İşçi hareketinin yalnızca sosyo-ekonomik meseleler ile ilgilenmesi gerektiğini savunan Proudhoncular, Polonya ayaklanmasının tamamen siyasi bir mesele olduğunu ve dolayısıyla işçi hareketini ilgilendirmedikçe ileri sürmüştür. Marx, Engels’e yazdığı 5 Ocak 1866 tarihli mektubunda Proudhon’un Rusya yanlısı tutumunu yermiş, Polonya konusundaki tutumlarını savunmak için Engels’ten yardım istemiştir. Polonya’nın bağımsızlığını savunan metni Engels’in Birinci Enternasyonal’e yaptığı ilk önemli

ne, çeviri: Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları, 1997, s. 359.

10 Anderson, s. 114. Bu ifade, ertesi yıl yayımlanan *Kapital*’in birinci cildinde de yer alır.

11 a.g.e., s. 71-72.

12 a.g.e., s. 148.

13 a.g.e., s. 82.

katkıdır.¹⁴

İrlanda sorunu ise daha yoğun tartışmalara konu olmuştur. Enternasyonal Genel Kurulu'nun 23 Kasım 1869'da yapılan toplantısında Marx'ın hazırladığı, İrlanda ayaklanmasına destek ve İngiltere'de tutuklu İrlandalı eylemcilerin serbest bırakılması talebini ifade eden karar taslağı tartışılmıştır. İngiliz delege George Odger, İrlandalı eylemcilerin koşulsuz serbest bırakılması talebinin yanlış olduğunu, ters tepeceğini iddia etmiştir. Diğer İngiliz delege Thomas Mottershead ise İngiliz sömürgeciliğini çok net ifadelerle savunmuştur: "İngilizlerin bazılarının geçen hafta olduğu gibi Doktor Marx'ın beyanlarını alkışlamasını esefle karşılıyorum. İrlanda bağımsız olamaz. İngiltere ve Fransa arasında bulunuyor ve elimizi üzerinde çekersek bu Fransızların oraya girmesine davetiye çıkarmak anlamına gelir." Bir hafta sonra, 30 Kasım'da yapılan oylamada Marx'ın (üzerinde küçük değişiklikler yaptığı) taslağı oy birliği ile kabul edilmiştir.¹⁵

Marx'ın taslağının Enternasyonal Genel Kurulu tarafından kabul edilmesi reformistleri olduğu kadar Mikhail Bakunin taraftarı anarşistleri de rahatsız etti. Proudhon'a benzer biçimde, Bakunin de proleter devrimci siyasetin dar anlamıyla sosyo-ekonomik meselelere yoğunlaşarak gelişmesi gerektiğini savunuyordu. Bakunin'in lideri olduğu Uluslararası Sosyal Demokrasi İttifakı'nın 1868'de kabul ettiği programın dördüncü maddesi "işçilerin sermaye karşıtı davasının zaferini derhal ve dolaysız olarak amaçlamayan her siyasi eylemi" reddediyordu. İşçi mücadeleleri ile farklı ezme-ezilme ilişkilerinden kaynaklanan mücadeleler arasındaki diyalektik bağı görmezden gelen bu apolitik/ekonomist yaklaşıma göre, işçi hareketi ulusal kurtuluş hareketleri ile ittifak kurmaya çalışmamalıydı. Bakunin taraftarlarının İsviçre'de çıkardıkları *L'Égalité* gazetesinde 11 Aralık 1869'da yayımlanan bir yazı, Birinci Enternasyonal'in İrlanda hakkındaki kararının devrimci siyasetten sapma anlamına geldiğini iddia ediyordu: "İşçilerin çıkarlarının günümüzün hükümetlerinin düzeltilmesinde değil, onların radikal biçimde ortadan kaldırılmasında, şimdiki politik, otoriter, dini ve yasal devletin yerine herkese emeğinin ürününün ve sonuçlarının tamamını garanti eden yeni bir toplumsal örgütlenmenin geçirilmesinde yattığını ne kadar tekrarlasak azdır."¹⁶ Marx, devrimci söylemle kamufle edilen bu sosyal şöven yaklaşıma İrlanda bağımsızlık mücadelesinin başarısının İngiliz işçi sınıfının çıkarına olduğunun altını çizerek yanıt verdi. Konunun İngiliz toprak sahipleriyle ilgili yönünü önceki bölümde ele aldık. Geri kalanı şöyledir:

İkinci olarak, İngiliz burjuvazisi İrlanda sefaletini yalnızca İrlandalıları zorla göç ettirme yoluyla İngiltere'deki işçi sınıfını baskılamak için sömürmedi, proleter-

14 a.g.e., s. 73.

15 a.g.e., s. 137.

16 a.g.e., s. 147.

yayı birbirine düşman iki kampa da böldü. Keltik işçinin devrimci heyecanı Anglo-Sakson işçinin sağlam ama yavaş doğası ile uyumsuz. Tersine, İngiltere'nin tüm büyük sanayi merkezlerinde İrlandalı ve İngiliz proleterler arasında derin bir çatışma var. Ortalama İngiliz işçisi, ücretleri ve yaşam standardını düşürdüğüne düşündüğü İrlandalı işçiden nefret eder. Ona karşı ulusal ve dini antipati hisseder.

Onu Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerindeki yoksul Beyazların siyah köleleri gördüğü gibi görür. İngiltere'deki proleterler arasındaki bu çatışma burjuvazi tarafından suni olarak beslenir ve canlı tutulur. O bu ayrışmanın iktidarını sürdürmenin gerçek sırrı olduğunu bilir.

Bu çatışma, Atlantik'in karşı yakasında da yeniden üretilmiştir [...] Topraklarından sürülen İrlandalılar, Kuzey Amerika'da bir araya geliyorlar ve nüfusun ciddi ve giderek genişleyen bir bölümünü oluşturuyorlar. Tek düşünceleri, tek tutkuları İngiltere'ye duydukları nefrettir. İngiliz ve Amerikan hükümetleri (yani, bu hükümetlerin temsil ettikleri sınıflar) ABD ile İngiltere arasındaki gizli mücadeleyi devam ettirebilmek için bu hırsları besliyorlar ve böylelikle Atlantik'in her iki yakasındaki işçi sınıfları arasında içten ve ciddi bir ittifakın kurulmasına ve dolayısıyla onların kurtuluşuna mani oluyorlar.

İngiltere, antik dönemde Roma'nın devasa ölçekte yaşadığı şeyin tekrarına bugün tanık oluyor. Başka bir ulusu köleleştiren bir ulus kendini zincire vurmuş olur. Enternasyonalin İrlanda Sorunu konusundaki tutumu bu nedenle açıktır. Enternasyonalin ilk görevi İngiltere'deki toplumsal devrimi hızlandırmaktır. Bunun için esas darbe İrlanda'da vurulmalıdır. Genel Kurul'un İrlandalı [tutsakların] affı hakkındaki kararı, İngiliz işçi sınıfının kurtuluşunun ön koşulunun şimdiki zora dayalı birliğin (yani İrlanda'nın tutsaklığının) eşit ve özgür bir konfederasyona dönüşmesi veya gerekirse tamamen ayrılma olduğunu tasdik eden başka kararlara yalnızca bir giriş niteliğindedir.¹⁷

Marx'ın yukarıdaki satırları, 20. yüzyılın başında Trotskiy tarafından geliştirilen eşitsiz ve bileşik gelişim kuramının ve Lenin'in aynı dönemde geliştirdiği ulusal sorun hakkındaki teorisinin ve pratiğin erken ve parlak bir ifadesidir.

Ulusal hareketlerin sınıfsal analizi ve eleştirisi

Marx ve Engels, bir yandan hâkim ulusların proleterlerini ezilen ulusların kurtuluş mücadelesi ile ittifak kurmaya çağırırken diğer yandan ulusal hareketlerin içindeki sınıfsal çelişkilere dikkat çekmiş ve bu hareketlerin proleter bir çizgiye çekilmelerinin önemini vurgulamıştır. Marx, Engels'e yazdığı 4 Aralık 1870 tarihli mektupta İrlanda ulusal hareketinin önderliğini şöyle eleştirmiştir: “[Onlara göre] ‘İrlanda’ sorunu tamamen ayrı, dış dünyayı dışlayan bir şey olarak görülmelidir ve İngiliz işçi sınıfının İrlandalıların duygularını paylaştığı gerçeği gizlenmelidir.” Engels, 9 Aralık tarihli yanıtında İrlanda milliyetçilerinin

17 Marx, “Confidential Communication on Bakunin”.

“köylüler üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürülebilmek için” böyle davrandıklarını saptamıştır. Bu sınıf hâkimiyetinin sürdürülmesi için “İrlandalı köylünün sosyalist işçilerin kendisinin yegâne müttefiki olduğunun farkına varmasına izin verilmemelidir.” Marx, 8 Temmuz 1870 tarihli mektubunda ise *Irishman* dergisinin editörü Richard Pigott için “dar kafalı milliyetçi” ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla, enternasyonalin amacı yalnızca İrlanda ulusal kurtuluş hareketini desteklemek değil, onu işçi sınıfı politikasına, yani komünizme doğru çekmektir.

Sonuç

Marx ve Engels’in ulusal sorun hakkındaki yazıları ve faaliyetleri, 20. yüzyılın başında Leninist uluslar politikası biçiminde olgunlaşacak yaklaşımın esin kaynağıdır. Leninist uluslar politikasının temelini oluşturan ezen ulus-ezilen ulus ayrımını, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının savunusunu ve ulusal kurtuluş savaşlarının dünya devrimi bakımından önemli olduğu tespitini ilk kez Marx ve Engels yapmıştır. Benzer biçimde, sosyalist devrimin dünya partisi olan enternasyonalin proleter mücadeleleri ile ulusal kurtuluş savaşları arasında ittifak kurma ve ulusal hareketleri proletaryanın uluslararası çıkarları doğrultusunda dönüştürme görevleri de ilk kez Marx ve Engels tarafından formüle edilmiş, yirminci yüzyılda Lenin tarafından hem teorik hem de pratik bakımdan ileriye taşınmıştır. Nihayet, Marx ve Engels’in Birinci Enternasyonal’de reformistler ve anarşistler tarafından savunulan sosyal şovenizme karşı verdikleri mücadeleyi devralan Lenin, bu mücadelenin teorik ve pratik kazanımlarını 1919’da kuruluşuna önderlik ettiği Üçüncü Enternasyonal’de somutlaştırmıştır.

1968: bir devrimci dalğanın adı

Sungur Savran

Devrimler dalgalar halinde gelir. Bu önermenin biri zamanla, biri mekânla ilgili iki boyutlu bir anlamı var. İşin zamanla ilgili boyutu açısından, devrimler tarihi gelişmenin ancak belirli aşamalarında ortaya çıkarlar. Yani bir toplum kimi zaman devrimci olmayan, olağan dönemlerden geçer. Kapitalist toplumda yaşıyorsak, burjuvazinin iktidarı sağlam biçimde sürmektedir, herhangi bir tehditle karşı karşıya değildir. Tâbi sınıflar düzenin etkisi altındadır, durumlarını sorgulamaz, düzeni değiştirmek için mücadele etmezler. Toplum kimi zaman ise karşı-devrimci dönemler yaşar. Hakim sınıflar, genellikle iktidarı tehlikede olduğu için işçi ve emekçilere karşı şiddetli ve acımasız bir saldırıya geçerler. Ancak tarihsel gelişmenin belirli aşamalarında ki tâbi sınıflar, kapitalist toplumdaki söz ediyorsak, işçi sınıfı ve öteki emekçiler ve ezilenler, ayağa kalkarak bütün sosyo-ekonomik düzeni sorgulayan, tehdit eden, daha da ötede yıkmayı hedefleyen bir siyasal girişimde bulunurlar. Kısacası, sınıf mücadelesinin gelişmesi ve siyasi dengelerin evrilmesi hep iniş çıkışlarla örülüdür. İşçi sınıfı ve emekçiler bazen düzenin duvarlarını sarsarken, bazen de uzunca süreler boyunca sessiz, durgun, hareketsiz kalabilirler.

İşin mekâna ilişkin boyutu ise devrimci yükselişlerin genellikle patlak verdikleri ülkenin sınırlarını aşarak bölgesel, kıtasal, hatta dünya çapında devrimci yükselişler haline gelmesidir. Bu, başarılı devrimlerde daha belirgin bir nitelik

olmakla birlikte, hiçbir ülkede devrimin başarıya ulaşmamış olduğu durum veya anlarda bile devrim sınırları aşarak başka ülkelere, bölgelere, kıtalara yayılabilir. Devrim bulaşıcıdır. Elbette bütün toplumsal yasalar gibi bu da bir eğilim yasasıdır. Yani her devrimci yükseliş mutlaka uluslararası bir karakter kazanmaz. Kendi başına kalan, en yakın komşularında bile bir titreşim dahi uyandırmayan devrimci yükselişler de olabilir. Bunun en çarpıcı örneği 1871 Paris Komünü ve Fransa’da ona paralel olarak kurulan öteki komünlerdir. Modern tarihin gördüğü en anlamlı devrimlerden biri büyük ölçüde yalnız kalmıştır. Elbette, tarihsel gelişme bu yalnızlığı büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Paris Komünü, kendinden sonra gelen işçi devrimleri için büyük bir esin kaynağı olmuştur. Bir ölçüde benzer bir durum 20. yüzyılın en önemli devrimlerinden biri olan İspanya Devrimi (1931-1939) için de geçerlidir. Fransa genel grevinde ortaya çıkan etkisi dışında, Avrupa’nın o günkü gericilik koşulları dolayısıyla, bu derin devrim ciddi bir yayılma eğilimi gösterememiştir.

Bu iki boyut bir araya geldiğinde, ortaya çıkan sonuç şudur: Tarihin belirli dönemlerinde dünya çapında veya belirli bir kıtada, bazen de yalnızca belirli bir bölgede devrimci dalgalar yaşanır. Modern tarih bu tür dalgalardan örülmüştür. Sadece proleter devrimleri ya da ulusal kurtuluş yolunda devrimler değil burjuva devrimleri de bu tür dalgalar halinde gelmiştir. Uzun bir analize girmeden, son iki yüz yılı kısaca tarayacak olursak şu dalgaları keşfetmek mümkün olur: 1789 Fransız Devrimi’nin bütün Avrupa’ya yayılması (bu dalgaya bir öncü şok olarak 1776 Amerikan Devrimi’ni de katmak mümkündür); Latin Amerika’da 19. yüzyıl başının kıta çapında anti-kolonyalist devrimleri; Avrupa çapındaki 1848 Devrimleri; 20. yüzyıl başında Avrasya Devrimleri (1905 Rusya, 1906 İran, 1908 Osmanlı, 1911 Çin); 1917 Rus Devrimi’nin Almanya, Macaristan, Finlandiya, İtalya, İskoçya ve kendi tarzında Türkiye’de yarattığı dalga; 1943’ten itibaren Avrupa’nın güneyini saran devrimci dalga; İkinci Dünya savaşı sonundan itibaren sömürge karşıtı devrimler; aynı dönemde Asya’da (Çin, Kore, Vietnam, kendi tarzında Hint alt kıtası ve bazı başka ülkeler) devrimin yükselişi; 1959 Küba Devrimi’nin Latin Amerika’ya yayılan etkileri; 1970’li yıllarda Hindicini ve Orta Amerika’da yaşanan bölgesel dalgalar. Görüldüğü gibi bunların bazıları modern dünyanın sınırlarıyla örtüşür (örneğin 1848), kimileri neredeyse dünya çapındadır (İkinci Dünya Savaşı sonlarında yaşanan devrimci dalga), kimileri ise sadece bölgeseldir (1970’li yılların Orta Amerika Devrimi).

Dünya çapında son yaşanan devrimci dalga¹, 1960’lı yılların ortalarından başlayarak 1970’li yılların ortalarına kadar devam eden büyük yükseliştir. Bu yükseliş, erken habercisini ABD’de 1960’lı yılların ilk yarısında yükselen siyahî harekette bulur; son ürünlerini ise 1979’da Nikaragua’da Sandinistaların ik-

¹ Yazarın 2018 notu: Başka vesilelerle ifade ettiğimiz gibi, Tunus ve Mısır devrimlerinde doruğuna çıkan 2011 Arap devrimi yeni bir dalganın ilk atılımıdır. Ama bu meseleyi burada tartışamayız.

tidara yükselişle ve aynı yıl Polonya’da Solidarnosc hareketinin muazzam bir kitle hareketi yaratışıyla verir. (Yine aynı yıl zafere ulaşan İran Devrimi’nin bu dalganın bir parçası olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmalı bir konu olduğu için burada zikretmekle yetiniyoruz.)

Bu devrimci dalganın bir noktasında, 1968’de özel bir gelişme olmuş, bir dizi ülkede (Fransa, Çekoslovakya, Vietnam, Meksika, Almanya, Japonya, Polonya, Türkiye vb.) önemli toplumsal mücadeleler yaşanmıştır. “1968” sadece bu toplumsal olayların yılı değildir; aynı zamanda 1970’li yılların ortalarına (ve bazı ülkelerde sonuna) kadar devam eden devrimci dalganın hem hızlandığı hem de daha önemlisi coğrafi olarak hızla yayıldığı yıl olmuştur. Tesadüfen değil: 1968’de yukarıda sayılan ülkelerin ilk üçünde yaşanan olaylar, dünyada o dönemde var olan üç tür ülkesinde (emperyalist-kapitalist ülkeler, emperyalizme bağımlı ülkeler, bürokratik olarak yozlaşmış sosyalizme geçiş ülkeleri) bütün siyasi ve toplumsal hareketlere örnek olacak kadar sarsıcı olaylardır. Coğrafi yayılma biraz da bunun etkisiyle olmuştur. Bu yüzden, 1968 bütün bu on yıllık sürenin simgesel adı olarak bugün hâlâ belleklerde yaşamaktadır.

Bütün bir dönemin ortak bellekte tek bir yılla simgeleştirilmiş olması dolayısıyla bugün o tarih diliminin anlamını berrak bir biçimde kavramak zorlaşıyor. Biz bu yazıda, dar anlamda 1968 yılı ile geniş anlamda 1968’i birbirinden ayırarak kısa bir bilanço ve hatırlatma yapmayı hedefliyoruz. Aşağıda önce dünyada, ardından Türkiye’de yaşanan ve “1968” adıyla anılan olayların kısa ve zorunlu olarak şematik bir dökümünü vereceğiz. Amaç 1968’in 40. yılını geride bıraktığımız günlerde dünyanın neredeyse bütününde yaşanan bir devrimci dalga hakkında yaşananların bütünsel bir bilançosunu oluşturmak ve bu bilançonun Marksist hareketin belleğinde yerleşmesini sağlamaktır.

1.Dünyada 1968

Mayıs 1968 Fransa

“Gerçekçi ol, imkânsızı iste!” Bu cümle yaygın olarak Che Guevara’ya atfedilir. İçerdiği çelişkiyle var olan düzenin reddine işaret eden böyle bir cümlenin büyük asi Che’ye atfedilmesini anlamak mümkün. Ama burada unutulana bir şey var: Che Marksistti ve dolayısıyla tarih yapan insanın maddi koşulları göz önüne alması gerektiğine inanıyordu. Burada ise gerçekliğe meydan okuyan bir yaklaşım görülüyor. Bu hayalci, hayalci olduğu kadar da devrimci slogan 68 Mayıs’ında Fransa’nın başkenti Paris’in duvarlarını hayal gücünün çiçekleriyle bezeyen nice slogandan biriydi. 68 Mayıs, ABD ve Avrupa’nın burjuva toplumlarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında yirmi yıl hüküm süren muhafazakârlığın gençliğin yeni düşleriyle delik deşik olduğu bir hayal gücü isyanıdır. 68 Mayıs Paris’inin bir başka sloganı da “Bütün iktidar hayal gücüne!” idi.

Ama hayal gücünün böylesine canlanması için insanlığın kolektif olarak hare-

kete geçmesi ve mücadele etmesi gerekiyor. Mayıs 68’de bütün toplumsal ilişkileri ve bütün yerleşik kültürel kalıpları sorgulayan gençlik bunu Paris’in ünlü kafele-
rinde yapmıyordu! Hayal gücü barikatlarda ve sokak savaşında, polisin gazına ve
copuna karşı isyan etme cesaretini gösterenlerin zekâlarından ve duygularından
fışkırıyordu. Başta ünlü Sorbonne ve Nanterre Üniversiteleri’nin öğrencileri
olmak üzere, Paris’in ve Fransa’nın bütün üniversitelerinin öğrencileri, Mayıs
68’de sadece daha insani bir eğitim değil, baştan aşağı farklı, her şeyin sermaye-
nin düzleştirici cenderesine göre kalıplaştırılmadığı, daha sahici insan ilişkilerine
dayanan bir toplum talebiyle ayaklanıyorlardı. Üniversitelerdeki bu isyan o kadar
sert mücadelelere, bunun yanı sıra o kadar gönül çelici düşlerin ifadesine yol
açacaktı ki, Mayıs 68 hep bir öğrenci isyanı olarak hatırlanmıştır.

Tarihin en büyük genel grevi

Evet, 68 Mayısı bir öğrenci hareketi olarak başlamıştı. 2 Mayıs’ta Nanterre’in,
3 Mayıs’ta Sorbonne’un, sonra da öteki üniversitelerin öğrencileri boykota git-
ti. 6 Mayıs’ta Paris’te 20 bin öğrencinin katıldığı yürüyüş polisin taarruzuna
uğrayınca barikatlar kurulmaya başladı. Polis baskısına tepki olarak liseliler de
harekete katıldılar. 10 Mayıs’taki büyük yürüyüş yine polis saldırısına uğradı,
sokak savaşları sabahlara kadar devam etti. Polisin gaddarlığı karşısında işçi ha-
reketi de protestoya katıldı. 13 Mayıs’ta işçi sendikalarıyla öğrencilerin birlikte
katıldığı bir yürüyüş bir milyondan fazla insanı bir araya getirdi. Artık devrimci
bir dinamik başlamıştı. Öğrenciler Fransa çapında en az 400 “eylem komitesi”
oluşturmuşlardı: kitle demokrasisi çiçekleniyordu. Ama 14 Mayıs’tan itibaren işçi
sınıfı da bir destek güç olmaktan çıkarak mücadeleye boylu boyunca katılacaktı.

Mayıs 68 aynı zamanda tarihin en büyük ve en uzun genel grevine ve fabrika
ışgallerine tanık olmuştur. 14 Mayıs’ta üç bin işçiyle başlayan grev, 18 Mayıs’a
gelindiğinde bir milyon işçiyi, 22 Mayıs’a ulaşıldığında ise 9 milyon işçiyi etki-
sine almıştı. Bu işçilerden 4 milyonu aralıksız 18 gün grevde kalmıştır! Grev ilan
edilen fabrikaların önemli bir bölümü haftalarca işçiler tarafından işgal edilmiştir.
Bir bütün olarak bakıldığında, grev bir buçuk aydan daha uzun sürmüştür. 1993’te
yapılan ve yaklaşık 20 milyon işçinin katıldığı Brezilya genel grevi belki aynı
anda greve çıkan işçi sayısı bakımından Fransa 1968’i geride bırakmıştır.² Ama
Brezilya’daki grev tek bir gün sürmüştür. 1968 Fransa genel grevi uzunluğu,
dayanıklılığı ve bir fabrika ışgalleri dalgasıyla güçlendirilmesi bakımından hâlâ
tarihin en büyük genel grevidir.

İşte 68 Mayısına asıl devrimci karakterini veren budur. Fransa’nın İkinci

2 Yazarın 2018 notu: O zamandan bu yana Hindistan bütün dünya rekorlarını kırdı. 2015 ve 2016’da her ikisi de 150 milyon veya daha fazla işçiyi bir araya getiren genel grevler yaşadı. Ancak metinde Brezilya 1993 genel grevi ile ilgili olarak sözü edilen sınırlama aynen Hindistan genel grevleri için de geçerlidir.

Dünya Savaşı sırasında “ulusal kahraman” diye bellediği, 1968’te cumhurbaşkanı koltuğunda oturmakta olan General de Gaulle, öğrenciler polisle çatışıyor olduğundan değil, işçi sınıfı bu denli sarsıcı biçimde ayağa kalktığından dolayı grevin militanlığının doruğuna ulaştığı bir anda, 29 Mayıs’ta ülkeden kaçmıştır! Düşünün, bir ülkenin cumhurbaşkanı ülke sarsılırken gizlice ortadan yok oluyor, Almanya’da bir askeri üste (daha altı yıl önce Cezayir savaşı dolayısıyla darbe girişiminde bulunmuş olan) gerici Fransız generalleriyle ve belki de öteki emperyalistlerin temsilcileriyle görüşüyor. Devrimci krizin yarattığı tehdidin burjuvazinin temsilcilerince nasıl kavrandığının daha iyi bir ifadesi olabilir mi?

Mayıs 68’in bir dersi isyan ise, öteki dersi işçi sınıfı için siyasi önderliğin ne denli önemli olduğudur. Fransız burjuvazisini içine düştüğü bu çukurdan kurtaran, işçi sınıfı içinde sağlam bir örgütlenmeye sahip olan Fransız Komünist Partisi (FKP) ve onun kontrolündeki en büyük sendikal konfederasyon CGT olmuştur. Stalinizmin “barış içinde bir arada yaşama” dogması çerçevesinde kendi burjuva düzenine bağlı bir parti haline getirilmiş FKP ile CGT’nin “komünist” bürokrasisi, tarihin gördüğü en büyük genel grevi, “Grenelle Anlaşmaları” olarak anılan bir müzakere süreci sonunda bazı kırıntılar karşılığında çözmeyi kabul etmiştir. Stalinizmi sadece Sovyetler Birliği’nin belirli bir dönemine ait bir “yanlışlar” dizisi olarak görenler, bürokrasinin bütün dünya komünist hareketini tanınmaz hale getirdiğini anlayamayanlar için Mayıs 68’den öğrenecek çok şey vardır.

Geniş anlamıyla dünyada 1968

1968 denince dünyada akla önce Mayıs ayında başta Paris olmak üzere Fransa’da yaşanan olaylar gelir. Türkiye’de ise Haziran 68’in üniversite boykot ve işgalleri. Ama hiçbir sosyal ve politik hareket takvimlerin suni sınırlarına sığmaz. Eğer 68 sosyal mücadeleler tarihi açısından bu kadar önemliyse, bunun nedeni söz konusu olayların ötesinde, dünyanın, 1960’lı yılların ortasından 1970’li yılların ortasına kadar büyük kitle mücadeleleriyle sarsılmış olmasıdır. Bu, dünyanın farklı koşullara sahip bölgelerinde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Kapitalist ülkelerde işçi sınıfının, öğrenci gençliğin, başta ABD’de siyahiler olmak üzere ezilen ırkların ve halkların, kadınların, eşcinsellerin, kısacası bütün ezilen grupların kendi hakları için ayağa kalkmaları söz konusudur. Emperyalizm tarafından ezilen ülkelerde, başta Vietnam, Filistin ve çeşitli Latin Amerika ülkeleri olmak üzere, muazzam bir anti-emperyalist mücadele dalgası yükselmiştir. Bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinde ise halk ve öğrenciler varolan rejime karşı başkaldırmışlardır.

1968’in Fransa olayları ile birlikte sembolik önem taşıyan öteki iki olayı Vietnam’daki Tet Taarruzu ile Prag Baharı’dır. İlki ABD emperyalizmi ve müttefiklerine karşı kahramanca bir bağımsızlık savaşı veren Vietnam halkının bir genel askeri taarruz ve devrim provasıdır. Ocak sonunda başlayarak Eylül ayına kadar devam etmiş, işgal güçlerine büyük kayıplar verdirmiş, savaşta bir dö-

nüm noktası olmuş ve bütün dünyanın dikkatini Vietnam Savaşı'na çevirerek uluslararası planda savaş karşıtı hareketin muazzam boyutlara erişmesine yol açmıştır.

Prag Baharı ise Çekoslovakya'da Komünist Partisi'nin Alexander Dubçek yönetiminde ülkeyi Sovyet bürokrasisinin sultasından uzaklaştırma ve daha demokratik (ama bir yandan da daha piyasacı) bir rejime doğru hareket etme çabasını temsil eder. Çekoslovakya'da bahar aylarında başlayan bu mayalanma, Ağustos ayında "Doğu Bloku" diye anılan bürokratik işçi devletlerinin ortak askeri örgütü Varşova Paktı'nın tanklarının Prag'ı işgal etmesiyle bastırılacaktır. Ancak Prag Baharı, bürokrasinin bu toplumlar üzerindeki baskısına karşı isyanda önemli bir kilometre taşı olacaktır.

Böylece, Fransa 68 Mayısı, Tet Taarruzu ve Prag Baharı, emperyalist dünyada, emperyalizme bağımlı ülkelerde ("Üçüncü Dünya"da) ve bürokratik işçi devletlerinde kendi farklı yöntemleriyle 1968 yılını bir isyan yılı haline getiriyordu. Ama bütün bir dönem olarak alındığında 1968 bir dizi başka ülkede bir dizi farklı hareketin doğuşuna ve kimi hâlâ devam etmekte olan mücadelesine verilen addır. Şimdi bunları çok kısa bir biçimde ele alalım.

İşçi sınıfı mücadeleleri: 1968 ertesinde birçok ülkede onyıllardır görülmemiş düzeyde büyük işçi mücadeleleri patlak verdi. Bunların en önemlileri, İtalya'da, Arjantin'de ve Britanya'da yaşanmıştır. 1969'da İtalya'da yaşanan "Sıcak Sonbahar" adıyla bilinen mücadeleler, bütün bir genç işçiler kuşağının yüzünü sola dönmesiyle sonuçlanmanın yanı sıra Stalinist bürokrasinin işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasını kırmış, 70'li yıllarda daha devrimci eğilimde bir İtalyan solution doğmasına temel olmuştur. Arjantin'de 1969 Mayısında yaşanan *Cordobazo* ve *Rosariazo* diye bilinen olaylar, Cordoba ve Rosario kentlerinde işçi sınıfının gençlikle el ele ayaklanmasını temsil eder. Bu ayaklanmalar 1966'da kurulmuş olan askeri diktatörlüğün 1973'te yıkılmasına giden yoldaki ilk adım olmuştur. Britanya'daki 1972 başarılı madenciler grevi ise Muhafazakâr Parti hükümetinin yıkılışıyla sonuçlanmıştır.

Güney Avrupa'da bir devrimci kuşak: 1968 ile 1975 arası yıllar, Avrupa'nın güneyinde bulunan bütün ülkelerde ciddi bir devrimci mayalanma dönemi olmuştur. Bu dönemde Fransa (Mayıs 68), İtalya (1969 "Sıcak Sonbahar"), Yunanistan (1974'te "Albaylar Cuntası"nın devrilmesiyle sonuçlanan 1973 Politeknik ayaklanması), İspanya (Franco'nun ölümü ertesinde büyük işçi sınıfı mücadeleleri ve faşist diktatörlüğün devrilmesi) ve Türkiye (1968 ve sonrasında öğrenci mücadeleleri, 1970'te 15-16 Haziran büyük işçi isyanı, köylülerin toprak işgalleri ve "üretici mitingleri", Kürtlerin "Doğu mitingleri" vb.) ciddi kitle mücadeleleriyle sarsılırken Portekiz'de 20. yüzyıl Avrupası'nın son devrimi yaşanmıştır. 1974 Portekiz Devrimi çürümüş bir faşist rejime karşı bir askeri ayaklanma ile başlamış ama daha sonra demokratik bir devrimden bir proleter devrimine doğru bir sürekli devrim dinamiği içine girmiştir. Ancak, hem sol ön-

derliklerin hatalı yönelişleri, hem de devrimcilerin yuvalanmış olduğu bir askeri birliğin yaptığı erken çıkış dolayısıyla 1975'ten itibaren sönümlenmiştir.

ABD'de toplumsal çalkantı: ABD, 1960'lı yılları büyük bir toplumsal çalkantı ile geçirdi. Önce ülkenin güneyinde o dönemde hâlâ katı ırk ayrımı ("segregation") kurallarına tâbi olarak yaşamakta olan siyahilerin "medeni haklar hareketi" ülkeyi 1960'lı yılların başından itibaren sarstı. Hareketin pasifist kanadı 1968'de bir suikasta kurban giden Martin Luther King Jr.'un adıyla özdeşleşmiştir. Hareketin devrimci kanadının manevi önderi, siyah İslami hareketten ayrıldıktan sonra devrimci Marksizme yaklaşan, enternasyonalist bir bakış açısıyla yüzünü Afrika siyahlarına da çeviren, Che Guevara ile temas içine giren Malcolm X'tir. Malcolm X 1965'te bir suikastte öldürülmüştür. En önemli devrimci örgüt ise 1966'da kurulan Kara Panter Partisi'dir. Medeni haklar hareketini, bir yandan Vietnam Savaşı karşıtı dev bir hareket önerken (Washington'da bir milyon insanın katıldığı protesto mitingleri) bir yandan da "Amerikan hayat tarzı"na karşı isyan içinde yeni kültürel biçimler yaratan ("hippie"ler veya "çiçek çocukları") öğrenci gençlik hareketi izlemiştir.

Latin Amerika devrimi: 1960'lı yıllar Latin Amerika'da Küba devriminin (1959) yarattığı ivme ve Che Guevara'nın örgütlenmesine katkıda bulunduğu kıta çapındaki devrimci hareket sonucunda, gerilla mücadelesinin damga vurduğu bir devrimci yükselişe sahne olmuştur. Guatemala'dan 70'li yılların ilk yarısında Arjantin'e, askeri diktatörlük altındaki Brezilya ve Uruguay'dan Che'nin kendisinin hayatını yitirdiği Bolivya'ya birçok ülkede gerilla hareketleri doğmuştur. Kıta işçi sınıfının bu dönemdeki en büyük kitle hareketi ise (Arjantin'de Cordoba ve Rosario isyanlarının yanı sıra) 1970-73 arasında Şili'de Allende yönetimindeki Halk Birliği hükümeti döneminde, hükümetin uzlaşma politikalarının dışına taşarak devrimci bir durum yaratan Şili proletaryası ve yoksul köylülüğünün mücadelesidir. Bu mücadele hükümetin reformist stratejisi yüzünden büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Ulusal kurtuluş mücadelelerinin yükselişi: 1960'lı yıllar ve 1970'li yılların ilk yarısı çeşitli coğrafyalarda ulusal kurtuluş hareketlerinin yükselişine tanık olmuştur. Vietnam ve Küba'nın yanı sıra bir dizi Afrika ülkesinde (Kongo, Mozambik, Angola, Gine-Bissau vb.) sömürgecilğe karşı savaş emperyalizmin duvarında ciddi çatlaklar yaratmıştır. Avrupa'da uzun süredir uykuya dalmış olan İrlanda, Bask ve Katalan ulusal kurtuluş hareketleri 1960'lı yılların sonu ve 70'li yılların başlarında yeniden canlanmıştır. Aynı şey Irak'taki Kürt halkı için de geçerlidir. En önemlisi, 1948'de İsrail tarafından vatanından kovulan Filistin halkının 60'lı yıllarda gerilla mücadelesi başlatması ve 70'li yılların ortalarına kadar çarpıcı eylemlerle dünyanın dikkatini bu vahim soruna çekerken bir yandan da sürgünde bir devletin çekirdeğini oluşturabilecek bir demokratik yapılanmaya gitmesidir.

İkinci dalga feminizmin doğuşu: 20. yüzyılın başında esas olarak kadınlara

oy hakkı talebi etrafında doğan ama sonra uzun süre bir güneş tutulmasına uğrayan kadınların kurtuluş hareketi, 1968 döneminde feminizmin ikinci dalgası olarak yeniden doğmuştur. Dünya çapında yaşanan toplumsal ve siyasal mayalanma içinde devrimci erkeklerin dahi erkek egemen toplumun tutsağı olduğunu kendi deneyimiyle yaşayan mücadeleci kadınlar, son kırk yıldır dünya çapında toplumsal mücadelelere damgasını vuran feminist mücadeleyi başlatmışlardır.

Eşcinsellerin isyanı: Yüzyıllardır ağır bir baskı altında yaşayan eşcinseller, 1969'da New York'ta polisle günlerce çatışmaya girdikleri Stonewall İsyanı sonrasında cinsel tercihleri yüzünden gördükleri eziyete karşı mücadeleye başlamıştır. Hareket ülkeden ülkeye yayılarak günümüze kadar sürmüştür.

2.Türkiye’de 1968

Dar anlamıyla 1968 Türkiye’ye Fransa’dan bir ay sonra geldi. Mayıs 68’de Paris öğrenci eylemleri ve tarihin gördüğü en büyük genel grevle sarsılmıştı. Haziran 68’de sıra Türkiye üniversitelerininindi. Başta İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) olmak üzere, Türkiye’nin üniversiteleri Haziran ayında büyük bir boykot ve işgal dalgası yaşıyordu.

Bunu Temmuz’da ABD Donanması’nın 6. Filosu’na bağlı askerlerin Dolmabahçe’den denize dökülmesi izledi. Eylül ayında Türkiye Öğretmenler Sendikası’nın (TÖS) Devrimci Eğitim Şurası düzenlendi. Ekim ise Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde (ODTÜ) boykot ayıydı. Ama 1968, aynı zamanda Türkiye’de 1960’lı yılların başında ilk kıpırtıları görülen, 1960’lı yılların ikinci yarısında emekçi sınıfların ve ezilenlerin neredeyse tamamının hareketlendiği bir mücadelenin parçasıydı. Bu geniş anlamıyla 1968 ancak 12 Mart askeri müdahalesi döneminde yaşanan mücadelelerle sona erecekti. 1968, Türkiye’de sosyalizmin tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bugün hepimiz doğrudan veya dolaylı olarak 1968’in çocuklarıyız.

Haziran 1968: Boykot, işgal, “öğrenci sovyetleri”

Türkiye’de öğrenci hareketi, özellikle 1965 yılından itibaren ciddi bir kabarma gösteriyordu. Bunun temelinde çeşitli etkenler yatıyordu. 27 Mayıs öncesinde Menderes hükümetine karşı isyan eden öğrencilerin, özellikle de 28 Nisan gösterilerinde öldürülen öğrencilerin anısı daha tazeydi. 1965’te Türkiye İşçi Partisi’nin oyların % 3’ünü alarak meclise Türkiye tarihinde ilk kez sosyalizm adına 15 milletvekili ile girmesi toplumun ilerici bütün insanlarında muazzam bir heyecan uyandırmıştı. 1965 aynı zamanda, sosyalist öğrencilerin sol Kemalizmin etkisi altındaki örgütlerin (TMGT, TMTF) içinden ayrılarak Fikir Kulüpleri Federasyonu’nda (FKF) örgütlenmeye yöneldikleri yıldır. Sosyalizm gençliği adım adım fethediyordu. Fransa Mayıs 68 olayları işte bu ortamda patlayıcı bir

etki yarattı.

Haziran ayında Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde öğrenciler üniversite reformu talebiyle boykota gidiyorlar ve başta İstanbul Üniversitesi ve İTÜ olmak üzere çeşitli fakülteleri işgal ediyorlardı. Bu işgaller sırasında belki de en önemli gelişme öğrenci hareketinin örgütlenme tarzında görülecekti. Dünya çapında işçi hareketinde çeşitli devrimci durumlarda ortaya çıkan eylem içinde doğrudan demokrasi uygulaması, 1968 öğrenci hareketinin de benimsediği yaklaşım olacaktı. "Forum"lar bütün öğrenci kitlesini bir araya getirerek hareketin gidişatı üzerine herkesin özgürce sözünü söylediği ana karar organları oldu. Bunların yanı sıra çeşitli "boykot ve işgal komiteleri" günbegün yürütülecek işleri üstleniyordu. Bu komiteler bir "işgal komiteleri konseyi" yoluyla merkezileştiriliyordu. Burada bir bakıma bir öğrenci sovyetleri yapısı olduğu bile söylenebilir. İşgal boyunca bu komiteler ve konsey beslenmeden kültür ve propagandaya, Üniversite Reform Taslağı üzerine çalışmadan savunmaya her türlü işlevi üstlenecek, yani işgal sırasında üniversiteler çapında bir ikinci iktidar odağı olacaktı.

Üç hafta süren boykot ve işgal, ilerici öğretim üyelerinin de desteğiyle öğrencilerin üniversite reformu konusundaki taleplerinin dikkate alınacağı konusunda güvenceler verilmesi sonucunda kaldırıldı. Haziran'daki dalgayı Ekim ayında ODTÜ'deki boykot izledi. Yıl sonuna doğru, bugün artık varolmayan, devlete bağlı "yüksek okullar"da ve sayısı artmakta olan özel yüksek okullarda da öğrenciler radikalleşti ve eylemlere girişti. Özel okulların devletleştirilmesi bu okulların öğrencilerinin ve bütün öğrenci hareketinin talepleri arasına girdi. Nihayet, askeri okullar (harp okulları) öğrencileri de kervana katılmaya başladılar. 27 Mayıs'ta sol Kemalist cephede yer alan harp okulu öğrencileri arasında artık sosyalist fikirler de etkili olmaya başlamıştı.

Üniversite reformu, ilerici öğretim üyelerinin iyi niyetli çabalarına rağmen zamana yayılarak hasır altı edildi. Bu, öğrenci hareketinde giderek üniversitede bir değişikliğin yerine toplumda bir büyük dönüşümün gerekli olduğu fikrinin yayılmasına yol açtı. Eylül ayında TÖS'ün resmi eğitim şuralarına alternatif olarak düzenlediği Devrimci Eğitim Şurası'na FKF de katıldı. Çıkan sonuç çarpıcıydı: Şura, daha önce hakim olan "Eğitimde Devrim" şiarının yerine yeni bir slogan benimsemişti: "Devrim İçin Eğitim"!

Haziran boykot ve işgali işçi sınıfı üzerinde de etkiler bırakmıştır. Temmuz ayının başında Derby lastik fabrikasının işçileri de fabrikalarını işgal etmişler, öğrencilerin de destek olduğu bu eylem bir hafta sonra başarıyla sonuçlanmıştır. Benzer bir deneyim yıl sonuna doğru Kavel'de de yaşanmıştır.

Temmuz 1968: ABD askerlerinin denize dökülmesi

Türkiye 1968'ine aynı zamanda anti-emperyalist kitle eylemleri damgasını vurmuştur. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılmasından ve Kore Savaşı'nda ABD'nin yarıdakçılığını yapmasından sonra ABD Donanması'nın Akdeniz'deki

6. Filosuna bağlı gemiler 50'li yıllardan itibaren ikmal ve askerlere eğlenme olanağı sağlamak amacıyla İstanbul'a ziyaretler yapmaya başladı. Menderes döneminde hâkim olan ABD hayranı havada gayet iyi karşılanan ABD askerleri, 1960'lı yılların toplumsal mücadele ortamında gittikçe daha fazla tepki çekmeye başladı. 6. Filo'nun İstanbul'a gelişi, her defasında büyüyen protestolara ve gezmek eğlenmek için izinlerini karada geçiren ABD'li askerlere satışmalara sahne olmaya başladı. 17 Temmuz 1968 günü, öğrenciler İTÜ yurtlarında Dolmabahçe önüne demirlemiş 6. Filo'ya karşı eylemleri hazırlamak için toplantı halindeyken polis yurdu bastı, birçok öğrenciyi yaraladı ve bu arada Vedat Demircioğlu'nu da pencereden attı. Demircioğlu bir hafta sonra kuşağının polis tarafından katledilen ilk öğrencisi olarak hayata gözlerini yumacaktı. Öğrenciler kızgınlık içinde Dolmabahçe'ye inerek ABD'li askerleri denize döktüler. Bu, 6. Filo'nun İstanbul limanına demirlemesinde sonun başlangıcı olacaktı.

Öğrenci hareketinin anti-emperyalist eylemlerinde Dolmabahçe olayına benzer bir iz bırakacak bir başka olay Ocak 1969'da Ankara'da yaşandı. ABD'nin Vietnam Savaşı'nda bir özel harp görevlisi olarak önemli işler yapan Robert Kommer, 1968 sonunda Türkiye'ye büyükelçi tayin edilmişti. Vietnam halkının ABD emperyalizmine karşı verdiği mücadeleyi çok önemseyen öğrenciler, ilk günden itibaren bu tayini protesto etmeye başladılar. Ocak 1969'da Kommer ODTÜ rektörünü ziyarete gittiğinde büyükelçinin makam aracını ters çevirerek yaktılar.

1968: Faşist karşı-devrim de örgütleniyor

Türkiye İşçi Partisi'nin 1965 seçim başarısı, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 1967'de Türk-İş'in sınıf işbirlikçi sendikacılığına bir alternatif olarak doğması, FKF'nin kurulması ve gençliğin yüzünü sosyalist harekete dönmesi, Türkiye hâkim sınıflarını ürkütmüş ve bu hareketi engelleme yolunda bir takım önlemler almaya itmiştir. Burada iki ayaklı bir önleyici strateji söz konusudur. Bir yandan, "Ortanın Solu" çizgisi ve Ecevit aracılığıyla, yükselen işçi ve ezilenler hareketini CHP'ye kanallize etmek, bir yandan da faşist hareketin ve onun sokak çetelerinin güçlendirilmesi. 1968, anlamlı biçimde, aynı zamanda bu faşist çetelerin de yoğun biçimde örgütlenmeye başladığı yıl olmuştur. MHP yönetimindeki ilk "komando kampları" tam da 1968 yılında düzenlenmiş, faşist gençler burada ideolojik eğitimin yanı sıra dövüş teknikleri ve silah kullanma konusunda eğitim görmüşlerdir. Bu tarihten itibaren solcu gençlere aralıksız saldıracak bu faşist çeteler, 1970'li yıllarda derin devletle işbirliği içinde işledikleri kitlesel cinayetlerle Türkiye'yi örtülü bir iç savaş ortamına sürükleyeceklerdir.

Anlamlı biçimde karşı-devrimin en kanlı tepkisi yine 6. Filo'nun protesto edildiği bir günde patlak vermiştir. Başarılı Temmuz eyleminden sonra 1969 Şubat ayında 6. Filo yine İstanbul'a gelince devrimci gençler bir hafta boyunca

eylemler düzenlemiş, bunu 16 Şubat günü Taksim Meydanı'nda bir kitle eylemiyle taçlandırmak istemişlerdir. İslamcı ve faşist bir grup öğle namazından sonra Taksim'i basarak polisin işbirliğiyle gençliğe saldırmış ve iki kişiyi öldürüp birçok öğrenciyi de yaralamıştır.

Türkiye'de geniş anlamda 1968

Yukarıda, dünya çapında 1968'in tek bir yıla sığdırılamayacağını, geniş anlamıyla alındığında 1968'in, 1960'lı yılların ilk yarısından başlayarak 1970'li yılların ortalarına kadar süren, çok çeşitli toplumsal ve siyasal mücadeleleri içeren genel bir devrimci yükselişin adı olduğunu belirtmiştik. Aynı şey Türkiye için de geçerlidir. Dar anlamda 1968 yılı içinde olup bitenler, aslında 1960'lı yılların ilk yarısında başlayan ve 12 Mart rejimi esnasında yaşanan mücadelelerle sona eren bir dönemin yalnızca bir kesitidir. Bu dönem Türkiye'de bir devrimci mayalanma dönemidir. Başlıca özelliklerini kısaca özetleyelim:

İşçi sınıfının mücadeleciliğinde muazzam bir yükseliş: 1908 Jön Türk devrimi döneminden sonra büyük ölçüde durgun seyreden Türkiye işçi sınıfı hareketi, 27 Mayıs'tan sonra adım adım yükselmeye başlamıştır. 1961'de İstanbul Saraçhane'de sendikal haklar için yapılan büyük mitingi, birçok fabrikada (Kavel, Demir Döküm, Sungurlar, Paşabahçe, Derby vb.) yapılan grev ve direnişler izlemiştir. Bu yükselişin sonucu, 1952 yılında kurulmuş olan Türk-İş'in sınıf işbirlikçi sendikacılığında bir çatlak doğması ve 1967 yılında DİSK'in kurulması olmuştur. İşçi sınıfı bu dönemin sonlarına doğru, 15-16 Haziran 1970'te, DİSK'in sınıf mücadelecisi sendikacılığının tasfiyesi girişimlerine karşı İzmit ve İstanbul arasında on binleriyle sokağa çıkarak isyan etmiş ve bu tasfiyeyi engellemiştir. 15-16 Haziran, daha sonra gelen bazı çok önemli eylemlere (1989 Bahar Eylemleri, 1990-91 Zonguldak grev ve yürüyüşü vb.) rağmen hâlâ Türkiye işçi sınıfının en köklü ve en etkili isyanı olarak tarihteki yerini korumaktadır. Fransa'da Mayıs 68, öğrenci devrimciliğiyle işçi militanlığının bir bileşkesi olarak yaşanmıştır. Türkiye'de ise Fransız genel grevinin karşılığı olan 15-16 Haziran, iki yıl gecikme ile, 1970'te yaşanmıştır. (Aşağıda 15-16 Haziran olaylarına daha ayrıntılı olarak değineceğiz.)

Köylülerin toprak işgalleri ve “üretici mitingleri”: Geniş anlamıyla 1968, aynı zamanda üretici köylülüğün Türkiye tarihindeki en militan mücadelelerine tanık olmuştur. Ege ve Akdeniz bölgelerindeki toprak işgallerine ve sert mücadelelere, Türkiye'nin hemen her bölgesinde ürünlerinin değerlendirilmesi ve tarımsal destek politikaları konusunda talepler formüle eden üretici köylülüğün “üretici mitingleri” eşlik etmiştir. Bütün bu eylemlerde öğrenci gençlik köylülerin yanı başında olmuş ve ona ciddi bir destek sağlamıştır.

“Doğu mitingleri” ve DDKO: İki dünya savaşı arasındaki sayısız isyanın amansız biçimde bastırılmasından sonra uzun bir durgunluk dönemine giren Kürt halkı, 1960'lı yıllarda, biraz Irak Kürt hareketinin mücadeleleri, bi-

raz da Türkiye’deki genel hareketlenmenin etkisi altında yeniden canlanmaya başlamıştır. TİP içinde sendikacılar ve aydınların yanı sıra üçüncü önemli bileşeni oluşturan Kürtler, aynı zamanda 1967’den itibaren “Doğu mitingleri” düzenleyerek ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları’nda (DDKO) örgütlenerek ciddi bir atılım yapmışlardır.

Kitlesel bir öğrenci hareketi: Öğrenci hareketi, 1965’te kurulan FKF’nin daha sonra Dev-Genç’e dönüşmesiyle toplumsal ve siyasi mücadelelerin tam ortasında yer almaya başlamış, bir yandan radikalleşirken bir yandan da kitleselleşmiştir.

Aydınların sola kayışı ve kültür devrimi: 1960’lı yıllara kadar Türkiye’nin “ilerici” aydınları esas olarak Kemalist ve aydınlanmacı idi. Elbette bir dizi aydın yeraltına itilmiş TKP’ye sempati duyuyordu, ama aydınların büyük kitlesi bir burjuva ilerililiğinin ötesine geçemiyordu. TKP’nin Stalinizmin etkisi altında Kemalizme destek vermesi, bu durumu pekiştirici bir rol oynuyordu. 1960’lı yıllarla birlikte gerek üniversite içinde, gerek yayın alanında, gerekse sanatta sosyalizm giderek hegemonik bir ideoloji halini aldı. 1970’li yıllara ulaşıldığında artık sosyalist olmak aydınlar için bir onur işareti haline gelmişti. 1968’le birlikte edebiyatta ve sanatta sol büyük bir ağırlığa sahip hale geldi. Şiirde Nazım Hikmet, romanda üç Kemaller (Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Orhan Kemal), müzikte Ruhi Su, Aşık İhsani, Cem Karaca, 70’li yıllarla birlikte Timur Selçuk ve Zülfü Livaneli en sevilen isimler haline geldi. Tiyatroda Brecht pusula oldu, sinemada Yılmaz Güney dönemi açıldı. Düşünce hayatında daha önceki dönemde Kemalist aydınlanmanın ana beslenme kaynağı olmuş olan Batı klasiklerinin yerini Marksist klasikler ve çağdaş yazarlar aldı.

Sosyalizmin kitleselleşmesi ve karakter değiştirmesi: Cumhuriyet tarihi boyunca sosyalizm Türkiye’de yeraltındaki TKP şahsında ezilen, bastırılan, bir avuç kadronun dışına taşamayan bir ideoloji idi. 1960’lı yıllarla birlikte, özellikle TİP deneyimi ve 1965 seçim başarısı temelinde, sosyalizm ilk kez büyük kitlelere maloldu. Aynı zamanda, bu büyük mayalanma deneyiminin etkisi altında 1971 yılında kurulan THKP-C, THKO ve TKP-ML aracılığıyla sosyalist hareket pratikte devlete devrimci tarzda meydan okuyarak reformist gelenekten bir ayrışmaya tanık oldu.

Geniş anlamıyla 1968, bize Türkiye’de sınıf mücadelelerinin çok ciddi boyutlara ulaştığı dönemler yaşandığını öğretiyor. Bu mücadelecilik, daha sonra 12 Mart askeri müdahalesine rağmen 1970’li yıllarda bütün Türkiye sathına yayılacak bir büyük sınıf mücadelesinin tohumlarını atmıştır.

İşçilerin 1968’i: 15-16 Haziran

Bütün bu toplumsal mücadeleler içinde 15-16 Haziran 1970 olayları özel bir önem taşır. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1968’in en yoğun yaşandığı simge ülke olan Fransa’da öğrenci eylemleriyle işçi eylemleri iç içe geçmiştir. Oysa Türkiye’de (1968’de önemli bazı işçi eylemleri olmakla birlikte) 1968’in sınıf

mücadeleleri ayağının doruğu iki yıl gecikme ile yaşanmıştır. Bu yüzden, bizim için 1968'in esas anlamı "geniş anlamda 1968" olduğundan, 15-16 Haziran'a kısaca da olsa ışık tutmaya çalışacağız.

15-16 Haziran 1970'te Türkiye işçi sınıfı, tarihinin en görkemli ve en önemli eylemini yaptı. İki gün boyunca sokakları doldurdu, düzene başkaldırdı, Türkiye'yi sarstı. Kendisinden sonra birçok büyük eylem yaşanmasına rağmen (1 Mayıs 1977, 1989 Bahar Eylemleri, 1990-91 büyük Zonguldak grevi ve yürüyüşü vb.), 15-16 Haziran işçi sınıfı mücadelesinin en önemli olayı olarak kalmaya devam etti. Bu büyük eylem Türkiye işçi sınıfının mücadele belleğinden hiçbir zaman silinmemelidir.

15-16 Haziran'a giden somut yol, patron partilerinin 1967'de kurulmuş olan ve Türk-İş'in devlet emrinde sınıf işbirlikçisi sendikacılığının karşısında sınıf mücadelesinin örgütlenmesini temsil eden DİSK'in ezilmesi için hazırlanan sendikalar yasası tarafından döşenmişti. Dönemin Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi (AP) hükümetinin çalışma bakanı Seyfi Öztürk, Türk-İş'in 11 Mayıs'taki kongresinde "DİSK'in çanına ot tıkamak" anlamına gelecek sözler söylemişti. Ardından sendikalar yasası hızla gündeme getirildi ve 15-16 Haziran öncesindeki günlerde meclisteki iki büyük parti olan AP ve CHP'ye mensup milletvekillerinin oylarıyla kabul edildi. Yasa bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterbilmesi için o işkolundaki işçilerin üçte birini örgütlemesini şart koyuyordu. Bu son derecede anti-demokratik hüküm, henüz yeni gelişmeye başlamış DİSK'i boğmak, Türk-İş'e sendikal tekel vermek anlamını taşıyordu.

Yasa meclisten yeni geçmişken, 14 Haziran günü DİSK Genel Temsilciler Meclisi'ni topladı. DİSK'e bağlı bütün sendikaların genel merkez ve şube yönetim kurullarının ve işyeri temsilcilerinin doldurduğu bir salonda ertesi gün fabrikalarda durumu işçiye anlatmayı amaçlayan toplantıların sonrasında kısa yürüyüşler yapılması kararı alındı. Ama 15 ve 16 Haziran günleri işçiler fabrikalarından bir çıktılar, pir çıktılar. Verilen rakam 70 binden 150 bine kadar değişmekle birlikte, İstanbul-İzmit sanayi bölgesi tam anlamıyla işçilerin hâkimiyetine girdi. İzmit-Gebze-Kartal hattındaki fabrikaların işçileri İzmit-İstanbul karayolunu işgal altına aldılar. Kadıköy Kurbağalıdere'de askerle karşı karşıya geldiler, barikatları aşıldı. Sarıyer-Levent-Şişli hattındaki işçiler, şehrin merkezine doğru yürüdüler. Bakırköy-Topkapı-Gaziosmanpaşa-Eyüp-Silahtarğa hattı da üçüncü öbeği oluşturdu. Gösteri yapan işçiler DİSK üyelerinden ibaret değildi. Bazı anlatımlara göre, Türk-İş üyesi işçilerin sayısı daha bile kabarıktır. Bu, işçi sınıfının kitlesel bir ayaklanmasıydı.

Devlet, işçileri Haliç üzerindeki köprüleri kapatarak, Avrupa ve Asya yakaları arasında vapur ve motor seferlerini iptal ederek, işçilerin üzerine ateş açarak, Birinci Ordu Komutanı ve İşçileri Bakanı aracılığıyla iki ayrı toplantıda DİSK yöneticilerini tehdit ederek, bunların hiçbirisi yetmeyince sıkıyönetim ilan ederek durdurabildi. Olaylarda dört kişi öldü, yüzlerce kişi tutuklandı, daha da büyük bir

sayıda işçi işten atıldı.

Bugün 15-16 Haziran'dan çıkan genel sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

- 15-16 Haziran, kitlesel mücadelenin en zor koşullarda dahi kazanabileceğini gösterdi. Mecliste neredeyse oybirliği ile kabul edilmiş bir yasa, 15-16 Haziran'ın yarattığı korku ile Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. 1970'li yıllarda sınıf mücadelesinin görkemli yükselişi ve DİSK'in örgütlü gücünün büyümesi 15-16 Haziran eylemi sayesinde.

- Solda 15-16 Haziran genellikle bir "direniş" olarak anılır. Oysa bu olaylar basit bir direnişten öte bir şeydir. Direniş bir savunmayı ifade eder. Evet, 15-16 Haziran'da işçi sınıfı burjuvazinin bir saldırısına karşı kazanılmış mevzilerini savunmak için yola çıkmıştır. Ama iş bununla kalmamış, işçi sınıfının devletle, bütün kurallara meydan okur biçimde karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuştur. 15-16 Haziran elbette iktidarı ele almak için düzenlenmiş bir silahlı ayaklanma değildir. Ama işçi sınıfının **yarı-kendiliğinden bir silahsız ayaklanmasıdır**.

- Ayaklanma işçi sınıfının içinde devrimci bir önderlik mevcut olsaydı çok farklı bir mecraya girebilirdi. Böyle bir partinin yokluğunda erkenden çözülmüştür.

- Ama bu ayaklanma sayesinde ki işçi sınıfı siyasetin merkezine oturmuş, 70'li yıllarda sağlam mevzilerden hareketle mücadele edebilmiştir.

- DİSK işçi sınıfının burjuvaziden ve devletten bağımsızlaşma atılımının cisimleşmiş haliydi. 12 Eylül 15-16 Haziran'ı yenilgiye uğratmak üzere yapılmış bir darbeydi ve sendikal harekette bu bağımsızlığı ortadan kaldırdı. Bugün işçi sınıfı bu görevle bir kez daha karşı karşıyadır.

- 15-16 Haziran aynı zamanda DİSK'in sınırlarını da ortaya koymuştur. DİSK yönetimi kendi harekete geçirdiği işçi sınıfının bu militanlığından ürkmüş ve işçileri geri çekilmeye çağırmıştır. DİSK deneyimi gelecek için büyük bir mirastır. Ama bu deneyimin neden yenildiğini de sormak kaydıyla³. Burada bürokrasinin sol kanadının belirli bir dönem ilerici bir rol oynasa bile, belirleyici anda mücadelenin önünde bir fren rolü oynayacağı gerçeği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Bu yazının amacı, dünyanın ve Türkiye'nin belleğine kazınmış olan 1968'in esas anlamının yakın tarihte dünya çapında yaşanmış olan ve Türkiye'nin de içinde onurlu yerini aldığı büyük bir devrimci dalganın adı olduğunu ortaya koymaktır. Devrimci dalgaları tanımak, incelemek ve bunlardan dersler çıkarmak Marksizm

3 Bu konu *Devrimci Marksizm* sayfalarında daha önce ele alınmıştır. Bkz. Cenk Ötküner, "İşçi Sınıfı, CHP ve Stalinizm: 1970'lerde Türkiye İşçi Hareketinin Yükselişi ve Düşüşü", *Devrimci Marksizm*, sayı 5, Kış 2007-2008.

için büyük önem taşır. Çünkü bu dalgalarda toplumların yaşadığı çelişkiler, özlemler, dinamikler bir bütün olarak, yaşayan, somut biçimler altında ortaya çıkar. Yani devrimci dalgalar devrimin laboratuvarıdır. Devrimin teorileştirilmesi için gerekli olan ampirik malzemeyi sunan hammaddedir. Özellikle bize yakın son büyük dalga olan 1968'in incelenmesi, bize gelecekte devrimlerde yaşanacak dinamikler hakkında önemli ipuçları sağlar.

Bu anlamda 1968 zengin deneyim ve derslerle doludur. Dünya çapında devrimci dinamiklere yol açan çelişkilerin ne kadar zengin ve çeşitli olduğunu ortaya koyar. Vietnam'daki ulusal bağımsızlık ve yoksul köylü mücadeleleri sorunundan Fransa'da gelişmiş kapitalist toplumlarda yaşanan günlük hayat sorunlarına kadar sayısız çelişkiyi somut biçimde cisimleştirir. Daha önceki devrimci dalgaların 1968'de kendini tekrar eden yönlerini de, eski dalgalara göre 1968'de yeni olan boyutları da dikkatle incelemek, bize gelecekte devrimin dünya çapında ve Türkiye'de yürüyeceği yol konusunda son derecede değerli bir bilgi hazinesi sağlayacaktır. Elbette dünyanın o günden bu yana kat ettiği yolu da hesaba katarak.

1968 hiç kuşkusuz kendini tekrarlamayacaktır. Ama 21. yüzyılın yeni dalgasının 1968'den alacak çok dersi olacaktır.

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*
Hazırlayanlar:
Sungur Savran, Kurtar
Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “post-modern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı. Bu kitapta yazıları yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülükten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

Lenin'in emperyalizm teorisi: genel bir değerlendirme

Özgür Öztürk

Lenin'in emperyalist sistemin **ekonomik** temellerini özetlediği *Emperyalizm* kitabı üzerine yüz yıldır çok şey yazılıp çizildi. Marksistler ve diğerleri, bu yapıtı bir asır boyunca deyim yerindeyse didik didik ettiler. Her önermesini tekrar tekrar tartışılar, eleştirdiler, çürüttüler, kanıtladılar. Nasıl Shakespeare her çağın dönüp baktığı tükenmez bir kaynaksa, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* da her dönemin yüzünü dönmek zorunda kaldığı bir yapıt oldu. Dünyada en çok okunan ve tartışılan Marksist klasiklerden biri olarak, *Komünist Manifesto*'nun yanındaki yerini aldı.¹

Yüz yıl boyunca bu kadar göz önünde duran bir yapıt üzerine yeni şeyler söylemek elbette pek kolay değil. Fakat, Lenin'in emperyalizm teorisi de *Emperyalizm* kitabından ibaret değil. Bu gözlemden hareketle, bu yazıda teorinin çeşitli ekonomik ve siyasal içerimlerine dair kısa ve genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Önce teoriyi kendi döneminin koşulları içinde, diğer –daha az bilinen–

1 V.İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev: Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 2009. Konu hakkında yararlı iki kaynak için bkz. Korkut Boratav, “Vladimir İlyiç Lenin, Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması”, Aijaz Ahmad vd., *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 2013; Sungur Savran, “Lenin mi Kautsky mi: ‘Yeni’ emperyalizm teorilerinin Lenin reddiyesi üzerine”, *Devrimci Marksizm*, sayı 1, 2006.

tartışmalar bağlamında ele alacağım. Sonra, bu teorinin Lenin'in genel düşüncesi içinde nereye oturduğunu inceleyeceğim. Daha sonra, aradan geçen bir asırda dünyayı değiştirme çabasına ne şekilde katkıda bulunduğuna bakacağım. Nihayet son bölümde, bugün bu teorinin ne ölçüde geçerli olduğunu kısaca açıklamayı deneyeceğim. Savunacağım temel iddiayı kısaca, tek cümle ile özetleyebilirim: Lenin'in emperyalizm teorisi (sadece *Emperyalizm* kitabı değil), bazı açılardan güncellenmesi gerekmele birlikte, birçok bakımdan günümüze de ışık tutmaktadır ve hâlen esin kaynağıdır.

Emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması

Lenin, çalışmasına Birinci Dünya Savaşı sıralarında, 1915 ortalarında başladı. El yazmasını 1916 yılının ilk yarısında İsviçre'de tamamladı, kitabın basılması ise 1917 ortalarına sarktı. Dolayısıyla, *Emperyalizm* kitabının araştırmadan basıma kadarki süreçleri dünya savaşının tam ortasındaki üç yıla yayıldı. Yapıta dair herhangi bir değerlendirme öncelikle bu bağlamı dikkate almalıdır. Lenin'i emperyalizm üzerine inceleme yapmaya yönelten şey, bir dünya savaşı ortamında bekleneceği üzere, teorik kaygılardan ziyade politik ihtiyaçlardı. Politik gündemin ilk sırasında ise, Cihan Harbi'nin patlak vermesiyle birlikte Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinin daha önce aldıkları ilke kararlarını bir yana bırakmış ve bu büyük emperyalist savaşta "yurtseverlik" adına kendi ülkelerinin yanında saf tutmuş olmaları geliyordu. Bu tutum İkinci Enternasyonal'in fiilen sonunu getirmişti. "Sosyal demokrat" adını taşıyan komünist hareket, tarihinin en ağır krizlerinden birine yuvarlanmış durumdaydı.

Böyle bir konjonktürde Lenin, bir yandan, İkinci Enternasyonal partilerini ve bunların önde gelen isimlerini (başta Karl Kautsky'yi) amansız şekilde eleştirmeye başladı. Bir yandan da, yaşanan olayların büyük tarihsel önemini fark ederek, "somut durumun somut tahlili"ne girişti. Bu dönemde geceleri oturup diyalektik yöntem üzerine felsefi çalışmalar yapmış olması, teoriyi ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir. Lenin, emperyalizm üzerine çalışmadan önce, diyalektik üzerine çalışmıştır. Daha doğrusu, tarihin bu büyük kırılma anında, bir devrim çağının açıldığını sezinleyerek, tıpkı muharebeye hazırlanan bir general gibi, her şeyden önce diyalektik konusunda çalışma gereği duymuştur. Bu hazırlığın pozitif etkileri Lenin'in 1914 sonrasındaki yapıtlarında görülebilir.²

Dünya savaşı başladığında Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinin sosyalizm davasına sırt çevirmeleri Lenin'de büyük bir öfke yaratmıştı – bu öfke çalışmasının her satırında hissedilir. Lenin, böyle bir ihanetin maddi temellerini

2 Bkz. Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, çev: Ertan Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap, 2014. Lenin'in bu dönemdeki felsefe notları, toplu eserlerinin ayrı bir cildi olarak yayınlanmıştır. Türkçesi için bkz. V. Lenin, *Felsefe Defterleri*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1976.

anlamaya ve buradan hareketle yeni devrimci politikalar formüle etmeye çabalar. *Emperyalizm* esas olarak bu maddi temellere ilişkin bir incelemedir.

Emperyalizm kitabına ilişkin olarak belirtilmesi gereken ikinci önemli nokta şudur: yapıt, “popüler bir özet” alt başlığını taşır ve mevcut literatürün taranmasıyla ulaşılan belli başlı sonuçları son derece derli toplu ve özlü şekilde okuyucuya aktarır. Bu yönüyle, mesela *Kapital* gibi ayrıntılı bir teorik çalışma değildir. Lenin'in derdi ana hatları ortaya koymaktır. Bunu yapabilmek için de o dönemde konu hakkında yazılmış birçok çalışmayı (özellikle Almanca yapıtları) dikkatlice okumuş, yüzlerce sayfa not tutmuştur.³ Fakat sonuçta ortaya epey kısa, kolay okunur ve anlaşılır bir yapıt çıkmıştır. *Emperyalizm* bir açıklık abidesidir, berrak bir zihnin ürettiği berrak bir metindir.

Üçüncüsü, kitap emperyalizmin esasen *ekonomik* yönlerini ele alır. Ekonomik altyapıdaki gelişmelerin siyasal sonuçlarına odaklanmaz. Kitapta ulusal sorun, emperyalist ülkelerde işçi hareketi içinde ortaya çıkan oportünizm ve revizyonizm eğilimleri, “zayıf halka” analizi gibi siyasal sorunlar ayrıntılı olarak yer almaz. Çalışmanın ekonomik konularla sınırlanmış olmasının nedeni ise sansürdür. Nitekim Şubat devriminden sonra kitaba yazdığı önsözde Lenin bunu açıklıkla belirtir.⁴ Dolayısıyla, Lenin'in emperyalizm teorisi *Emperyalizm* kitabından ibaret değildir. Bütünlüklü bir değerlendirme, Lenin'in konuya dair (özellikle dünya savaşı sırasında) yazmış olduğu diğer makaleleri de hesaba katmak durumundadır.

Emperyalizm tartışmaları ve *Emperyalizm*

Marksizmin dışından (bazen Marksistler tarafından da) Lenin'e ve diğer klasik emperyalizm teorilerine getirilen bir eleştiri şudur: emperyalizm özünde siyasal bir olgu olduğu için, ekonomik yapıdaki eğilimlere indirgenemez, yahut bunlardan çıkarsanamaz.⁵ Max Weber veya Joseph Schumpeter gibi Marksizm-dışı düşünürler, Marksist emperyalizm teorilerini genellikle “ekonomik” temelli sa-

3 Bu notlar Lenin'in toplu eserlerinin ayrı bir cildi olarak, “Emperyalizm Defterleri” (*Notebooks on Imperialism*) başlığıyla yayımlanmıştır. V.I. Lenin, *Collected Works*, cilt 39, çev: Clemens Dutt, Moskova: Progress Publishers, 1974.

4 “Bu broşür, çarlık sansürü hesaba katılarak yazılmıştı. Dolayısıyla, yalnızca teorik –özellikle ekonomik– bir tahlille yetinmek, çok gerekli birkaç siyasal gözlemi de, çarlığın, devrimcileri, kalemi her ele alışlarında “yasal” bir yapıt ortaya koymak zorunda bırakışından ötürü, imalarla, Esop'un o lanetli diliyle ve çok büyük ihtiyatla belirtmek zorunda kalmıştım (...) konuya ilgi duyan okura ... 1914-1917 arasında yurtdışında yazdığım makalelere başvurmasını salık veririm.” Lenin, *Emperyalizm*, s. 7-8.

5 Sosyalist cenahta bu yaklaşımın en açık sözlü örneklerinden biri için bkz. John Willoughby, “Evaluating the Leninist Theory of Imperialism”, *Science & Society*, cilt 59, sayı 3, 1995. Daha yakın tarihlerde, Leo Panitch ve Sam Gindin de benzer tezleri savunmuştur. Bkz. “Küresel Kapitalizm ve Amerikan İmparatorluğu”, çev: M. Yusufoglu ve A. Yazır, Leo Panitch ve Sam Gindin (der.) *Socialist Register 2004: Yeni Emperyal Tehdit* içinde, İstanbul: Alaz Yayınları, 2004.

arak reddeder ve daha ziyade ekonomi-dışı veya sosyo-politik açıklamalara yönelirler.⁶ Yazıdaki amacım bu tarz yaklaşımları değerlendirmek değil, o nedenle konuyu kısaca geçeceğim. Dar anlamıyla “siyasal” görüngüler kuşkusuz ki doğrudan doğruya ekonomik ilişkilere indirgenemez, Lenin de böyle düşünmemiştir zaten. Fakat, emperyalizm sadece veya esas itibarıyla siyasal bir olgu sayılamaz. Sınıfsal bir temele dayanan ve fakat aynı zamanda ülkeler arasında bir ilişki biçiminde karşımıza çıkan karmaşık bir olgu olarak, hem siyasal hem de ekonomik veçhelere sahiptir. Kaldı ki, “salt siyasal” bir olgu olsa bile, herhangi bir siyasal meseleye siyaset ile ekonomik altyapı arasındaki etkileşim bir yana bırakılarak açıklama getirilebileceği de şüphelidir. Kapitalizmin işleyişi ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırıştırma yönünde eğilimler yaratır; Marksistler ise, görünürdeki bu ayrımı veri alarak, ama aynı zamanda da görünüşün arkasına geçmeye çalışarak, iki alan arasındaki içsel diyalektik birliği vurgularlar.

Aslında Lenin’in çalışması, tam da günümüzde yaygınlaşan bu tarz “siyasal emperyalizm” kavrayışlarına dönük bir eleştiridir.⁷ Bilindiği gibi Lenin’in *Emperyalizm* metnindeki politik hedefi Karl Kautsky’dır. Nitekim kendi kitabı yayınlanmadan önce, Nikolay Buharin’in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* başlıklı yapıtına yazdığı önsözde de Lenin –Buharin’in çalışmasından pek az söz ederek– esas olarak Kautsky’yi eleştirmiştir.⁸ Eleştirinin temeli şu soruda düğümlenir: emperyalizm kapitalist sistemdeki dönüşümlerin zorunlu bir sonucu mudur, yoksa olumsal, bir başka deyişle zorunlu olmayan bir politika tercihi midir? Kautsky, emperyalizmi salt bir politika tercihi biçiminde kavradığı için, “ultra emperyalizm” adını verdiği durumu olanaklı görür. Buna göre, emperyalist güçlerin aralarında anlaşarak dünyayı “barış içinde” sömürmeleri, yalnızca olanaklı olmakla kalmayıp, aynı zamanda sermayenin çıkarları bakımından en rasyonel yoldur da.⁹

Bu tartışmanın sadece Lenin ile Kautsky arasında cereyan etmediğini vurgulamakta yarar var. Aslında, o dönemin emperyalizm literatüründe, Lenin’in müdahalesinden önce de benzer fikirleri –bu kadar sistematik biçimde olmasa da– dile getirenler olmuştur.¹⁰ Bu literatür 19. yüzyıl sonundan, 1880’li yıllardan itibaren şekillenmiştir. O dönemde gelişmiş ülkelerin muazzam bir sömürgeci-

6 Wolfgang J. Mommsen, *Theories of Imperialism*, Chicago: The University of Chicago Press, 1982, s. 81-99.

7 Önsözün sonunda Lenin “inanıyorum ki, bu broşür, en önemli ekonomik sorunun, emperyalizmin ekonomik özünün kavranmasına yardım edecektir; bu incelenmedikçe, modern savaşı ve modern siyaseti anlamak ve değerlendirmek olanaksızdır” diye belirtir. Lenin, *Emperyalizm*, s. 8.

8 Vladimir İliç Ulyanov Lenin, “Giriş”, Nikolay Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* içinde, çev: Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005.

9 Karl Kautsky, “Ultra-Emperyalizm”, çev: Münevver Çelik, *Conatus*, sayı 2, 2004.

10 Bkz. Hitoshi Shizuta, “Imperialism as a Concept”, *Kyoto University Economic Review*, cilt 21, no 1, 1961, s. 7.

lik atağına kalkmalarıyla birlikte, Avrupa'da ve Amerika'da çeşitli tartışmalar başlamıştır. Emperyalizm kavramının kendisi de bu tartışmalar içinde yaygınlık kazanmıştır.¹¹ Bugün klasik emperyalizm teorileri denilen çalışmalar (önce İngiliz liberal iktisatçı John Hobson'un, sonra da Marksist Rudolf Hilferding'in, Rosa Luxemburg'un, Buharin'in ve nihayet Lenin'in yapıtları), bu tartışmaların ardından ortaya çıkmıştır.

Lenin'in teorisi de dâhil olmak üzere, klasik emperyalizm teorilerinin emperyalizm olgusunu sınıfsal temelde açıklamaya çalıştıkları, ekonomik altyapıdaki dönüşümlere (tekellerin ortaya çıkışı, finans kapitalin oluşması, karteller, sermaye ihracı vb.) belirleyici önem atfettikleri bilinmektedir. Fakat, bu teorilere zemin hazırlayan şey, önceki tartışmalar içinde belirginleşmeye başlayan kimi eğilimlerdi. 19. yüzyıl sonunda, ABD'de bankacı Charles Arthur Conant, Almanya'da Heinrich Cunow gibi yazarlar emperyalizmin ekonomik temeline dair incelemeler yapıyor, hatta finans kapital kavramını kullanıyorlardı.¹² Buna karşılık, aynı yıllarda revizyonizm tartışmasını başlatan Eduard Bernstein gibi yazarlarsa konuyu daha farklı ve genellikle soyut terimlerle ele alıyordu. Örneğin Bernstein, uygarlığın temsilcisi olarak gördüğü "yüksek kültüre sahip halkları" ve sömürgeciliği açıkça övmekteydi.¹³

Genel itibarıyla, o dönemde emperyalizme ilişkin olarak biri devrimci, diğeri reformist iki ana yaklaşımın şekillendiği söylenebilir. Devrimci yaklaşımın çoğunlukla tarihsel maddeciliğe yaslandığı ve ekonomik temele dair somut araştırmalardan hareket ettiği, diğerinin ise çoğu zaman idealist düşünceyi benimsediği ve soyut ilkelerden hareketle akıl yürüttüğü de öne sürülebilir. Lenin'in Kautsky'nin emperyalizm teorisine itirazının temelinde, bir zamanların en önemli Marksist teorisini Kautsky'nin yavaş yavaş reformist konuma kaymış olması yatar.

Kautsky, başlarda Bernstein'a karşı çıkmış ve emperyalizmi kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak kavramaya çalışmıştı. Gelgelelim Kautsky bu erken dönemde de reformizme fazla uzak değildi.¹⁴ Genel itibarıyla sanayi burjuvazisinden yana tavır alıyor, sınai gelişmeyi sosyalizme temel hazırlayacağı için önemsiyordu. Kautsky'ye göre sanayileşmenin bir yan ürünü, sanayi ülkelerinin tarımsal alanlara (hammadde kaynakları için) yayılması yönünde güçlü bir itilim yaratmasıydı. Dolayısıyla, emperyalist politikalar öncelikle ve esasen tarım-

11 Bu tartışmalara ilişkin iyi bir derleme kaynak olarak bkz. Richard B. Day ve Daniel Gaido (der.), *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, Leiden, Boston: Brill, 2012.

12 Cunow, SPD içinde revizyonizm eğilimine karşı çıkanlardan biriydi. Fakat daha sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Friedrich Ebert'in başını çektiği çoğunluğa katıldı.

13 Bkz. Alexander Marshall, "Lenin's Imperialism Nearly 100 Years on: An Outdated Paradigm?", *Critique: Journal of Socialist Theory*, cilt 42, no 3, 2014.

14 Bkz. L. Meldolesi, "The Debate on Imperialism Just before Lenin", *Economic and Political Weekly*, cilt 19, no 44, 1984.

sal bölgelere yönelikti. Gelgelelim bu politikaları yürüten gerici sınıflar (toprak sahipleri, finansal kapitalistler, ordu, bürokrasi, küçük çiftçiler, esnaf) arasında sanayi burjuvazisi yer almıyordu, zira bu sınıf kesimi doğası gereği serbest ticaretten yanaydı ve pasifisti.

Kautsky, zamanla, bu görüşleri daha da ileri taşıyarak mantıksal sonuçlarına ulaştırdı. Birinci Dünya Savaşı başladıktan **sonra** yayınlanan çalışmalarında, sanayi burjuvazisinin yalnızca ürettiği metalleri satmakla ilgili olduğunu, dolaşısıyla emperyalist politikaları desteklemesi için bir neden bulunmadığını öne sürmekteydi. Buna karşılık, yurt dışında demiryolları gibi sabit sermaye yatırımları gerçekleştiren finans kapital, emperyalist politikalarından yanaydı.¹⁵ Sonuçta, kapitalist gelişmenin zorunlu olarak emperyalizme yol açması söz konusu değildi ve sermaye içi güç ilişkilerine bağlı olarak, “ultra emperyalizm” hem olanaklı hem de makul bir seçenektir.

Kautsky, görünürde Hilferding’in finans kapital analizine yaslanıyor, ancak farklı sonuçlara ulaşıyordu. Hilferding’e göre dünya genelinde kartel ve tröstlerin oluşması, büyük tekelleri sermayelerin çeşitli şekillerde birleşmeleri mümkündü; fakat Hilferding bu gözlemden hareketle ülkeler arasındaki siyasal birleşmelere dair bir şey söylemiyordu. Kautsky ise, tıpkı ekonomik karteller gibi, siyasal düzeyde de kalıcı uluslararası birleşmelerin mümkün olduğu kanısındaydı. Sermayenin mantığı, kapitalistlerin kendi aralarındaki çekişmeleri bir yana bırakmalarını sağlayacaktı.

Bu yaklaşımın sorunu, doğrusal bir tarih anlayışı temelinde, çelişkileri değil uyumu ön plana çıkarmasıydı. Bu basit bir felsefi veya teorik yanlış değildi. Daha ziyade, reformist bir politik hattın, üstelik bir dünya savaşı başlamışken, kapitalizmin yıkıcı eğilimlerinin geçici karakter taşıdığına dair hem kendisini hem de kitleleri ikna etme çabasını temsil etmekteydi. Buna karşılık Lenin, kartel yöntemlerinin dış politikada işlemeyeceğini vurguluyordu. Kapitalizmin eşitsiz gelişmesi, dünyanın paylaşılmasını ve zamanla güç ilişkileri değiştikçe yeniden paylaşılmasını zorunlu kılmaktaydı:

Bir zamanlar, (örneğin 1909’larda, katıldığı Marksizmi iyice bırakmış bulunan Kautsky’nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin bir ifadesi olan uluslararası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısındaydılar. Teorik açıdan alınırsa, bu görüş tamamen saçmadır; pratikte ise en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiççilik anlamına gelmektedir ... savaşımın biçimleri değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de; ama savaşımın özü, onun sınıfsal içeriği, sınıflar var oldukça değişmez ... Kapitalistler dünyayı paylaşı-

15 Şu makalelere bkz. Karl Kautsky, “Imperialism” ve “National State, Imperialist State and Confederation”, Richard B. Day ve Daniel Gaido (der.), *Discovering Imperialism* içinde.

yorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma düzeyi, kâr sağlamak için kendilerini bu yola başvurma zorunda bıraktığından yapıyorlar. Ve dünyayı, mevcut “sermayeleri”, “güçleri” oranında paylaşıyorlar, çünkü kapitalizmin ve meta üretimi sisteminin var olduğu bir ortamda daha başka bir paylaşma biçimi söz konusu olamaz. Şu da var ki, ekonomik ve siyasal gelişmeye göre, güçler de değişmektedir ... Kapitalist gruplar arasındaki savaşımın içeriği sorununun yerine, bunların (bugün için barışçı, yarın için barışçı olmayacak, öbür gün için gene barışçı olmayacak) biçimleri sorununun koymak, bir bilgiççi (sofist) gibi hareket etmekten başka bir şey değildir.¹⁶

Aşağıda bu konuya günümüz bağlamında tekrar değinme fırsatı bulacağım. Fakat, Lenin'in argümanı gayet açıktır: Sermaye birikimi, bir noktada burjuvaziyi dünyayı paylaşmaya zorlar, bu paylaşım sermayelerin gücü temelinde gerçekleşir (bunu sadece ekonomik güç olarak düşünmemek gerekir); sermaye birikimi süreci eşitsiz karakter taşıdığı için de güç ilişkileri zamanla değişir ve bu durum yeni bir paylaşımı zorunlu kılar. Savaşımın sınıfsal içeriği değişmez, ama biçimi elbette değişebilir. Bu içerikten bahsetmeden sadece biçimler üzerine ahkâm kesmek, teorik açıdan hatalı, politik açıdan da sermayeyi meşrulaştırarak işçi sınıfı hareketini baltalayan bir tavidir. Tıpkı Marx'ta olduğu gibi Lenin'de de teori ile politikanın, diyalektik eleştiri (bu örnekte biçim-içerik kategorileri) ile sınıfsal perspektifin daima iç içe olduğu görülür.

Emperyalizm'in üç kaynağı: Hobson, Hilferding, Buharin

Lenin'in Hilferding'e yönelttiği eleştirilerde de politik sonuçların önemli yer tuttuğu söylenebilir. Bilindiği gibi Lenin, emperyalizmin maddi temeline ilişkin olarak Hilferding'in çalışmasına büyük değer vermiş, özellikle finans kapital ve tekelleşme gibi konularda *Finans Kapital*'deki analizlerden yararlanmıştı.¹⁷ Bununla birlikte, Hilferding'in yapıtını politik açıdan sorunlu bulur. *Emperyalizm Defterleri*'nde, Hilferding'in başlıca eksiklikleri olarak şunları not almıştır: Para konusundaki teorik hata (Lenin, *Emperyalizm* kitabında da Hilferding'in bu konuda hata yaptığını belirtecek, fakat hatanın ne olduğunu açıklamadan geçecektir), dünyanın paylaşılması konusunu ihmal etmesi, finans kapital ile asalaklık arasındaki ilişkiyi ele almaması ve emperyalizmle oportünizm arasındaki iliş-

16 Lenin, *Emperyalizm*, s. 84-85. Buharin'in vurgusu daha farklıdır ve kartelin istikrarsız bir birleşme biçimi olduğunu savunur. Buharin'e göre, sermayenin uluslararasılaşması anarşik bir nitelik sergiler, dayanışmadan ziyade ulusal gruplar arasındaki rekabeti keskinleştirir. Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 66-67.

17 Hilferding'in temel eseri olan *Finans Kapital*'in Türkçe çevirisi ne yazık ki eksiktir ve özgün metnin yarısından azını içermektedir. Bkz. Rudolf Hilferding, *Finans Kapital*, cilt 1, çev: Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 1995. Bu kitap üzerine bir değerlendirme için bkz. Özgür Öztürk, “100. yılında *Das Finanzkapital*”, *Devrimci Marksizm*, sayı 12, 2011.

kiden de söz etmemesi.¹⁸ Para teorisini bir yana bırakırsak, bahsi geçen diğer eksikliklerin üçü de büyük politik önem taşıyan sorunlardır. Kapitalist gruplar arasında dünyanın paylaşılması veya işçi hareketi içinde oportünist eğilimlerin güçlenmesi, kuşkusuz ki Marksist bir emperyalizm teorisinin ihmal edemeyeceği konulardır. Gerçi, Hilferding'in yapıtının dünya savaşından epeyce önce, 1905 civarında yazıldığı ve 1910 yılında yayınlandığı unutulmamalıdır. Ayrıca Lenin'in Hilferding'e yönelttiği eleştiriler, Kautsky'ye yönelttiklerinin yanında çok hafiftir. Yine de Lenin, Hilferding'in finans kapitalin asalaklığını ve çürümüşlüğüne ele almamasını da eleştiri konusu yapmadan geçmez. Bu temayı "sosyal liberal" Hobson bile işlemiştir ve "Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun, bu noktada, Marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmış olmasıdır."¹⁹ Bu bir geri adımdır, zira finans kapitale yöneltilecek asalaklık suçlaması, işçi sınıfının ihmal etmemesi ve sürekli olarak kullanması gereken önemli bir silahtır. Bunun da ötesinde, kapitalist sınıfın toplumsal anlamda tamamen işlevsiz bir güruha dönüştüğünün en açık kanıtıdır.

Kimi yazarlar, Lenin'in emperyalizm üzerine görüşlerinin büyük ölçüde Buharin'in yapıtına dayandığını öne sürerler.²⁰ Fakat, bu iddia yanıltıcıdır. Lenin, Buharin'in yapıtını önemsemiş ve bu çalışmadan yararlanmıştı. Bununla birlikte, Lenin'in diyalektik kavrayışı, Buharin'in mekanik yaklaşımının çok ötesindedir. Örneğin, Buharin, tekelleşme ile birlikte sermayeler arasındaki rekabetin ulusal düzeyde ortadan kalktığı kanısındadır; ona göre çelişki ve çatışma esas olarak uluslararası düzlemde, ulusal sermaye grupları arasında cereyan etmektedir. Buna karşılık, Lenin'e göre, tekelleşme hiçbir düzeyde rekabeti sona erdiremez.²¹ Aslında rekabet ile tekel birbirini dışlamaz, bir arada bulunabilirler.

Lenin'in ve Buharin'in emperyalizm teorileri arasında, ekonomik analizden türetilen politik sonuçlar bakımından da önemli farklılıklar mevcuttur. Buharin'in ekonomist ve mekanik yaklaşımında, emperyalizmin ve kapitalizmin sonunu getirecek siyasal öznelere dair açık ve net bir formülasyon yer almaz. Chris Harman'ın belirttiği gibi, Buharin'in teorisinde, dünya ölçeğinde emperyalizme karşı mücadele bakımından kritik önem taşıyan sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki dinamikler pek yer almaz.²² Aslında Buharin, ulusal sorun konusunda

18 Lenin, *Collected Works*, cilt 39, s. 202.

19 Lenin, *Emperyalizm*, s. 112.

20 Örneğin, Tony Cliff, *Lenin*, cilt 2, çev: Tarık Kaya, Bernar Kutluğ, İstanbul: Z Yayınları, 1994, s. 81.

21 Bu konuda bkz. Özgür Öztürk, "Bukharin'in Marksizmi", *Devrimci Marksizm*, sayı 25, 2015-2016, s. 172.

22 Bkz. Chris Harman, "Analysing Imperialism", *International Socialism*, sayı 99, 2003. Bu noktaya daha önceki bir yazıda da dikkat çekmiştim. Öztürk, "Bukharin'in Marksizmi", s. 175. Bu konuda Hilferding, Buharin'e kıyasla bir parça daha duyarlıdır, fakat meseleyi bir dünya devrimi açısından değerlendirmekte o da başarısızdır.

Rosa Luxemburg'a yakın bir konumdadır ve ulusların kendi kaderini tayin hakkına karşı ciddi itirazları vardır. Oysa Lenin, emperyalizm koşullarında, dünya çapında devrimci hareket için ulusal sorunun büyük önem taşıdığı kanısındadır.

Son olarak, Lenin'in *Emperyalizm* kitabının önemli kaynaklarından biri olan Hobson'dan da bahsetmek gerekiyor. Lenin Hobson'un kitabına büyük önem vermiştir. *Emperyalizm*'e yazdığı önsözün daha ilk paragrafında, "emperyalizm üzerine İngilizce yazılmış başlıca yapıt olan J.A. Hobson'ın kitabından, bence, gereken bütün dikkati göstererek yararlandığım kanısındayım" diye belirtir.²³ Lenin, 1902 tarihli bu çalışmayı en azından 1904 yılından beri bilmektedir ve bir ara Rusçaya çevirmeye de başlamıştır. Kuşkusuz, sosyal liberal bir yazar olan Hobson'un emperyalizm analizi ve çözüm önerileri Lenin'in kavrayışından çok farklıdır. Hobson emperyalizmi gelir eşitsizliğinin ve eksik tüketimin bir sonucu olarak ele alır. Çözüm olarak da talep yönetimini, kitlelerin alım gücünün artırılmasını önerir. Bir anlamda, 1930'ların Büyük Bunalımı ile birlikte yaygınlık kazanacak olan Keynesyen yaklaşımı önceler (aslında, Hobson'un analizi Keynes için esin kaynağı olmuştur). Bu bakımdan, Hobson, Lenin için asla temel bir referans sayılamaz. Bununla birlikte, emperyalizmin ekonomik ve sınıfsal temelinin açığa çıkarılması işinde Hobson'un çok önemli bir rol oynadığı tartışmasızdır. Emperyalizmin, bir yandan üretimin toplumsallaşmasını çok ileri taşıyarak, bir yandan da ekonomik yapının çürümüşlüğüne sergileyerek, sosyalizme giden yolu açtığına dair temel Marksist öngörü, Hobson'a ve o dönemin diğer burjuva araştırmacılarına çok şey borçludur.

Kısacası Lenin, hem kendi çalışmasından önce ortaya konulmuş olan klasik emperyalizm teorilerinden, hem de o dönemdeki tartışmalardan beslenmiş, bu analizleri daha ileri taşımış, daha rafine hale getirmiştir. Her ne kadar *Emperyalizm* kitabı esas olarak ekonomik konuları ele almaktaysa da, ekonomik altyapıya ilişkin analizlerden politik sonuçlara ulaşmak bakımından, diğer teorilere kıyasla Lenin'in teorisi çok daha bütünlüklüdür. Bir başka deyişle, ekonomi ile siyaset, teori ile pratik arasındaki bağlantılar Lenin'de çok daha güçlüdür.

Bunu söylemek, Lenin'in teorisinin kusursuz olduğunu öne sürmek anlamına gelmiyor. *Emperyalizm* kitabının ekonomik analiz açısından yetersiz veya yanlış olduğu noktalar birçok yazar tarafından belirtilmiştir. Hilferding'in kitabı gibi Lenin'in kitabı da Alman deneyimine çok fazla yaslanır ve bu nedenle modern kapitalizme özgü bazı önemli karakteristikleri açıkça gözden kaçırır. Mesela Anglo-sakson ülkelerde (o dönemde de) büyük önem taşıyan borsayı dikkate almaz. Buna bağlı olarak da finans kapitali banka-sanayi kaynaşması biçiminde ele alır. En temelde de, sermayenin işlevsel biçimlerinin (para sermaye, meta sermaye, üretken sermaye) bütünleşmesini, kurumlar (bankalar, sanayi işletmeleri vb.) arasındaki fiili birleşme olarak algılar. Böylece finans kapital analizi biraz

²³ Lenin, *Emperyalizm*, s. 7.

gereksiz yere daraltılmış olur (aslında bu kavramın kendisi bile talihsizdir, zira sürekli olarak **finansal sermaye** ile karıştırılmaktadır). Yine, yapıtta bir iki yerde açığa çıkan eksik tüketimci bir eğilim de mevcuttur.²⁴ Oysa Lenin, daha önceki çalışmalarında, Narodnikleri veya legal Marksistleri eleştirirken, eksik tüketim tezini zaten reddetmiştir. Fakat, tüm bunlara rağmen, Lenin'in emperyalizm teorisi ve bu teorinin ekonomik yönünü açıklayan *Emperyalizm* kitabı, yüz yıl sonra bile hâlen önemli ölçüde geçerliliğini korumaktadır.

Lenin'in düşüncesi içinde emperyalizm

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinin sosyalist devrimci ilkelere sırt çevirmeleri, iki olguyu açığa çıkardı. Birincisi, sosyalist hareket içinde nicedir alttan alta varlığını sürdüren reformist-opörtünist eğilimin zaferi kesinleşti. İkincisi, dünya devriminin kilit halkası olarak Rusya'nın (ve genel olarak Doğu coğrafyasının) önemi arttı. Bu dönemden itibaren Lenin'in düşüncesine, özel olarak Rusya devriminden ziyade bir bütün olarak dünya devrimine yönelik politikalar damga vurur. Bu süreçte emperyalizm analizi kritik rol oynamıştır.

Düşünsel içeriği bakımından emperyalizm teorisi, Lenin'in diyalektik vizyosunda açık bir gelişmeye işaret eder. Belki en önemlisi, 20. yüzyıl başı itibarıyla Marksist teori ve politika alanında ortaya çıkan, görünür hale gelen kimi eksikleri dâhice denilebilecek şekilde kapatmış olmasıdır. Lenin emperyalizm analiziyle Marksist teoriyi geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu teoriye uygun politikaları da formüle etmiştir.

Teorik sorun şu şekilde ifade edilebilir: *Kapital*, esas olarak sınıf düzleminde bir analiz sunar. Bu analizde taraflar, işçi ile kapitalisttir. Marx'ın analizinin politik düzleme ilişkin önermeleri de yine sınıfsal temelde formüle edilir, başlıca aktörler burjuvazi ve proletaryadır. Bunlar, herhangi bir ulusal bağlamda bakıldığında az çok netlikle tespit edilebilen, karşı karşıya duran ampirik öznelerdir.

Oysa dünya geneline, uluslararası düzleme çıkıldığında, başlıca siyasal aktörler artık doğrudan doğruya işçi sınıfı ve burjuvazi değildir yahut sadece onlar değildir. Devletler veya devlet gruplarıdır. Dolayısıyla, ulusal formasyonlar çerçevesinde herhangi bir belirsizlik içermeyen teorinin uluslararası düzleme nasıl "tercüme" edileceği sorusu ortaya çıkar. Kuşkusuz bu sadece teorik bir soru değildir. Dünya ölçeğinde etkili bir siyasal hareket geliştirebilmek için, bu alana müdahale edebilmenin örgütlerini ve araçlarını oluşturmak gerekir. Marx ve Engels'in Birinci Enternasyonal'in kuruluşuna öncülük etmiş olmaları bu ihtiyacın dolaysız bir sonucudur.

Teorik sorunun ciddiyeti Buharin örneğine baktığımızda daha açık görünecektir. Buharin'e göre, sermaye ulusal düzeyde sıkıca bütünleşmiş, uluslararası

24 Bkz. Savran, "Lenin mi Kautsky mi", s. 69, 77.

düzeyde ise bölünmüştür. Bir başka deyişle, uluslararası düzeyde karşımıza çıkan devletler, doğrudan doğruya “kendini” sermayelerinin temsilcileridir. Bu mekanik kavrayışta, kestirmeden gidilerek devletle sermaye özdeşleştirilmiş olur. Bunun belli ölçüde geçerliliği vardır elbette, fakat sorunlar yok sayılarak çözülemez. Özdeşlik içinde ayrımı yakalayamayan bir siyasal hareket, başarısız olmaya mahkûmdur.

O dönemin diğer klasik Marksist emperyalizm teorilerinde, benzer bir sorun Hilferding’te de görülür. Hilferding, Buharin kadar kestirmeci olmamakla birlikte, yine de emperyalizm analizinden dünya devrimine yönelik somut politik sonuçlar çıkarmakta başarısızdır. Zira en genel ve soyut düzeyde analiz yapar. Hilferding’in *Finans Kapital*’i, Marx’ın *Kapital*’inin devamı olarak alkışlanmış bir eserdir. Gelgelelim finans kapital olgusunun bir sonucu olarak emperyalizm konusu, ister istemez **dünya genelinde** politik sonuçların çıkarılmasını gerektirir. Oysa Hilferding’in kitabında sadece geleceğe dönük bazı öngörüler mevcuttur.²⁵

Lenin’in bu soruna getirdiği çözüm nedir?

Bu noktada bir dizi belirleme yapmak gerekiyor. Öncelikle, Marx’ın analizinin katmanlı yapısı unutulmamalıdır. Bilindiği gibi Marx, *Kapital* üzerine çalışırken, ilk başta altı kitaptan oluşan bir plan yapmıştı. Bunlar, sırasıyla, sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, uluslararası ticaret ve dünya pazarı konularını kapsayacaktı.²⁶ Marx, zamanla bu planı değiştirmekle birlikte, son üç konuyu ayrıca ele alma niyetinden vazgeçmedi. Gelgelelim bu işi tamamlayamadan vefat etti. Dolayısıyla, *Kapital*’de geliştirilen değer teorisi, uluslararası düzleme taşınmadan kaldı. Bu konuda elbette *Kapital*’de de birçok ipucu ve açıklama vardı, fakat emperyalizm teorisi bakımından çok büyük önem taşıyan kimi sorular, mesela ülkeler arasındaki değer transferinin hangi mekanizmalarla gerçekleştiği, yanıtsız kaldı. Benzer şekilde, aksi yöndeki tüm iddialara rağmen, Marx’ın bütünlüklü bir “devlet teorisi” miras bıraktığı da söylenemez. Marx’tan hareketle sağlam bir devlet teorisi oluşturmak mümkündür, ama Marx’ın geride bıraktığı el yazmaları arasında *Kapital* ile kıyaslanabilir bir *Devlet* analizinin bulunduğunu söylemek pek doğru olmayacaktır.

İkinci olarak, Marx sonrası Marksist kuşağın, hayatın getirdiği çok çeşitli sorunlar karşısında acil yanıtlar üretmesi gerekmiştir. Tekelleşmenin olağanüstü bir sıçrama yaptığı, üretimin toplumsallaşmasının çok ileri noktalara ulaştığı, aynı

25 Rosa Luxemburg’un emperyalizm analizi, diğer klasik Marksist emperyalizm analizlerine kıyasla farklı bir soyutlama düzeyinde kurgulanmıştır ve yeniden üretim sorununu merkeze alır. Fakat, burada tartıştığımız sorun, yani emperyalizm analizinden dünya devrimine yönelik politik sonuçlar çıkarma eksikliği Rosa’da da mevcuttur. Bkz. Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, çev: Tayfun Ertan, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986. Ayrıca bkz. Özgür Öztürk, “Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi* ve emperyalizm”, *Devrimci Marksizm*, sayı 20, 2014.

26 Bkz. Roman Rosdolski, *Marx’ın Kapital’inin Oluşumu*, çev: Cumhur Atay, Münevver Çelik, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2012, s. 29-30.

zamanda da emperyalist paylaşım mücadelesinin hızlandığı ve bir dünya savaşına yol açtığı bir ortamda, üstelik İkinci Enternasyonal partilerinin Marksizme sırt çevirdiği bir dönemde, politik açıdan sağlam bir hat belirlemenin son derece zorlaştığı açıktır.

Lenin, temel teorik ve politik soruna, ekonomik analizi daha ayrıntılı hale getirip geliştirerek **değil**, mevcut analizden somut siyasal sonuçlar türeterek çözüm getirir. Bir başka deyişle, Marx'ın teorisinden ve daha sonraki çalışmalardan yararlanarak, dünya devrimine yönelik bazı temel ilkeleri belirler. Burada en kritik hamlelerden biri, ulusal sorunu tabloya dâhil etmesidir. O dönemde ulusal sorunun dünya ölçeğindeki patlayıcı potansiyelini saptayıp bunu mantıksal sonuçlarına dek izleyen belki de tek Marksist Lenin'dir. Ulusal sorun emek-sermaye çelişkisi ile birebir örtüşmez, basitçe onun üzerine de eklenmez. Ama biri üretim ilişkileri alanına diğeri uluslararası ilişkiler alanına ait bu iki sorun karmaşık bir şekilde birbirine eklemlenir. Bir başka deyişle, emperyalizm teorisiyle ulusal sorun bütünleştirilmiş olur.²⁷ O dönemin diğer Marksist teorisyenleri (mesela Rosa Luxemburg) ise böyle bir potansiyelin farkında değil gibidir.

Lenin'in getirdiği çözümün kilit noktası, sosyalist devrimin artık ulusal değil küresel düzeyde bir olgu olarak formüle edilmesidir. Mesele, artık, ulusal çelişkilerle boğuşan emperyalist sistemi bu zayıf karnından yakalamak ve buradan dünya devrimine ilerlemektir. Siyaset için yeni bir zemin kurmaktır. Bu yeni zeminde yeni aktörler (ezilen uluslar) rol alacaktır, fakat senaryoyu yazan ve prodüksiyonu gerçekleştiren yine işçi sınıfı (ve Komünist Enternasyonal) olacaktır.

Ekonomi-siyaset ilişkisini birini diğerine kurban etmeden çözebilmek en zor iştir. Lenin bu nedenle büyüktür.

Dünya savaşının aynı zamanda işçi hareketi içinde bir bölünmeyi de belirginleştirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Daha doğrusu, 1914 sonbaharı itibarıyla, Avrupa sosyalist hareketi içinde oportünist eğilim zafer kazanmıştır. Lenin, *Emperyalizm* kitabında bunun maddi temelini şu şekilde ifade eder:

Kapitalistlerin, birçok sanayi dallarının birinden, birçok ülkelerin birinden vb. elde ettikleri yüksek tekel kârları, onların bazı işçi kesimlerini ve bir süre için oldukça önemli bir işçi azınlığını elde etmelerini ve onları bütün ötekilere karşı belli bir sanayinin ya da belli bir ulusun burjuvazisinin tarafına kazanmalarını iktisaden olanaklı kılar. Dünyayı paylaşmak için savaşım veren emperyalist devletler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkların yoğunlaşması da bu eğilimi kuvvetlendirmektedir. Ve böylece emperyalist gelişimin belirli özellikleri başka ülkelere göre, İngiltere'de çok daha önce görülebildiği için, ilkin ve en açık biçimde orada kendini gösteren emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ yaratılmıştır ... Gerçekte oportünizmin gelişmesindeki olağanüstü hız ve özellikle iğrenç nitelik, hiç de onun zaferinin sürekli olacağının güvencesi değildir; sağlıklı bir bedende

27 Bkz. Mommsen, *Theories of Imperialism*, s. 50-53.

bir çıbanın hızla büyüyüp baş vermesi, nasıl yalnızca o çıbanın daha çabuk patlaması ve organizmanın iyileşmesi sonucunu doğurursa, bu da, tıpkı öyle. Bu bakımdan, emperyalizme ve oportünizme karşı savaşım, sıkı sıkıya birbirine bağlı olarak yürütülmedikçe, birincisinin de boş ve yalan bir sözden ibaret olacağını bir türlü anlamak istemeyenler, en tehlikeli kimselerdir.²⁸

19. yüzyılda Engels, İngiliz işçi sınıfı içinde bir “aristokrat” kesimin oluştuğundan zaten söz etmişti. Bunlar, çoğu sendikalı ve yüksek ücret alan, çıkarları kol işçisi çoğunluğa aykırı düşebilen bir azınlığı oluşturuyorlardı. Lenin'in “oportünizm eğilimi” şeklinde tarif ettiği gelişmenin arkasındaki toplumsal özne bu işçi aristokrasisiydi. Lenin bu temayı, o dönemdeki çeşitli makalelerinde işledi. Örneğin, 1916 Ocak ayında, savaşın emperyalist niteliğini (dolayısıyla “anayurt savunması” sözünün yanlışlığını) vurguladıktan sonra, şunu belirtiyordu: “Burjuvazinin devasa kârlarından birkaç kırıntı da, işçi bürokrasisinden, işçi aristokrasisinden ve küçük burjuva yol arkadaşlarından oluşan küçük bir grubun payına düşebilir. Sosyal şovenizm ve oportünizm aynı sınıfsal temele dayanıyor; yani küçük bir grup ayrıcalıklı işçinin, işçi sınıfı yığınlarına karşı ‘kendi’ ulusal burjuvazileriyle ittifakına dayanıyor.”²⁹

Bu noktada kritik bir soru ortaya çıkar: işçi aristokrasisinin oluşumu ve buna karşılık gelen oportünizm eğilimi nesnel süreçlerin sonucuysa, nasıl ve ne şekilde mağlup edilecektir? Lenin bu soruya bir yanıt formüle etmeye çalışır. Öncelikle, bu eğilimin geçici nitelik taşıdığını savunur. İşçi aristokrasisinin ilk ortaya çıktığı ülke olan İngiltere uzun süre boyunca dünyada tekel konumu işgal ettiği için, kendi işçi sınıfının bir bölümünü deyim yerindeyse “rüşvetle” susturabilmiştir. Oysa 19. yüzyıl sonundan itibaren emperyalist rekabetin şiddetlenmiş olmasıyla bu imkân ortadan kalkmıştır. Ekim 1916 tarihli (yani *Emperyalizm* kitabından daha sonra yazılan) bir makalede Lenin şöyle yazar:

Geçmişte **bir** ülkedeki işçi sınıfını, rüşvet vererek onlarca yıl boyunca yozlaştırmak mümkündü. Bugün bu pek olası değildir ve aslında neredeyse imkânsızdır. Ancak öte yandan, **her** emperyalist “büyük” güç, “işçi aristokrasisi”nin **küçük** (1848-1868 İngiltere'dekinden küçük) bir tabakasına rüşvet verebilir ve de vermektedir. Eskiden, Engels'in o son derece isabetli ifadesini kullanmak gerekirse, “burjuva işçi partisi”, yalnızca tek bir ülkede ortaya çıkabilirdi; çünkü yalnızca tek bir ülke tekel konumuna sahipti, fakat öte taraftan, uzun süreliğine var olabilirdi. Şimdi bir **“burjuva işçi partisi” bütün** emperyalist ülkeler için tipik ve **kaçınılmazdır**. Fakat ganimetlerin paylaşılması için yürüttükleri amansız mücadele göz önüne alındığında, böyle bir partinin bir dizi ülkede uzun süre hüküm

28 Lenin, *Emperyalizm*, s. 141-142.

29 V.İ. Lenin, “Oportünizm ve II. Enternasyonal'in Çöküşü”, *Sosyalizm ve Savaş* içinde, çev: Evrensel Basım Yayın Çeviri Grubu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2008, s. 78.

sürebilmesi olası değildir. Çünkü tröstler, mali oligarşi, pahalılık vb. bir yandan üst tabakadaki bir avuç insana rüşvet vermeyi **olanaklı kılarken**, öte yandan da proleter ve yarı-proleter kitleleri giderek daha çok baskı altına almakta, ezmekte, perişan etmektedir.³⁰

Fakat, Lenin sonucu yine de mücadelenin belirleyeceğini vurgular. “İşçi hareketinin tarihi, şimdi kaçınılmaz olarak, bu iki eğilim arasındaki mücadelede gelişecektir.” Burjuva işçi partilerine karşı her cephede amansız bir mücadele verilmelidir ve burada Marksist taktik, işçi kitlesi içindeki ayrıcalıklı olmayan geniş çoğunluğa gitmektir, **“daha derinlere, en aşağılara**, gerçek kitlelere inmek bizim görevimizdir; oportünizme karşı mücadelenin bütün anlamı ve içeriği budur.”³¹

Bu bağlamda Lenin’in en temel vurgularından biri, demokratik taleplerin yükseltilmesidir. Bunu reddeden eğilimleri “emperyalist ekonomizm” diye niteler ve bu eğilimlerin gerçek siyasal sorular formüle edemediklerini vurgular. Zira “Marksizm, bize, **verili**, kapitalist bir ülkenin burjuvazisi tarafından yaratılan ve çarpıtılan demokratik kurumlardan yararlanmayı yadsıyarak ‘oportünizmle savaşıma’nın, oportünizme **tümden teslim olmak** demek olduğunu” öğretmektedir.³²

Genel olarak kapitalizm ve özel olarak emperyalizm, demokrasiyi bir hayal haline getirir- ama aynı zamanda kapitalizm, yığınlarda demokratik esinler uyanır, demokratik kurumlar yaratır, emperyalizmin demokrasiyi yadsıyışıyla demokrasi için yığınsal savaşım arasındaki çatışmayı şiddetlendirir. Kapitalizm ve emperyalizm ancak iktisadi devrimle devrilebilir; demokratik dönüşümlerle, en “ideal” demokratik dönüşümlerle bile devrilemez. Ne var ki, demokrasi savaşımı okulunda okumamış olan bir proletarya, iktisadi bir devrim yapma yetisine sahip değildir. Bankalara elkoymaksızın, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmaksızın kapitalizm yenik düşürülemez. Ne var ki, tüm halkı, burjuvazinin elinden alınan üretim araçlarının demokratik yönetimi için örgütlemedikçe, emekçi halkın tüm kütlesini, proleterleri, yarı-proleterleri ve küçük köylüleri, saflarını, güçlerini, devlet işlerine katılımlarını, demokratik bir biçimde örgütlemeleri için seferber etmedikçe, bu devrimci önlemler uygulanamaz.³³

Proletarya, “bütün demokratik kurumları ve bütün özlemleri, kendi sınıf savaşımında seferber” etmelidir. Bunun en kritik yönlerinden biri de ulusların kendi

30 V.İ. Lenin, “Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme”, *Sosyalizm ve Savaş* içinde, s. 118 (vurgular orijinalde).

31 a.g.e. s. 118, 122 (vurgular orijinalde).

32 V.İ. Lenin, “P. Kievski’ye (Y. Piyatakov) Yanıt”, *Emperyalist Ekonomizm, Marksizmin Bir Karikatürü* içinde, çev: Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 2008, s. 23 (vurgular orijinalde).

33 a.g.e. s. 21-22.

kaderini tayin hakkı olacaktır. “Uluslar arasında etkin bir biçimde düzenlenmiş demokratik ilişkiler olmadıkça –bunun sonucu olarak ayrılma özgürlüğü tanınmadıkça– genel olarak tüm ulusların işçilerinin ve emekçi halkının burjuvaziye karşı iç savaş vermesi olanaksızdır.”³⁴

Alıntılar çoğaltılabilir, fakat ana izlek açıktır: emperyalizm çağında demokrasi hayal haline geldiği için, sınıf hareketinin her türlü demokratik talebi üstlenmesi ve yükseltilmesi, özellikle de ulusal kurtuluş hareketlerinin taleplerini savunması, hem oportünist eğilimleri yenmek açısından, hem de işçi sınıfının demokrasi okulunda eğitimini tamamlaması bakımından kritik önem taşımaktadır. Dünya devrimi ancak böyle bir politik hat izlenirse olanaklı hale gelecektir.

Sonuç olarak, Lenin, düşüncesini olgunlaştırırken, emperyalizm, ulusal sorun, demokrasi, işçi aristokrasisi ve oportünizm eğilimleriyle mücadele gibi tüm farklı boyutları tutarlı bir politik tablo içinde birleştirmiş durumdadır. Burada kilit sorunun devrimin nasıl yapılacağı, proletarya iktidarının nasıl kurulacağıdır; ve bunun yanıtı artık dünya ölçeğinde formüle edilmektedir.

Dünya devrimine giden yol

Emperyalizm teorisinin dünya ölçeğindeki politik sonuçları içinde belki en önemlisi, ezilen ulusların emperyalizme karşı mücadelesine tam destek verme gereğidir. İşin doğrusu, bu aslında Lenin'in bir icadı veya pragmatik bir politik tavır değil, Marx ve Engels'in de vaktiyle ipuçlarını verdikleri bir yaklaşımdır. Bilindiği gibi, Birinci Enternasyonal döneminde İrlanda'nın bağımsızlığı sorunu benzer bir politikayı gündeme getirmiş, o dönemde Marx ve Engels İrlanda sorunuyla özel olarak ilgilenmişlerdi.³⁵ Lenin'in yaptığı, bu çizgiyi tutarlı şekilde geliştirmek olmuştur. Burada anahtar nitelikte bir pasaja dikkat çekmek yararlı olacaktır:

Toplumsal devrim, ancak, ileri ülkelerde proletaryanın burjuvaziye karşı iç savaşıyla, gelişmemiş, geri ve ezilen uluslarda, ulusal kurtuluş hareketi dâhil, bir **dizi** demokratik ve devrimci hareketi içinde birleştiren bir çağ biçiminde sükun edebilir (...) Çünkü kapitalizm eşit olarak gelişmez ve nesnel gerçeklik, üst düzeyde gelişmiş kapitalist ulusların yanısıra ekonomik yönden bir parça gelişmiş ya da tümünden gelişmemiş uluslarla karşı karşıya olduğumuz gerçeğidir.³⁶

Kapitalist üretim sisteminin çelişkileri tüm dünyaya yayılmış olduğu için, devrimi de artık esasen dünya ölçeğinde tasavvur etmek gerekir. Bu ise, ulusların kendi kaderini tayin hakkı da dâhil olmak üzere her cephede ve dünya ölçeğinde

34 a.g.e. s. 24.

35 Bkz. Özgür Öztürk, “Hindistan ve İrlanda: Marx ve Sömürgecilik”, *Dipnot*, sayı 10, 2012.

36 V.İ. Lenin, “Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm”, *Emperyalist Ekonomizm, Marksizmin Bir Karikatürü* içinde, s. 63 (vurgu orijinalde).

mücadele demektir. “Sosyalist devrim tek bir hareket, bir cephede tek bir muharebe değil, çetin sınıf savaşlarının yer aldığı bütün bir çağ, tüm cephelerde yani ekonomi ve politikanın tüm sorunları üzerine uzun bir muharebeler dizisidir ... proletarya, demokrasi uğruna, bütün alanlarda tutarlı bir devrimci savaşım yürütmeden burjuvaziyi yenilgiye uğratamaz.”³⁷

İşçi sınıfı hareketi ve onun partisi, ancak tüm ezilenlerin çıkarlarını savunabildiği zaman gerçek bir devrimci güce kavuşur. Daha sonraları Antonio Gramsci’nin hapisanede onca zorluklarla dolduracağı defterlerin merkezi teması olan **hegemonya** kavramı, doğrudan doğruya Lenin’in bu anlayışından hareketle formüle edilmiştir. Bu süreçte işçi hareketinin dünya ölçeğindeki en önemli aracı ve örgütü, hiç kuşkusuz devrimci bir Enternasyonal olacaktır. Marx ve Engels’ten Lenin’e ve oradan Gramsci’ye uzanan hatta, pratik politika açısından ortaya konulan formülasyonlar giderek daha bütünlüklü bir teori biçimini almıştır.

Bununla birlikte, Lenin’de öylesine büyük önem verilen ekonomik ve siyasal boyutların birliği meselesi, aradan geçen yüz yılda, komünist hareket içinde giderek zayıflamıştır. Emperyalizmin ekonomik yönünün analizi, tek el ve finans kapital kavramları ekseninde, esas olarak gelişmiş kapitalist ülkelerle sınırlanır hale gelmiştir. Siyasal yönünün analizi ise, merkez ülkelerdeki oportünist eğilimlerin pek sözü edilmeksizin, esasen üçüncü dünya ülkeleri ile sınırlı biçimde kavranır olmuştur. Paradoksal şekilde, Lenin’in emperyalizm teorisinin ekonomik boyutlarını özetlediği *Emperyalizm* metni de genellikle üçüncü dünya ülkelerinde devrimcilerin başucu kitabı olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Afrika, Asya ve Latin Amerika’da Marksizm daha ziyade emperyalizm teorisi ile ilişkilendirilerek ele alınacak, Avrupa ve Amerika’nın emperyalist ülkelerinde ise Marksizm denilince akla sadece “ekonomik temelli” bir teori, esas olarak da *Kapital* gelecektir.

Bu gibi gelişmelerin nedenlerinin analizi bu yazının sınırlarını çok aşar. Bununla birlikte, gerek Sovyetler Birliği deneyiminin dünya devrimini ilerletmekte başarısız olması, gerekse “Batı Marksizmi” denilen akımın şekillenmesi nedeniyle, Marksizmin en temel öncülü sayılabilecek teori ile politika bağlantısı önemli ölçüde zayıflamıştır.

Bugün

İçinde bulunduğumuz dönem, Lenin’in emperyalizm teorisini geliştirdiği döneme kıyasla hiç kuşkusuz önemli farklılıklar barındırıyor. Çok kabaca, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca çok şiddetli bir emperyalist rekabet yaşanmışken, aynı yüzyılın ikinci yarısında başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist inşa girişimlerinin belirleyici etkisiyle, emperyalist kampın kendi içindeki çelişki ve ça-

37 V.İ. Lenin, “Sosyalist Devrim ve Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı (Tezler)”, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* içinde, çev: Muzaffer Ardos, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 143.

tışmalar kısmen bastırılmış, kapitalist dünya ABD hegemonyası altında görece bir istikrar yaşamıştır. Uluslararası politik iktisat adı verilen disiplin içinde, bu duruma “hegemonik istikrar” denilmektedir. Bu sözüm ona “istikrar”ın SSCB’nin çöküşü sonrasında dağıldığı ve dünyanın yeni bir “istikrarsızlık” çağına girdiği söylenebilir. Başlıca emperyalist güçler arasında askeri bir çatışma olasılığı, özellikle 2008 krizi sonrasında giderek artmaktadır.

Meselenin diğer tarafında, 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya genelindeki sermaye hareketlerinin niteliğini dikkate almak gerekiyor. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalist dünya içinde üretken sermaye hareketlerinin hız kazanması, bir yandan kapitalist üretim ilişkilerini yeni coğrafyalara doğru genişletirken, bir yandan da sermaye sınıfı açısından eskisine göre daha kalıcı bağlantıların kurulabilmesi olanağını yaratmıştır. Sermayenin uluslararasılaşma dinamiklerinin giderek hızlanmasıyla, bir anlamda dünya genelinde saf bir kapitalist uzam şekillenmeye başlamış, sermaye geçmişe kıyasla küresel düzeyde daha rahat hareket edebilir hale gelmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında bir türlü kurulamayan uluslararası örgütlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında birbiri ardına kurulabilmesi (Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası, NATO, Dünya Sağlık Örgütü, ILO ...), sermayenin enternasyonalizminin açık bir ifadesidir.

Bu durum, Kautsky tarzı bir ultra emperyalizmin yaşandığını değil, dünya kapitalizminin bir dönem boyunca çelişkilerin bastırılmasında başarılı olabildiğini gösterir. Ayrıca bu gelişmelerde Sovyetler Birliği’nin yarattığı tehdidin de önemli payının bulunduğunu unutmamak gerekir. Eşitsiz ve bileşik gelişme, güç ilişkilerinin er veya geç değişmesi, bunun sonucunda da bazen “barışçıl” (ekonomik, diplomatik, siyasal) bazen de barışçıl olmayan çekişmelerin yaşanacağı anlamına gelir. İçine girmiş olduğumuz küresel kriz konjonktüründe, bahsi geçen uluslararası örgütlerin içindeki çatlaklar da belirginleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, örneğin “nükleer caydırıcılık” gibi argümanlar kalıcı bir barışın garantisi değil, emperyalist devletler arasındaki barışın ne kadar kırılgan olduğunun göstergesidir. Üstelik nükleer güce kavuşmak da giderek daha kolay hale gelmektedir.

Günümüz emperyalizmine “ulusal sorun” açısından baktığımızda, yüz yıl öncesine kıyasla yine önemli farklılıklarla karşılaşırız. İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok eski sömürge ülkenin şu veya bu şekilde siyasal bağımsızlığını kazanmasıyla, klasik tipte sömürgecilik genel olarak sona ermiş, emperyalizmin sömürgecilikten farkı da daha net ortaya çıkmıştır. Günümüzde emperyalist sömürü, ülkeleri doğrudan işgal etme gereği duymadan “işini görebilmektedir”. Bu durum, bir yandan, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşlarının taşıdığı önemin zayıflaması anlamına gelir. Bir başka deyişle, Lenin’in dünya kapitalist sisteminin mağlup edilebilmesi için büyük önem atfettiği bir dinamik az çok sönmülmüş durumdadır. Bununla birlikte, diğer taraftan, emperyalist sömürüye maruz kalan ülkeler şimdi siyasal bağımsızlık sahibi olduğundan, emperyalizme karşı ittifakların olanağı geçmişe kıyasla çok daha fazla genişlemiştir. Bir başka

deyişle, ulusal sorun nitelik değiştirmiştir – şimdi esas mesele bir an önce bağımsızlık ilan edip Birleşmiş Milletler’de sandalyeye kavuşmak değil, var olan siyasal bağımsızlığı zemin olarak kullanmak suretiyle kitlelerin kazanımlarını daha ileri taşımaktır.

Bu noktada, emperyalizme karşı mücadelenin kapitalizme karşı mücadeleden ayrı düşünülmemesi gereği bir kez daha ortaya çıkar. Günümüzde, özellikle Türkiye gibi belirli bir kapitalist gelişme düzeyine ulaşmış kimi ülkelerde, burjuvazi anti-emperyalist bir retorik altında kendi gündemini ilerletme becerisini epeyce geliştirmiştir. İslamcıların veya milliyetçi kesimlerin basit “Batı karşıtlığı” biçimindeki söylemlerinin sahte niteliği açıktır. Buna karşılık, tutarlı bir anti-emperyalist hat oluşturmanın ve bu süreçte benzer konumdaki ülkelerle çeşitli şekillerde ittifaklar kurmanın önemi ne kadar vurgulansa azdır. Gelgelelim, bunun tek tek her ülkenin kendi başına çözmesi gereken bir mesele değil, devrimci bir Enternasyonal tarafından yürütülecek bir strateji olması gerekir. Aksi takdirde, günümüz Türkiye’si’nde olduğu gibi, emperyalizm karşıtlığı görüntüsü altında emperyalist ülkelerle olan ilişkilerin çok daha derinleşeceği kesindir.

Günümüzde tüm dünyada kapitalist üretim ilişkilerinin baskın hale gelmesi ve ulusal sorunun nitelik değiştirmesi, aynı zamanda, küresel siyasal düzlemde emek-sermaye çelişkisinin de daha rahat şekilde formüle edilebilmesinin olanağını yaratmaktadır. Burada söz konusu olan şey proleter uluslar ve burjuva uluslar biçiminde basit bir karşıtlıktan ziyade, tıpkı burjuvazinin ulusüstü örgütleri gibi, yine ulusüstü devrimci örgütler, öncelikle devrimci bir Enternasyonal oluşturmaktır. Üçüncü Büyük Depresyon bağlamında ortaya çıkan barbarlık ve faşizm tehdidine karşı bunun ne kadar büyük önem taşıdığını belirtmek bile gereksizdir.

Özetle: günümüzde ulusal sorun nitelik değiştirmiş biçimde varlığını sürdürmektedir ve bu durum dünya ölçeğinde devrimci eylem için çeşitli olanaklar yaratmaktadır.

Lenin’in bir diğer tespitine, emperyalist merkezlerdeki oportünist veya reformist eğilimlere baktığımızda, aradan geçen yüz yılda bu zararlı eğilimlerin önemli ölçüde güçlendiğini belirtmek gerekiyor. Bunlar, oturmuş gelenekler halini almış, kökleşmiş, kemikleşmiştir. Emperyalist merkez ülkelerde devrimci partilerin ve hareketlerin güçlenmesi, dünya devriminin önündeki en zorlu görevlerden biri olarak duruyor. Bu alana müdahale edebilecek devrimci bir Enternasyonale duyulan ihtiyaç, Marksistler açısından, herhalde tartışmasızdır. Bunun yanı sıra, son otuz-kırk yılda kapitalist dünyada özellikle sanayi sermayesinin bir kısmının yeni kapitalistleşen coğrafyalara kayması, merkez ülkelerde sanayisizleşme ve finansa yönelme gibi eğilimler de yaratmıştır. 21. yüzyılda, derinleşme belirtileri sergileyen yeni büyük depresyon bağlamında, emperyalist merkezlerde tabandan gelen devrimci işçi hareketinin yeniden canlanması fazla şaşırtıcı olmayacaktır. Marksistler açısından bu bir temenni değil, politik açıdan işlenmesi ve ilerletilmesi gereken temel bir olasılıktır. Sadece son birkaç yılda İngiltere’de İşçi

Partisi'nin Jeremy Corbyn ile yeni arayışlara girişmesi, ABD'de Bernie Sanders gibi bir başkan adayının ortaya çıkabilmesi, nesnel anlamda bir şeylerin değişmeye başladığının göstergesidir. ABD'de şimdiki başkan Donald Trump bile, özellikle sanayi işçilerine başta istihdam olmak üzere önemli vaatlerde bulunarak seçimi kazanabilmiştir. Kriz ortamı, hem faşizan eğilimlerin güçlenmesine, hem de sınıftan yana hareketlerin sesinin daha fazla duyulmasına zemin hazırlamaktadır. Kısacası, dünya devrimi perspektifinden bakıldığında, hem emperyalist merkezlerde hem de emperyalist sömürüye maruz kalan ülkelerde yüz yıl öncesine kıyasla farklı ve yeni olanaklar ortaya çıkmıştır. Bu olanakları realize edebilmek, “kuvveden fiile” çıkarmak için uluslararası düzeyde örgütlenme ekmek su kadar temel bir ihtiyaçtır.

Klasik emperyalizm teorilerinin ve Lenin'in analizlerinin temelini oluşturan tekelleşme ve finans kapital olgularına bakarsak, geçen yüz yıl boyunca bunların giderek derinleştiğini ve genişlediğini görürüz. Lenin'in özlü **ekonomik** tanımını anımsamak, bunu sergileyecektir. Lenin'e göre,

- (1) Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır;
- (2) banka sermayesi sınai sermayeyle kaynaşmış, ve bu “mali-sermaye” temel üzerinde bir mali-oligarşi yaratılmıştır;
- (3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır;
- (4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekelci kapitalist birlikler kurulmuştur;
- (5) en büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır. Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.³⁸

Bu tanımın esas itibarıyla geçerliliğini koruduğu hiç duraksamaksızın söylenebilir. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması, son yüz yıl boyunca yeni boyutlar kazanarak ilerlemiştir. Fakat, burada kastedilen şey her alana tek bir tekelin hâkim olması türünden doğrusal bir gelişme değildir. Daha ziyade, dünya ölçeğinde hem işbirliği hem rekabet içinde olan dev sermaye birimlerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Sermayenin merkezileşmesi, tüm sermayelerin tek bir elde toplanması anlamına gelmez. Sermaye birikimi sürecinde, bir yandan yeni sektörler, yeni sermayeler ortaya çıkarken, bir yandan da altta işleyen bir eğilim olarak sürekli merkezileşme gerçekleşir. Günümüzde, her ülkede ve genel olarak dünyada, demir-çelik, otomotiv, kimya, elektrik, haberleşme ve iletişim gibi başlıca sektörlerin hemen hepsinde az sayıda tekel hâkim durumdadır. Kuşkusuz, aralarındaki

38 Lenin, *Emperyalizm*, s. 100-101.

güç ilişkileri son derece değişkendir. Fakat, tekelleşme bir gerçektir.

Benzer şekilde, dar anlamda banka-sanayi kaynaşması olarak anlaşılmamak kaydıyla, finans kapital de son yüz yılın tartışmasız bir gerçeği olmuştur. Finans alanında borsanın önemini, yatırım fonları vb. gibi yeni finansal biçimleri ve uluslararası sermaye akımlarını hesaba katan yeni bir finans kapital kavramlaştırması gereklidir. Fakat, Lenin'in (Hilferding'in, Buharin'in) finans kapital tanımı özü itibarıyla hâlen geçerlidir.

Sermaye ihracının özel bir önem kazanması iddiası ise son derece açık bir gerçeğin ifadesi olmuştur. Kuşkusuz, neoliberal dönem denilen son otuz-kırk yılda finansal akımlar üretici sermaye ihracına kıyasla daha büyük önem kazanmıştır. Bir başka deyişle, sermaye ihracı da nitelik değiştirmiştir. Fakat, Marksist açıdan, sermayenin işlevsel biçimleri olan para sermaye, meta sermaye ve üretken sermaye daima bir bütünlük içindedir. Keynesyen eğilimli solcu iktisatçıların pek sevdiği “finansın üretimden kopması” argümanı, Marksizme yabancıdır. Ayrıca, küresel düzlemde bakıldığında, bazı emperyalist merkezlerde (mesela İngiltere’de) finansal sermaye olağanüstü büyüklüklere ulaştıysa, bazı coğrafyalarda da (başta Çin olmak üzere Asya’da) sanayi sermayesinin muazzam atılımlar yaptığı görülebilir. Üstelik bu atılımlar, büyük ölçüde, ABD ve Avrupa ülkelerinden akan sermaye ile gerçekleşmiştir. Kısacası, sermaye ihracı günümüz emperyalizmini tanımlayan en önemli karakteristiklerden biri olmaya devam etmektedir.

Günümüzde, örneğin ABD’nin net sermaye **ithalatçısı** olduğu gözlemin-den hareketle, sermaye ihracı tezinin yanlışlandığını savunanlar bulunmaktadır. ABD’nin özel konumu kuşkusuz ki doların dünya parası olarak işlev görmesiyle yakından bağlantılıdır. Bununla birlikte, “sermaye ihracı önem kazanmıştır” tezi zorunlu olarak “emperyalist ülkeler daima sermaye ihraççısı durumundadır” anlamını taşımaz. Aslında en temelde önem taşıyan şey, artı değer transferinin ne yöne doğru gerçekleştiğidir. Emperyalist ülke, başkalarının yarattığı artı değere çeşitli ekonomik ve siyasal mekanizmalarla el koyabilen ülkedir. Bu kimi zaman sermaye ihracıyla, kimi zaman da ters yöndeki sermaye hareketleriyle gerçekleşebilir. Ayrıca, ihraç edilen sermayenin de bir getiri elde etmek amacıyla yatırıldığı, belirli bir süre sonra zıt yöndeki kâr transferlerinin ilk yatırımın çok ötesine geçebileceği de bilinmektedir. Dolayısıyla, emperyalizmin mutlaka tek bir yönde gerçekleşen sermaye ihracı ile tanımlandığı düşünülmemelidir.

Son dönemde finansal sermayenin aşırı gelişmiş olması, buna uygun iletişim teknolojilerinin de (başta internet olmak üzere) büyük bir atılım yapmasını beraberinde getirmiştir. Sermaye, hiç kuşkusuz, bugün dünya yüzeyinde geçmişe kıyasla çok daha rahat ve hızlı hareket edebilmektedir. İşçi hareketi ise 1980 sonrasında aldığı neoliberal darbeden ve sosyalist inşa girişimlerinin 1990 sonrasında yıkılmasından ötürü, ancak yeni yeni canlanma belirtileri göstermektedir. Bu çerçevede, işçi hareketinin uluslararası bağlar kurabilmesi açısından, yeni teknolojilerin olağanüstü olanaklar yarattığına dikkat çekmek gerekir. Günümüzde,

haberleşme ve ulaştırma araçlarının gelişmesi sonucunda, dünya geçmişe kıyasla çok daha fazla bütünleşmiştir. Bu bütünleşme şimdiye dek sermayenin lehine sonuçlar yaratmış olabilir, ama madalyonun daima arka yüzü vardır. Engels'in 1880'li yıllarda dünyadaki çeşitli işçi hareketleriyle haberleşmek için günde yirmi civarında mektup aldığı ve gönderdiği söylenir. Farklı coğrafyalardaki hareketlerin bin bir zahmetle iletişim kurduğu 19. yüzyıla kıyasla, günümüzde tablo çok daha farklıdır. Bunun yanı sıra, yeni teknolojiler sadece iletişim amacına hizmet etmekle kalmamakta, aynı zamanda sosyalist üretim ilişkilerinin temelini oluşturacak planlama açısından da olağanüstü seçenekler sunmaktadır. Tüm bunlar, sosyalist hareketin dünya ölçeğinde değerlendirmesi gereken durumlardır.

2000'li yıllarda, “yeni emperyalizm teorileri” denilen kimi arayışlar ortaya çıkmış, bu bağlamda klasik emperyalizm teorileri çeşitli yönlerden yoğun şekilde eleştirilmiştir. Fakat, bu eleştirilerin gerçek bir “yeni emperyalizm” teorisi üretmekte başarısız kaldığı, hepsinden önemlisi de kitlelerin benimseyebileceği pratik politik önerileri getiremedikleri rahatlıkla söylenebilir.³⁹ Kanımca, yeni emperyalizm teorisi olarak ortaya getirilen analizlerin çoğu, emperyalizmi kalıcı ve istikrarlı bir sistem olarak görmekte, emperyalizmin en temelde kapitalizmden sosyalizme geçiş çağının bir karakteristiği olduğunu kabul etmemektedir. Oysa emperyalizm, müthiş bir gericilik çağı olmakla birlikte, aynı zamanda, üretimin toplumsal niteliğini çok ileriye taşıyarak, iletişim araçlarını geliştirerek, kitlelerde maddi ve manevi yeni yeni ihtiyaçlar yaratarak, Lukacs'ın Lenin'in düşüncesi için kullandığı tabirle “devrimin güncelliği”ni gündeme getirmektedir. Bu, elbette yarın devrim olacağı anlamına gelmez. Daha ziyade, insanlığın kritik bir yol ayrımına, sosyalizm veya barbarlık alternatifleri arasında seçim yapma zorunluluğuyla karşılaştığı bir dönemece ulaştığı anlamına gelir.

Dolayısıyla, enternasyonal devrimci örgütlenme meselesi en acil ihtiyaç olarak ortadadır. Yüzümüzü bir kez daha Lenin'e dönmek, tüm ezilenlerin davasına öncülük edecek enternasyonal örgütler yaratmak zorundayız. “Zorunluluk icadın anasıdır” derler, hayatın karşımıza çıkardığı çetin sorunlara yaratıcı çözümler bulacağımızı biliyoruz. Lenin'in belirttiği gibi, emperyalizmin “bir geçiş kapitalizmi, daha doğrusu can çekişen bir kapitalizm” olduğunu biliyoruz.

39 Bu konuda bkz. Özgür Öztürk, “Yeni Emperyalizmi Yeniden Düşünmek”, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden (ed.) *Emperyalizm: Teori ve Güncel Tartışmalar* içinde, İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2015.

Kitap Tanıtımı

Kapital'in İzinde

Kapital'in İzinde

Nail Satlıgan, Sungur Savran,
E. Ahmet Tonak
Yordam Kitap

Bu kitabın yayınlandığı 2012 yılı, Karl Marx'ın *Kapital* başlığını taşıyan başyapıtının ilk kez yayınlanışının (1867) 145. yılıydı. Ama aynı zamanda dünya kapitalizminin 2007'de başlayan büyük ekonomik krizinin 5. yılı. Marx'ın *Kapital*'de sergilediği kapitalizm eleştirisi ve analizi, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını kavramış olanlar için, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bütün dünya "küreselleşme" güzellmeleriyle sarhoş olmuşken bile geçerli idi. Ama içinden geçmekte olduğumuz dev ekonomik kriz *Kapital*'i bütün dünya için yeniden güncelleştirmiş bulunuyor. Elinizdeki çalışma, entelektüel hayatlarının bütünü boyunca, insan düşüncesinin bu büyük ürününden, *Kapital*'den hareketle içinde yaşadığımız dünyayı kavramaya çaba göstermiş üç yazarın, Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'ın, çeşitli tarihlerde yazmış oldukları yazıları bir araya getiriyor. Bu kitaptaki yazılar, kâh *Kapital*'in insan düşüncesinin tarihsel gelişmesinde nasıl eşsiz bir sıçrama olduğunu ortaya koyuyor, kâh Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin analizini eleştiren yaklaşımlara bir dizi cevap getiriyor, kâh *Kapital*'in kategorilerini somut ve elle tutulur büyüklükler olarak ölçüyor, kâh Marksist tezleri günümüzün dünyasının yenilikleri karşısında sınıyor... Bu toprakların üç insanı, Avrupa'nın bütününün çocuğu Karl Marx'ın düşüncelerini 21. yüzyıla taşımaya çalışıyor. Bu kitap, uluslararası bir sınıf olan proletaryanın bakış açısını ifade eden teorinin kendisinin de enternasyonal karakterini tescil ediyor.

21. yüzyılda savaşın karakteri: Çin ve Rusya emperyalist savaşın tarafı mı hedefi mi?

Levent Dölek

Sermayenin “küreselleşme” kod adıyla yürüttüğü ideolojik saldırının en önemli teması olan barışçıl bir kapitalist gelişme vaadinin yerinde yeller esiyor. Tüm dünya büyük bir savaşın eşiğinde olduğumuzun farkına varıyor. Yaklaşan savaşın bir tarafında ABD emperyalizminin bulunacağı, karşısında ise şu ya da bu şekilde Rusya ve Çin’in olacağı herkesçe kabul görüyor. Emperyalizmin bu dönemdeki yeni ideolojik saldırısı ise Rusya ve Çin’in yükselen güçler olarak dünya barışını tehdit etmesi üzerinde yoğunlaşıyor. Emperyalizmin yayın organları *Newsweek*, *Time*, *The Economist* vb. neredeyse son 20 yıldır, 21. yüzyılın bir Çin asrı olacağını vazediyor. Son yıllarda aynı yayın organlarının kapağını ise “Yeni ve yükselen Rus Çarı” Putin süslüyor. Amerikan emperyalizminin yayın organlarındaki Rus ve Çin “propagandasının” iyi niyetli olduğunu düşünmek için bir sebep yok. ABD emperyalizminin propagandasının amacı Rusya ve Çin’i olduğundan daha güçlü ve saldırgan şekilde resmederek kendi emperyalist girişimlerini ve saldırgan politikalarını bu resmin arkasına gizlemektir.

Emperyalist propagandanın solda bilinçli ya da bilinçsiz izdüşümü Rusya ve Çin’i emperyalist olarak niteleyen yaklaşımlar. Bu yaklaşımlar teorik alandan politik alana “Rus emperyalizmi”ne karşı mücadele çağrıları eşliğinde Suriye’de mezhepçi çeteleri savunmak gibi son derece gerici biçimlere bürünebildiği gibi, ABD emperyalizmine karşı tutum alışlarda tutukluğa neden olmak gibi nispeten daha telafi edilebilir hatalara da neden olabilmekte. Rusya ve Çin’in emperyalistleşme olasılığı için ihtiyat payı bırakan ama ABD emperyalizmi ile müttefiklerine karşı net bir siyasal yaklaşımı koruyanlarla ise sağlıklı ve ilerletici bir tartışma yürütülebileceğimizi düşünmekteyiz.

Dolayısıyla 21. yüzyılda emperyalizm ve savaşın karakterini tartışırken Rusya ve Çin’in sosyo-ekonomik yapısının analizi büyük önem arz ediyor. Bu yazı, Marksizmin savaş konusundaki tutumunun genel ilkelerinin neler olduğu, kapitalist gelişmenin farklı aşamalarına nasıl uyarlandığı ve bugün Marksistlerin tutumunun ne olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Marksizmin savaş konusundaki tutumunun ayrıntılı bir analizini daha önce *Devrimci Marksizm*’in 25. sayısında geniş bir dosya halinde yapmıştık. Bu sayıda bugünün giderek yaklaşan savaşında devrimci Marksistlerin alması gereken tutuma ışık tutması açısından genel bir sergilemeyle yetiniyoruz. Taktik ve strateji konularına derinlemesine girmiyoruz. Yine kaçınılmaz olarak savaşın taraflarından ABD’nin ve ona tabi konumda olan Avrupa Birliği, Britanya ve Japonya’nın emperyalist karakterini veri kabul ediyoruz. Rusya ve Çin’in karakterine yoğunlaşırken genel ve kapsamlı bir sosyo-ekonomik analizden ziyade emperyalizmin ayırıcı özelliklerinin bu ülkelerde hangi düzeylerde var olduğunu tartışmaya odaklanıyoruz. Rusya ve Çin arasında da odaklandığımız esas ülke Çin olacak. Çünkü temel aldığımız Leninist emperyalizm teorisi, analizin merkezine ekonomiyi yerleştirmektedir. Emperyalist paylaşım mücadelesini kapitalizmin emperyalist aşamasının bir sonucu olarak kavramlaştırmaktadır. Çin, ekonomik gelişkinlik açısından Rusya ile karşılaştırılamayacak kadar ileri bir konumdadır. Dolayısıyla eğer Çin emperyalist değilse Rusya’nın da emperyalist olmadığını söylemek mümkün olacaktır. Bu ülkelerin ordularının gücü ve kapasitesi, Ortadoğu ve Pasifik’te Rusya ve Çin’in askeri anlamda stratejik ve taktik konumlanışları her biri başlı başına birer makale konusu olduğu için tartışmamızın odak noktasında yer almayacaktır. Bu noktalarda pozisyonumuzun genel bir sunuşunu 21. yüzyılda savaşın karakteri alt başlığında Devrimci İşçi Partisi’nin 4. Kongre kararlarını aktararak yapacağız.

Marksizmin savaşıla ilişkin genel tutumu

Lenin, *Sosyalizm ve Savaş* kitabına Marksistlerin halklar arasındaki savaşları daima barbarca ve canavarca bulduklarını ve kötülediklerini söyleyerek başlar. Bu cümlelerin ardından Lenin büyük bir parantez açar. Bu parantezin içinde kitabın geri kalanı vardır. Savaşın barbarca ve canavarca özellikleri onu ciddiye almayı gerektirir. Bu da Marksistleri gerçek ve tutarlı savaş karşıtları olarak pa-

sifizmden uzak durmaya ve savaşa karşı savaşılmaya yönelir. Savaşa karşı savaşmak, savaşı yaratan sebepleri yani esas olarak sınıflı toplumu ortadan kaldırmaya yönelik devrimci bir mücadele demektir. Bu mücadele her savaşı kendi içinde ele almayı gerektirir. Savunucu ve haklı savaşlarla saldırgan ve haksız savaşlar ayrımı buradan çıkar. Marksizm bu ayrımı yaparken savaşa bir muhabirin değil bir kurmayın bakış açısıyla bakar. Bu da analiz ve değerlendirmelerin eyleme odaklı olması demektir.

Marx ve Engels, kendi dönemlerindeki savaşları işçi sınıfının kurmayları olarak değerlendirmiş, tutum almış ve eyleme geçmişlerdir. Savaşları, sınıf savaşımını başarıya ulaştırmak amacıyla yani dünya devriminin çıkarları açısından ele almış ve ona göre tutum belirlemişlerdir. Savaşın değişmeyen amacı düşmanı silahtan arındırmak ve ona iradeni zorla kabul ettirmektir. Her biri kendi içinde sınıflara bölünmüş ulusların karşı karşıya geldiği, taraflardan biri bir işçi devleti değilse kararları bu ulusların hâkim sınıflarının aldığı, emekçi sınıfların ise cepheye sürüldüğü savaşlar tabii ki bir hâkim sınıfın diğeri üzerinde iradesini kabul ettirmesiyle sonuçlanır. Faturanın büyük kısmı ise emekçilere ödetilir. Ancak bu sebeple proletaryanın savaşa kayıtsız kalması doğru olmaz. Savaşın karar vericisi ve yürütücüleri hâkim sınıflar olsa bile savaş, ulusların eşitsiz gelişimi dolayısıyla uluslararası proletarya ve emekçi sınıflar açısından ilerici ya da gerici sonuçlar üretebilir. Marksizm, bu durumda savaşın emekçi sınıflar lehine sonuçlar ortaya çıkaracak şekilde sonuçlanmasını istemekle kalmaz, bunun için aktif ve planlı politik bir eylem içine girer.

Emperyalizm öncesi dönemde savaşların karakteri

Marx ve Engels ezilen ulusların ve halkların sömürgecilere karşı savaşımını bu perspektifle desteklemiştir. İngilizlere karşı Afganları, Hintlileri, Çinlileri, Fransızlara karşı Meksikalıları ve Mısırlıları savunmuştur. Buradaki tutumun temel sebebi sömürgeciliğin bu topraklardaki sosyal gelişim ve dönüşüm önündeki en büyük engel olmasıdır. Marx ve Engels'in Fransa-Prusya savaşındaki tutumu Almanların yanındadır. III. Bonaparte'a karşı Prusya'nın savunma savaşını desteklerler. III. Bonaparte sadece Almanların değil Fransız devriminin de düşmanıdır. Marx ve Engels, III. Bonaparte'ın yenilgisiyle Fransa'da kurulan Cumhuriyeti selamlamışlardır. Alman hâkim sınıflarının savaşı savunma savaşı karakterini yitirip Fransız cumhuriyetine karşı gerici bir savaşa dönüştüğünde ise kesin bir şekilde Almanya'nın karşısına geçmişlerdir.¹ Ancak tüm bu zaman zarfı içinde Marx ve Engels, Uluslararası İşçi Birliği (I. Enternasyonal) saflarında savaşın devletlerin proletaryasının kardeşleşmesine yönelik bildiriler yayınladılar ve bu doğrultuda mücadeleyi sürdürürler. Sürekli olarak hangi tarafta olursa olsun

¹ Marx ve Engels, "Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyi'nin Fransız-Alman savaşı üzerine ikinci çağırısı", *Seçme Yapıtlar* Cilt 2 içinde, Ankara, Sol Yayınları, 1977, s.176.

işçi sınıfını milliyetçi yanılsamalardan uzak tutmaya ve işçi sınıfının burjuvaziden ve toprak sahibi sınıflardan bağımsız siyasetini oluşturmaya çalışmışlardır.

Marx ve Engels Kırım Savaşı'nda Osmanlı'yı savunmuştur. Şüphesiz ki Osmanlı istibdadı gericiydi ve Marx ve Engels bu gericiliğin ulusal ve sınıfsal tüm tezahürlerine karşıydılar. Diğer yandan Rus Çarlığı'nı diğer gerici güçlerle birlikte tüm Avrupa'daki devrimci ve ilerici ne varsa onu bastıracak bir odak olarak görüyorlardı. Avrupa'daki devrimci ve ilerici mücadeleler ve uluslararası proletaryanın çıkarları açısından Kırım Savaşı'nda Rusya'nın yenilmesini yeğlediler.²

Sonuçta her savaş hem kendi içinde ele alınmalı ama aynı zamanda içinde bulunduğu tarihsellik içinde analiz edilmelidir. Burjuva devrimleri çağında elbette ki Avrupa'daki feodal yapıyı parçalayacak her gelişme proletaryanın tarihsel zaferinin koşullarını oluşturması açısından ilericidir. Sömürgelerin toplumsal gelişim ve dönüşümünü engelleyen sömürgecileri (İngiliz, Fransız sömürgeciliği) ve toplumların feodalizme karşı gelişiminin önünde engel olarak yükselen despotik yapıları zayıflatacak savaşlar bu bakış açısıyla desteklenmiştir.

Marx ve Engels'in tutumlarını belirleyen dönemin tarihselliğini Lenin şöyle açıklıyor: "1789-1871 dönemi, derin izler ve devrimci anılar bırakmıştır. Feodalizmin, mutlakliyetin ve yabancı zulmünün devrilmesinden önce proletaryanın sosyalizm için vereceği savaşımın gelişmesi olanaksızdı. Böyle bir dönemin savaşları ile ilgili olarak 'savunma' savaşımının meşruluğu üzerine söz ederken, sosyalistler, daima sonu ortaçağ kurumlarına ve köleliğe karşı devrime çıkacak olan bu amaçları göz önünde bulundurmuşlardır."³

Emperyalizm kapitalizmin en yüksek aşaması

19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, kapitalizm tekelci bir karakter kazanarak emperyalist aşamaya geçmiştir. Bu olgu savaşan uluslar aynı kalsa da savaşın karakterini değiştirecektir. Lenin, burjuvazinin özgürlük adına verdiği savaşların geride kaldığını ve artık emperyalistler arası paylaşım mücadelesinin öne çıktığını vurgular. Bu dönüşümün temelinde ulusların yöneticilerinin değişmesi ya da bu toplumların burjuva devriminin eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi değerlerinden ahlaki olarak kopması yatmaz. Bu uluslar, dünya nüfusunun ve ulusların çoğunluğunu ezen ve köleleştiren güçler haline kapitalizmin gelişmesi ve iyice olgunlaşması nedeniyle gelmiştir.⁴

Lenin, sömürgeciliğin de emperyalizmin de kapitalizmin çağdaş döneminden önce hatta kapitalizmden bile önce var olduğunu belirtir. Roma'nın sömürgeleri

2 Marx'ın bu konudaki görüşleri için bkz. Karl Marx, *Türkiye Üzerine (şark meselesi)*, çev. Selahattin Hilav ve Atilla Tokatlı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.

3 V.I. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, çev. N. Solukçu, Ankara, Sol Yayınları, 1980, s.12-13.

4 A.g.e, s. 14.

vardır ve yayılmacılık anlamında bir emperyalizm uygulamaktadır. Ancak kapitalizmin en yüksek aşamasına gelindiğinde finans-kapitalin sömürge politikası ve emperyalizminden ayrı bir emperyalizm düşünülemez. Lenin bu anlamda örneğin Büyük Roma ile Büyük Britanya'yı kıyaslamanın boş palavra ve bayağılık olacağını söylemektedir.⁵ Emperyalizm tekil devletlerin izlediği yayılmacılık politikası değildir, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır.

Lenin, emperyalist aşamanın karakteristiklerini kapitalizmin ve sermayenin değişen yapısından hareketle açıklamaktadır. Marx'ın *Kapital*'de ortaya koyduğu sermaye birikimi sürecinde rekabetin, sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine yol açması olgusu tekellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rekabetçi kapitalizmin yerini tekelleri kapitalizm almıştır. Banka sermayesi ve sanayi sermayesi bütünleşerek emperyalist sermayenin karakteristik birimi olan finans-kapitali oluşturmuştur. Sermaye ihracı meta ihracının önüne geçmiş, hâkim ve belirleyici bir özellik kazanmıştır. Büyük uluslararası tekelleri kapitalist gruplar dünyayı paylaşmaktadır. Büyük kapitalist devletler tarafından dünyanın toprak bakımından paylaşılması tamamlanmıştır.⁶

Artık emperyalizm çağında savaşa karakterini veren ve dünya topraklarını paylaşan, büyük güçlerdir. Ancak emperyalizm tahlili bu büyük güçler arasında da ayrıma gitmeyi gerektirir. Lenin'e göre dünyayı paylaşan altı büyük güçten ABD, Almanya ve Japonya genç ve yükselen kapitalist (emperyalist) devletlerdir, eski kapitalist (emperyalist) güçler ise İngiltere ve Fransa'dır. Rusya bu büyük güçlerden çağdaş kapitalist emperyalizm tarafından kuşatılmış, kapitalizm öncesi ilişkilerin hâkim olduğu sosyo-ekonomik yapısıyla ayrılmaktadır.⁷ Lenin, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın pozisyonunu emperyalizm olarak tanımlarken bu ayrımın altını çizmektedir: "Rusya'da yeni tipte bir kapitalist emperyalizm, İran, Mançurya ve Moğolistan'a karşı güdülen çarlık politikasında kendini açıkça ortaya koymuştur; ama genellikle Rus emperyalizminde egemen unsur militarizm ve feodalizmdir."⁸

Rus emperyalizminde egemen unsur olan militarizm ve feodalizm, bir yönüyle Osmanlı emperyalizminde de bulunabilir. Ancak Osmanlı, bırakın kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanan emperyalizmin temel ayırıcı özelliklerini bünyesinde barındırmayı, yarı-sömürge bir ülkedir. Dolayısıyla da gerek Rusya gerekse de Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na esas karakterini veren emperyalist güçler arasında sayılamaz. Emperyalist paylaşım mücadelesindeki yerleri talidir ve büyük emperyalist güçlere tabi konumdadır. Dolayısıyla da Rusya ve Osmanlı,

5 V.I. Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara, Sol Yayınları, 1998, s.92-93.

6 V.I. Lenin, A.g.e, s.100-101.

7 A.g.e., s. 92.

8 V.I.Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, s. 18.

Roma emperyalizmi gibi/kadar emperyalisttir. Yani kapitalist emperyalizm anlamında emperyalist değildir.⁹

Lenin'in emperyalizm teorisindeki tekелci kapitalizm, finans-kapital ve sermaye ihracı vurguları dünyanın paylaşılması ve yeniden paylaşılması için mücadele eden büyük güçlerin temel dayanaklarını ortaya koymaktadır. Büyük ordular, geniş topraklar ve görelі olarak kalabalık bir nüfus, kapitalizm öncesi dönemin imparatorluklarının gücünün kaynağıydı. Emperyalizm çağında seferlerin yerini sermaye ihracı, toprakları fetheden orduların yerini ise pazarları fetheden finans-kapital aldı. Uluslararası alanda hammadde kaynaklarının talan edilmesi ve ucuz emek sömürüsüne dayanan aşırı kârlarla beslenen, kapitalist sanayinin yarattığı teknik ve teknolojik olanakları kullanabilen emperyalist ordular her alanda üstün geldiler. Şanlı tarihiyle övünen eski imparatorluk ordularına ise ya Çin'de olduğu gibi emperyalist işgalcinin karşısında hezimete uğramak ya da Rusya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi emperyalizmin yedek kuvvetlerini oluşturmak kaldı.

Emperyalizm ve proleter devrimler çağında savaşın karakteri

Emperyalizm çağında savaşa karşı alınacak tutum işçi sınıfı hareketini ve Marksizmi bir yol ayırımına getirmiştir. Marx ve Engels'in "savunma savaşı" perspektifini çarpıtarak kendi emperyalist burjuva hükümetlerini desteklemenin bir gerekçesi haline getiren sosyal demokratlara karşı Lenin, Trotskiy, Luxemburg ve Liebknecht gibi enternasyonalist sosyalistler emperyalist savaşa karşı çıkan bir tutum almışlardır. Lenin, enternasyonalistler arasında Marx ve Engels'in devrimci perspektifinin en tutarlı temsilcisi olmuştur. Lenin, savaşa karşı tutumu, emperyalist savaşı iç savaşa çevirme stratejisiyle birleştirmiştir. Bu stratejinin ürünü muzaffer Ekim devrimi olmuştur. 1917'de Rusya'da zafere ulaşan proleter devrim Birinci Dünya Savaşı'nı da sona erdirmiştir.¹⁰

Ekim devrimi ile birlikte emperyalist dünya sistemi bir kırılma yaşamıştır. Proleter devrimler çağı açılmıştır. Artık savaşlar bu tarihsellik içinde anlam kazanacaktır. Her savaşın kendi süreci içinde karakter değiştirebildiğini Fransız-Alman savaşında görmüştük. Birinci Dünya Savaşı da Ekim devrimi ile birlikte karakter değiştirmiştir. Şubat devriminin ardından Rusya'da emperyalist sava-

9 Lenin, özellikle Rusya için bu ayrımı yeri geldiğinde sürekli olarak vurgulamıştır. Öte yandan Lenin, İngiliz ve Fransız emperyalizmi ile aynı safta savaşa giren ve sömürgeci/yağmacı karakterde bir savaş yürüten Rus burjuvazisine karşı "devrimci bozgunculuk" taktiği ve "savaşı iç savaşa çevirme" stratejisi ile politik bir mücadele yürütmektedir. Bu mücadelenin gereği şüphesiz ki Rusya'nın hâkim sınıflarının yürüttüğü savaşın haksız ve emperyalist karakterini vurgulamaktır. Lenin'e referansla Rusya'nın öteden beri emperyalist olduğu iddiasında bulunanların düştüğü hata buradan kaynaklanmaktadır.

10 Lenin'in ve Bolşevizmin savaş konusundaki tutum, taktik ve stratejilerinin ayrıntılı bir incelemesini yaptığımız çalışma için bkz. Levent Dölek, "Devrimci Marksist savaş politikası", *Devrimci Marksizm*, sayı 25, Kış 2015-2016, s.11-39.

şın devrimci bir savaşa dönüşme olasılığı belirmiştir. Ekim devriminin ardından ise devrimci savaş artık somut şekilde gündemdedir. Brest-Litovsk anlaşması ile Almanya'ya karşı bir devrimci savaş olasılığı hayata geçmemiş, onun yerine barış yapılmıştır. Ancak bu sefer emperyalizmin yeni işçi devleti ile savaşı bir iç savaş biçiminde sürmüştür. 1918'de başlayan Rus iç savaşı, artık çıplak şekilde sınıfların karşı karşıya geldiği ve proletarya açısından devrimci, emperyalizm tarafından desteklenen Rus toprak sahipleri ve burjuvazisi içinse gerici/haksız bir savaştır. Yine Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı/Türkiye açısından da savaşın karakter değiştiğini görmekteyiz. Almanya'nın başını çektiği emperyalist bloğun yanında Avusturya-Macaristan'la birlikte yer alan Osmanlı devleti emperyalist savaşın parçası iken savaşı kaybettikten sonra parçalanmış ve istilaya uğramıştır. Bu aşamadan sonra verilen savaş, burjuva milliyetçi karakterde bir savunma savaşıdır. Lenin ve Trotskiy'in bu perspektifle Anadolu'daki milli mücadeleleri desteklediği bilinmektedir.

Ekim Devrimi'nin ardından açılan proleter devrimler çağında Sovyetler Birliği, dünya devriminin en önemli ve stratejik mevzisi haline gelmiştir. Artık emperyalizm gerçek manada evrensel bir sistem olmaktan çıkmıştır. 19. yüzyılın sömürgecilik karşıtı savaşları, kapitalizm öncesi biçimlerin parçalanmasının ve bu toplumların ileriye doğru dönüşmesinin bir aracı iken, artık emperyalizme karşı tüm ulusal mücadeleler dünya proleter devriminin bir parçası haline gelmiştir. Lenin, ulusların kendi kaderini tayin hakkını soyut bir ilke olarak değil dünya proleter devriminin isterleri ile bağlantılı olarak kavramış ve savunmuştur. 1920'de yapılan Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi'nde *Komünist Manifesto*'dan beri dünya devrimci işçi hareketinin sloganı olan "Bütün Ülkelerin İşçileri Birleşin!" sloganına "ezilen halklar" da eklenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı belirleyen tarihsellik, gerileyen emperyalizm ile yükselen proleter devriminin birlikte varoluşudur. İkinci Dünya Savaşı aynı birincisi gibi bir emperyalist paylaşım mücadelesi karakteri taşımaktadır. Alman Nazizmi ve İtalyan faşizmi ile İngiliz, Fransız ve Amerikan demokrasileri arasında bir savaş yoktur. İki emperyalist kampın paylaşım mücadelesi söz konusudur. Bu bağlamda Marksizmin alacağı tutum Bolşevizmin Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı tutum doğrultusundadır. Yani her ülkenin işçi sınıfının kendi emperyalist hâkim sınıflarıyla işbirliği yapmaması esastır. Fransa savaşın başında yenilerek işgale uğradığı için ve kapitalist güç sadece genel olarak Fransız ulusunun değil işçi sınıfının karşısında da Nazizm kılığına büründüğü için işgale ve faşizme/Nazizme karşı direniş öne çıkacaktır. Diğer emperyalist ülkeler açısından, işçi sınıfının kendi emperyalist hükümetine karşı işçi iktidarını sağlamak üzere savaşı iç savaşa çevirmesi geçerli olan devrimci siyasettir. 1941'de Nazilerin SSCB'ye saldırması ile birlikte savaşın karakteri değişmiştir. Artık SSCB'nin Nazizme karşı savaşı bir savunma savaşıdır. Haklı bir savaştır. SSCB'nin müttefiklerine karşı elbette devrimci bozgunculuk politikası devam edecektir ancak savaşın başındaki

biçimi değişecektir. SSCB'nin emperyalist müttefiklerinin aslen SSCB ve proletarya devriminin düşmanı olduğunu unutmaksızın, işçi devletinin zaferinin askeri gereklerine göre öncelikler şekillenecek ve uygun taktikler devreye sokulacaktır. Uluslararası proletarya açısından dolaysız hedef SSCB'nin askeri zaferidir. Nitekim Kızıl Ordu'nun faşizmi yenilgiye uğratmasıyla ve Avrupa'da partizan savaşları, Çin'de ise Japon işgaline karşı savaş sayesinde, Ekim Devrimi'nden sonra ikinci bir dünya devrimi dalgası yaşanmıştır. Çağın karakterine uygun şekilde bir kez daha emperyalist savaş durduran, sosyalist devrimler olmuştur.

21. yüzyılda savaşın karakteri

21. yüzyıl siyasal anlamda 2000 yılında değil 1989-1991'de başlamıştır. Berlin duvarının yıkılışı, Sovyetler Birliği ve diğer bürokratik işçi devletlerinin çözülüşü yeni bir dönemi başlatmıştır. “Yeni dünya düzeni”, “tarihin sonu”, “tek kutuplu dünya”, “küreselleşme” vb. adlandırma ve tanımlamalar bu yeni dönemin karakterini açıklayan kavramlar değil, emperyalizmin dünya çapındaki siyaseti, askeri, ekonomik taarruzunun ideolojik anlatımlarıdır. Bu kavramlar aslında Marksizmin, 20. yüzyıldaki Leninist atılımının anti-tezidir. Emperyalizmin olmadığını ya da aşıldığını ve proleter devrimler çağının kapandığını anlatmaktadır.

Her ikisi de doğru değildir. Emperyalizm, uluslararası sermaye tarafından adeta ideolojik bir tanık koruma programına alınmış, yüzü tamamen değiştirilmiş adına yeni kimlikler düzenlenmiştir. Ancak hiçbir tutmamıştır. 1991 Birinci Körfez Savaşı, 1999 Yugoslavya'nın NATO tarafından bombalanması ve parçalanması, 2001 Afganistan'ın işgali, 2003 İkinci Körfez Savaşı ve Irak'ın işgali emperyalizmin bir suç makinesi olarak sıhhatte ve afiyette olduğunu göstermiştir. En son olarak Libya ve Suriye doğrudan emperyalist saldırganlığa maruz kalan ve parçalanan ülkelerdir. Nihayet bugün Üçüncü Dünya Savaşı'nın herkesçe tartışıldığı ve bir nükleer felaketin hâlâ insanlığın karşısında bir tehdit olarak var olduğu bir dönemdeyiz.

Bu aşamada yaklaşan savaşın karakterini tahlil edebilmek için emperyalizm teorisine başvurmak zorunludur. Emperyalizmin temel karakteristikleri bugün hüküm sürmekte midir? Sürüyorsa hangi biçimler altındadır ve değişim geçirdiği yönler var mıdır? Bir dünya savaşından bahsediyorsak bu savaşın konusu nedir? Emperyalistler arası bir paylaşım mücadelesi mi vardır? Eğer öyle ise Irak'ta, Yugoslavya'da, Afganistan'da, Libya'da ve Suriye'de ABD ve müttefiki Avrupa emperyalizmi kiminle savaşmıştır ve savaşmaktadır? Saddam, Kaddafi, Miloşeviç, Bin Ladin, Esad vb. 21. yüzyılın yükselen emperyalist güçlerinin liderleri olarak ABD hegemonyasını sarsmaya ve kendilerine sömürge mi bulmaya çalışıyorlardı? Nihayet tüm bu süreçte ABD emperyalizminin ezici ekonomik ve askeri gücüne karşılık nükleer gücü, büyük ordusuyla Rusya, devasa nüfusu ve ekonomik büyüklüğü ile Çin nerede duruyorlar?

Bu soruları yanıtlamak içinde bulunduğumuz çağda sınıf mücadelesi yürüt-

mekte olan devrimci Marksistler için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Savaş karşısında doğru ya da yanlış tavır almanın bir devrim ve karşı devrim meselesi olduğunu tarihten özellikle de Ekim devriminin deneyiminden gayet iyi biliyoruz. Bu aşamada Devrimci İşçi Partisi'nin 4. Kongresi'nde yapmış olduğu Dünya Durumu değerlendirmesinin ilgili paragraflarını aktarmayı savunduğumuz yaklaşımın genel çerçevesini çizmek açısından faydalı görmektedir:

“Olası Üçüncü Dünya Savaşının karakteri

10. ABD emperyalizminin başını çektiği, Avrupa ve Japon emperyalizminin ise tabi konumda bulunduğu bir emperyalist blok dünyayı yeni bir felakete doğru sürüklemektedir. Üçüncü Dünya Savaşı'nın temelinde de daha öncekiler gibi bir emperyalist paylaşım mücadelesi yatmaktadır. Ancak bu Üçüncü Dünya Savaşı'nın ilk ikisinin bir tekrarı olacağı anlamına gelmez. Kaldı ki Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın niteliği de birbirinin tıpatıp aynısı değildir. Birinci Dünya Savaşı'nı belirleyen temel olgu tüm dünyanın emperyalist güçlerce paylaşımının tamamlanmış olması ve bir yeniden paylaşım mücadelesinin gündeme gelmesidir. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren 1917 Ekim Devrimi ve bu devrimin yarattığı ilk dünya devrimi dalgasıdır. Ekim Devrimi ile birlikte proleter devrimler çağı başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı bu çağın içinde gerçekleşen bir emperyalist savaştır. Bürokratik olarak yozlaşmış da olsa SSCB'nin varlığı ve bu savaştaki konumu İkinci Emperyalist Savaş'ın karakterini değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı için salt emperyalistler arası bir paylaşım mücadelesinden bahsedilemez. İkinci Dünya Savaşı'nda emperyalistler arası paylaşım mücadelesinin yanında Avrupa'da SSCB'nin bir işçi devleti olarak Nazizme karşı verdiği savaş ile Avrupa'daki işgal karşıtı partizan mücadeleleri ve Asya'da Çin'in Japon emperyalizmine karşı ulusal kurtuluş mücadelesi gibi haklı savaşlar vardır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu getiren, SSCB'nin ve partizan savaşının Nazizm'e karşı zaferi ile Japon emperyalizmine karşı Çin'in kurtuluşu ve sosyalist devrimidir.

11. Birinci ve ikinci dünya devrimi dalgalarının ürünü işçi devletleri tüm bir yüzyıl boyunca kapitalist yoldan elde edemeyecekleri devasa bir büyüme ve kalkınma yaşamıştır. Özellikle dünya coğrafyasının altında birine yayılmış, muazzam doğal kaynaklara sahip olan SSCB bir süper güç halini almıştır. Modern tarihi dev bir nüfusla birlikte devasa bir geri kalmışlıkla ve yabancı işgaliyle damgalanan Çin ise sosyalist devrimle birlikte modern ve güçlü bir ulus devlet inşa edebilmiştir. Her ülkeye hakim bürokratik kast işçi devletlerini içten içe kemirmiş, yozlaştırmış ve nihayetinde SSCB ve Doğu Avrupa'da 1989-1991 karşı devrimleriyle, Çin'de ise 70'lerin sonundan başlayan ve işçi devletinin biçimsel kabuğunun altında içten içe tamamlanan bir kapitalist restorasyon yaşamıştır. SSCB ve Doğu Avrupa ile Çin'deki kapitalist restorasyon emperyalist kapitalizm için bu ülkeleri farklı düzeylerde birer sömürü alanı haline getirmiştir. Özellikle Yeltsin döneminde doruğa ulaşan yerli ve yabancı sermayenin yağması Rusya'yı bir yarı-sömürgeye dönüşmenin eşiğine getirmiştir. Çin'de kapitalist restorasyon

emperyalist kapitalist pazarlara entegrasyonu hızlandırmıştır. Ne var ki sosyalist devrimin kazanımlarının bu ülkeleri emperyalizmin kolayca yutamayacağı kadar büyük ulus devletler ve askeri güçler haline getirmiş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Emperyalizm her ne kadar Doğu Avrupa'yı AB aracılığıyla masetmiş, Rus ve Çin nüfus alanında kalan Pakistan ve Hindistan'da ABD emperyalizmi etkinliğini hiç olmadığı kadar arttırabilmişse de dünyanın nüfus, yüzölçümü ve doğal kaynaklar açısından büyük bir bölümünü kaplayan Rusya ve Çin emperyalistler tarafından paylaşılmadan kalmıştır. İşte bu durum üçüncü bir dünya savaşının temelinde yatan temel çelişki ve dinamikleri oluşturmaktadır.

12. Dünyanın emperyalist paylaşımı tamamlanmamış durumda olduğu için emperyalistler arası paylaşım kavgası başat bir çelişki olarak öne çıkamamaktadır. Bunun yerine ABD'nin başını çektiği emperyalist kamp bir bütün halinde Rusya ve Çin'i kuşatmak, bu ülkelerin nüfus alanındaki bölgeleri emperyalizmin nüfuzu altına sokmak ve giderek bu ülkeleri emperyalist paylaşımın nesnesi haline getirmek istemektedir. Bu çelişkinin saldırgan ve haksız tarafı emperyalist bloktur. Rusya ve Çin ise birer emperyalist devlet değildir. Her ikisi de birer sosyalist devrim yaşamış ve bu sayede dev birer birime dönüşmüştür; ancak dünya çapında ABD, Avrupa ve Japon emperyalistleriyle paylaşım mücadelesi verebilecek bir finans kapital geliştirememiş, gücünü sermaye ihracından değil askeri birikiminden (Rusya ve Çin), mamul mal (Çin) ya da doğal kaynak (Rusya) ihracından, hem nüfus hem de coğrafi büyüklüklerinden alan ülkelerdir. Kendilerini kuşatan emperyalizm karşısındaki konumları esas olarak savunmadır. Rusya'nın Ukrayna, Gürcistan ve Suriye'deki konumu bu çerçevede ele alınmalıdır. Çin de kendisiyle bir meşruiyet kavgası veren küçük bir adadan ibaret Tayvan sorununu bile çözmemiş, kendi toprakları içinde yer alan Hong Kong'da dahi tam egemenlik tesis edememiş (İngiliz emperyalizminin etkisiyle bölgede özerk bir rejim hüküm sürmektedir), kıyılarında Japon ve ABD emperyalist donanmalarının ve ABD hava kuvvetlerinin sürekli tacizleriyle karşı karşıya olan bir ülkedir.

13. Yaklaşan büyük savaşın temel dinamiği bu anlamıyla emperyalistler arası paylaşım mücadelesi değil emperyalist dünyanın paylaşılmasını tamamlama ve buna engel olan büyük güçleri (Rusya ve Çin) tasfiye etme mücadelesidir. Bu mücadelenin somut tezahürlerini Rusya'nın Batı sınırındaki NATO askeri yığınağı, Ukrayna'da AB ve NATO destekli cuntanın ve faşistlerin sürdürdüğü vekâlet savaşında, Pasifik'te ve Güney Çin Denizi'nde ABD donanmasının saldırgan mevzilenmesinde, 20. yüzyılı emperyalist himaye altında geçiren Japon emperyalizminin ordusunu saldırı savaşlarında kullanmaya hazırlanmasında, Güney Kore'deki emperyalist mevzilenmenin tahkim edilmesinde, Orta Asya ve Kafkaslarda ABD emperyalizminin bitmeyen üs edinme çabalarında, nihayet artan nükleer silahlanma çabasında görüyoruz. Tüm bunlar yaklaşan büyük depresimin merkez üslerinin Doğu ve Güneydoğu Asya ve eski Sovyet coğrafyası ve özellikle Rusya'nın Batı sınırı olduğunu göstermektedir."¹¹

11 Devrimci İşçi Partisi 4. Kongresi, Üçüncü Büyük Depresyon, Üçüncü Dünya Savaşı, Üçüncü Dünya Devrimi,

21. yüzyılda emperyalizm ve bileşik gelişme

21. yüzyılda emperyalizmin nasıl tezahür ettiğini kavramak için eşitsiz ve bileşik gelişme perspektifiyle ilerlemek gerekir. Zira dünya kapitalizmi emperyalist aşamaya geçerken, dünya az sayıda büyük emperyalist güç ile geriye kalan bağımlı, yarı sömürge ve sömürge ülkeler olarak bölünmüştür. Bununla birlikte emperyalist çağda yani görece geç bir aşamada kapitalistleşen ülkelerde emperyalizme bağımlı bir yapı ile emperyalizme ait biçimleri bir arada gözlemek mümkündür. Emperyalizmin bir dünya sistemi olarak tanımlanmasının önemi burada bir kez daha karşımıza çıkıyor. Bir kez kapitalizm tekelci karakter kazandı mı artık bu aşamada kapitalizm trenine atlayanların yeniden bir serbest rekabet dönemi yaşadığını, bu rekabetin sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile tedrici biçimde tekellerin oluşmasına yol açtığını, yine adım adım banka sermayesinin kendi hâkimiyetinde sanayi sermayesi ile bütünleştiğini gözlemleyemeyiz. Tam tersine bu aşamada kapitalist gelişme geriden gelen bağımlı uluslar için baştan tekelci bir karakter taşır ve bu ülkelerde en baştan finans-kapital birimlerinin oluştuğunu gözlemek mümkündür.

Örneğin Lenin *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi olgusunu açıklarken makineleşmiş ve büyük ölçekli fabrikaların sayısındaki artışın hızını özellikle vurgulamıştır. Açıkça bir köylü ve tarım ülkesi olan, kapitalizm öncesi biçim ve ilişkilerin yaygın olduğu Rusya'da 1866-1890 arasında daha fazla işçi çalıştıran ve makineleşmenin daha yoğun olduğu fabrikaların sayısı hızla artmıştır. 1890 yılına gelindiğinde işçilerin neredeyse yarısı 1000 ve daha fazla işçi çalıştıran fabrikalarda çalışmaktadır. Avrupa Rusyası'nda yoğunlaşan bu büyük fabrikaların üretimi aynı zaman zarfında 3 katına çıkmıştır.¹² Sadece bu da değil, az gelişmiş Rus kapitalizmi büyük bir iç pazar potansiyeline sahip olmasına rağmen, sermaye ihracı temelinde yeni pazarlar fethetme eğilimini de göstermektedir. Lenin'e göre kapitalizm egemenlik alanını sürekli genişletmeden ve kapitalist olmayan eski ülkeleri kapitalist dünya sistemine doğru çekmeden var olamaz ve "kapitalizmin bu özelliği Reform sonrası Rusya'da çok güçlü şekilde belirmiştir ve belirmektedir."¹³ Ancak bu belirme, emperyalizmin esas alameti olan dünya çapında bir paylaşım mücadelesi düzeyinde değildir ve Rusya'nın sınır boyları ile sınırlıdır.

Türkiye'nin kapitalist gelişmesinde de benzer yönler bulmak mümkündür. Türkiye'de kapitalizm Cumhuriyet devletinin himayesinde baştan itibaren tekeli bir karakterde gelişirken bu gelişim içinde önemli bir yeri olan İş Bankası'nın

<http://gercekgazetesi.net/dip-bildirisi/dip-4-kongre-belgeleri-1-ucuncu-buyuk-depresyon-ucuncu-dunya-savasi-ucuncu-dunya>.

12 V.I. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1973, s. 445-447.

13 A.g.e, s. 514.

çok sayıda fabrikayı bünyesinde barındıran tipik bir finans-kapital birimi olması da, daha sonraki Sümerbank, Etibank vb. örnekleri de yine bileşik gelişmenin bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.¹⁴ Nihayet bu olgu da Türkiye'nin emperyalizme bağımlılığını ortadan kaldırmamaktadır.

Finans-kapital emperyalizmin erken döneminde banka ve sanayi sermayesinin bütünleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Klasik finans-kapitalin aldığı en yaygın biçim holdinglerdir. Ancak zamanla borsanın yükselişi sayesinde, holding biçimi dışında genel olarak finansal sermaye üretken sermaye birimleri üzerinde denetim kurmaya başlamıştır. Lenin, emperyalizm çağında borsanın öneminin azaldığını söylese de kapitalizmin gelişmesi farklı yönde olmuş ve sonunda Lenin'in teorisini daha kapsamlı biçimde doğrulayan bir sonuca varmıştır.¹⁵ Borsa, artık emperyalizmin vazgeçilmez bir unsurudur, ancak varlığı salt emperyalist ülkelerle sınırlı değildir. Bugün menkul kıymetler borsası finansal sermayenin hâkimiyetinin ve sanayi sermayesiyle bütünleşmesinin evrensel biçimi haline gelmiş durumdadır. Dolayısıyla 21. yüzyılda emperyalizme ait biçimlerin her birini bütünlüğünden kopartarak tek başına bir emperyalizm alameti olarak değerlendirmek doğru değildir.

Rus ve Çin ekonomilerine karakterini veren nedir: Meta ihracı mı sermaye ihracı mı?

Emperyalizm, kapitalizmin, meta ihracı yerine sermaye ihracının belirleyici olduğu aşamasıdır. 21. yüzyılda sermaye ihracı hem teknik hem teknolojik olarak kolaylaşmıştır. Emperyalizmin uluslararası neo-liberal taarruzu sermayenin dolaşımının önündeki ulusal engelleri zaman içinde ciddi biçimde azaltmıştır. Bu koşullar altında sermaye ihracı bir avuç emperyalist güce özgü bir olgu olmaktan çıkmış ve genelleşmiştir. Ayrıca, emperyalist dünyanın kendi içinde bütünleşme dinamiklerinin gelişmesi emperyalistler arası sermaye ihracını arttırmış, ABD ve Britanya sermaye ihracının lideri olan başat emperyalist güçler olmasına karşın aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımların yoğunlaştığı ülkeler olmuştur. ABD ve Britanya'nın kendine çektiği ve ihraç ettiği doğrudan yabancı yatırımların hemen hemen aynı seviyelerde oluşu hiç şüphesiz ki bu ülkelere ait finans-kapitalin emperyalist karakterini ortadan kaldırmaz. Tam tersine bütünleşen dünya kapitalist sisteminin merkezinde olduklarını gösterir.

Almanya, Fransa, Hollanda, gibi emperyalist ülkeler ve bir bütün olarak Avrupa Birliği ve Japonya doğrudan yabancı yatırım stoku açısından net sermaye

¹⁴ Türkiye kapitalizminin gelişiminde eşitsiz ve bileşik gelişme yasasının nasıl tezahür ettiği ile ilgili olarak bkz. Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* Cilt I, Yordam Yayınları, İstanbul, 2010, s.155-158.

¹⁵ Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2008, s.63-65.

ye ihracatçısıdır. Diğer yandan Çin ve Rusya doğrudan yabancı yatırım stoku açısından net sermaye ithalatçısı konumundadır. Çin'in GSYH'sının yüzde 24'ü kadar doğrudan yabancı yatırım stoku varken sadece bunun yarısı kadar yani GSYH'sının yüzde 12'si oranında sermaye ihracı stokuna sahiptir. Rusya için bu rakam eski Sovyet coğrafyasının bir numaralı ve rakipsiz yabancı yatırımcısı konumuna rağmen yüzde 30'a, yüzde 26'dır ve Rusya da net sermaye ithalatçısı bir ülke olarak karşımızda durmaktadır.¹⁶

Biraz daha yakından bakıldığında hem Çin hem de Rusya ekonomilerine karakterini veren olgununun sermaye ihracı değil meta ihracı olduğu görülmektedir. Rusya için durum son derece açıktır. Rusya'nın bütçe gelirlerinin neredeyse yüzde 40'ı petrol, doğalgaz ve türevlerinden oluşmaktadır. Ekonomik büyüme performansı büyük oranda petrol fiyatlarının dalgalanmasına tabidir.¹⁷ Ancak dünya ölçeğinde bakıldığında Rusya 353 milyar dolarlık ihracatı ile ihracatçılar liginin alt sıralarındadır ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yarışmaktadır. Dolayısıyla Rusya açısından durum son derece açıktır. Öte yandan Çin için durum biraz daha tartışmalı görünmektedir ve bu yüzden Çin'in üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmak faydalı olacaktır.

Çin 2,3 trilyon dolara yaklaşan ihracatı ile meta ihracatçıları liginin tepesinde yer almaktadır. Hong Kong'un 550 milyon dolarlık ihracatını da eklerseniz bu rakam ABD (1,5 trilyon) ve Almanya (1,4 trilyon) gibi dev ihracatçı ülkeleri ikiye katlamaktadır.¹⁸ Tezimiz Çin'in sermaye ihracının yapısal olarak bu devasa meta ihracı ekonomisinin bir uzantısı niteliğinde olduğudur. Yani Çin ekonomisi hem meta hem de sermaye ihraç eden bir ekonomidir, ancak belirleyici olan emperyalizmin ayırıcı özelliği olan sermaye ihracı değil meta ihracıdır.

Örneğin Çin'in dünya çapında liman ve terminal satın alarak yaptığı sermaye ihracı, deniz aşırı ucuz emek arayışı içinde olan emperyalist finans-kapitalin davranışından farklıdır. Limanlar, sermayenin yurtdışında ucuz emek sömürüsü ile elde ettiği aşırı kârları anavatana taşımanın değil Çin'in kendi ülkesinde ve Çinli ucuz emek kullanarak ürettiği ürünleri dünyaya satışının birer aracıdır. Dünyanın bir numaralı ihracatçısı olan Çin, bu özelliğinin bir uzantısı olarak dünya çapında limanlara yatırım yapmaktadır. Diğer yandan 15 ülkede 29 limana ve 13 ülkede 47 terminale sahip olan Çin'in ticari devlet tekelleri, Danimarkalı Maersk (41 ülke, 76 liman), İsviçreli Mediteranean Shipping Co. (22 ülke, 35 terminal) ve Dubai menşeli DP World (40 ülkede 77 liman) şirketleriyle hâlâ aynı seviyede ya da bunların gerisindedir.¹⁹

¹⁶ <https://data.oecd.org/fdi/fdi-stocks.htm#indicator-chart>.

¹⁷ <https://financialtribune.com/articles/world-economy/66149/russia-says-economy-less-dependent-on-oil>.

¹⁸ <https://www.statista.com/statistics/264623/leading-export-countries-worldwide/>.

¹⁹ <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2017/09/06/chinas-seaport-shopping-spree-whats-happening-as-the-worlds-ports-keep-going-to-china/#14ab39244e9d>.

Çin'in doğrudan sermaye ihracının yüzde 40'ı madenler, petrol ve enerji sektörlerinde yoğunlaşırken sadece yüzde 4'ü imalat sanayi alanındadır. Çin dünyanın en büyük hammadde ve enerji müşterilerinden biridir ve bu talep Çin sınırları içinde ihracata yönelik üretimden yani meta ihracı saikinden doğmaktadır. Nihayet Çin'in dışarıya ihraç ettiği doğrudan yatırımlarda belirleyici değişken sermaye ihraç edilen ülkenin milli geliridir. Çin dış yatırımları ucuz emeğe değil büyük pazara yönelmektedir.²⁰ Büyük pazarlar Çin malları için daha büyük talep demektir. Bu da Çin'in sermaye ihracının meta ihracının bir uzantısı olduğunu ve bu yüzden bir emperyalizm alameti olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Çin'in sermaye ihracına dair veriler ciddi bir yanılsamayı da içinde barındırmaktadır. Britanya sömürgesi Hong Kong 1997 yılında tekrar Çin'e devredilirken, Çin ve Britanya "tek devlet iki sistem" olarak bilinen bir anlaşma yapmış ve buna göre Hong Kong'daki liberal serbest piyasa yapısı dokunulmazlığa kavuşmuştur. Bu yüzden Çin'den Hong Kong'a yapılan yatırımlar Çin'in sermaye ihracı içinde hesaplanmaktadır. Ayrıca Hong Kong'dan Çin'e yapılan sermaye ihracı da yabancı sermaye statüsündedir. Çin, ülke içine yabancı sermaye çekmek için yabancı yatırımlara çok sayıda teşvik ve olanak sağlamaktadır. Bu yüzden Hong Kong'a giderek orada şirket açan Çin sermayesi gerisin geriye (*round tripping*) Çin'e dönmekte ve yabancı yatırımcılara sağlanan olanaklardan faydalanmaktadır. Çin sermaye ihracı içinde Hong Kong'un payı yüzde 70'lere kadar varmakta ve dönüp dolaşıp tekrar Çin'e yatırılan sermayenin toplam Çin doğrudan yabancı yatırımlarına oranının yüzde 40'ına kadar ulaştığı tahmin edilmektedir.²¹

Çin ve Rus finans kapitalinin çelişik karakteri

Rusya'nın dünyanın en büyük 500 firması arasına giren şirketleri üç petrol ve doğal gaz devi şirket Gazprom, Lukoil ve Rosneft ile borsada işlem gören devlet bankaları Sberbank ve VTB Bank'tır. Çin ise en büyükler listesine en yukarıdan girmektedir ve ilk 500 içinde 20 civarında Çin şirketi bulunmaktadır. Dolayısıyla banka sermayesinin artan öneminin yanına hem Rusya'da hem de Çin'de borsanın etkinliğinin giderek artmakta oluşunu eklediğimizde, emperyalizm çağının finans-kapital olgusunun Çin ve Rusya'da var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak bu şirketlerin hemen hepsi devlet şirketi ya da devletin büyük ortağı olduğu anonim şirketlerdir. Tek özel Çin şirketi olarak listeye giren Hong Kong merkezli Noble Group ise aslında büyük kömür tüccarı Richard Elman tarafından

20 Wade Shepard, "China's Seaport Shopping Spree: What China Is Winning By Buying Up The World's Ports", <https://www.cmi.no/publications/file/3332-what-determines-chinese-outward-fdi.pdf>.

21 Chia Le, "China's numbers don't tell full story on foreign investment", Nikkei Asian Review, <https://asia.nikkei.com/Economy/Xia-Le-China-s-numbers-don-t-tell-full-story-on-foreign-investment>.

kurulmuş olan bir İngiliz şirkettir. İlk 500'e giren bu şirketlerin büyüklükleri Rus ve Çin kapitalizminin gelişkinliğinden ziyade Rusya'nın doğal kaynaklardaki liderliğinden ve Çin'in dünyanın en büyük nüfusuna ve iç pazarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Devlet mülkiyeti özellikle Çin söz konusu olduğunda klasik finans-kapital davranış kalıplarına uymayan bir yapıyı da gündeme getirmektedir. Çin yabancı yatırımlarında, sıfırdan yeni fabrika, üretim birimi, tesis vb. yapılar kurarak gerçekleştirilen "greenfield" tipi değil, ortak girişim modeli yani mevcut şirketlerin parça parça ya da tümünden satın alınması öne çıkmaktadır. Ancak bu noktada Çinli yatırımcılar ciddi bir kötü ün edinmiştir. Zira klasik finans-kapital kâr saikiyle operasyonlarını yürütürken, Çin yabancı yatırımlarında siyasi ve bürokratik motivasyonlar yatırımların kârlılığını geri planda bırakabilmektedir. Buna en tipik örnek New York'un meşhur Waldorf Astoria otelinin Çinli devlet şirketi Angbang Sigortacılık Grubu tarafından satın alınmasından sonra yaşanmıştır. Önce tadilata giren Waldorf Astoria, grubun müdürü Wu Xiaohui bir soruşturma dolayısıyla açığa alınınca tekrar faaliyete girmeden aylarca kapalı kalmış ve 1 milyar dolardan fazla zarara yol açmıştır.²² Bu ve benzeri olaylar sadece Çinli yatırımcılara kuşkuyla bakılmasına yol açmamakta, aynı zamanda Çin hükümeti de dış yatırımlara ciddi sınırlamalar getirmeye yönelmektedir. 2017 yılında Çin hükümeti, emlak piyasası, otel ve eğlence yerlerine yönelik sermaye ihracına kısıtlama getirmiş, kumarhane gibi alanlardaki yatırımlar ise yasaklanmıştır.²³

Rusya'nın petrol ve doğalgaz tekelleri ile devlet bankaları, işçi devletinin yağmalanmasıyla semiren oligarkları ile Çin'in büyük ama prematüre finans kapitalinin Amerikan, Alman, Fransız, İngiliz ve Japon muadilleri gibi emperyalist bir gücün temelini oluşturmaları olanaksız gözükmektedir. Ancak bu tespit durumun sonsuza kadar böyle kalacağı anlamına gelmez. Rus finans-kapitali emperyalistleşme potansiyelinden çok uzak olsa da Çin finans-kapitalinin gelişimi dikkatle izlenmelidir. Bununla birlikte Çin finans-kapitalinin gelişmesi Çin ekonomisini meta ihracı temelinde sermaye ihracının belirleyici olduğu bir düzeye çıkarmadıkça emperyalistleşmeden bahsedemeyiz.

Ayrıca Çin ucuz emeği sınır dışında aramaya yönelmedikçe, dünyanın en düşük ücretlerine ev sahipliği yaptıkça, sermayenin içeri, nüfusun dışarı göç ettiği bir ülke olarak kaldıkça emperyalizm ligine yükselmesi olanaksızdır. Bu bağlamda Lenin'in yukarıda saydığımız emperyalizm alametlerine göç olgusuna da eklemiş olduğunu belirtmek gerekir: "Emperyalizmin ... özellikleri arasında, bir de, emperyalist ülkelerden dışarı yapılan göçlerde bir azalma, buna karşılık üc-

22 Xie Yu, "Chinese Overseas Acquirers Export Capital and Leave Black Eye", South China Morning Post, <http://www.scmp.com/business/china-business/article/2113872/chinas-overseas-acquirers-export-capital-and-leave-black-eye>.

23 http://www.xinhuanet.com/english/2018-01/16/c_136900334.htm.

retlerin düşük olduğu, daha geri ülkelerden buralara akan işçi göçünde artma görülmesi gerçeğini anımsatmalıyız.”²⁴ Dünyanın hiçbir yerinde Amerikan, Alman, Danimarkalı, Hollandalı, Kanadalı, İngiliz, Fransız göçmen işçiler diye bir olgu yoksa bunun sebebi bu ülkelerin emperyalist güçler olmasıdır. Ve bunun tersi de doğru olarak kabul edilmelidir.

Sonuçlar ve olasılıklar

Lenin, emperyalizm çağında büyük güçler arasındaki paylaşım mücadelesi-nin, tekelci kapitalizm, finans-kapital ve sermaye ihracının oluşturduğu altyapıya tabi olarak geliştiğini söylemektedir: “Kapitalizmin bugünkü aşaması bize gösteriyor ki, kapitalist gruplar arasında dünyanın ekonomik yönden paylaşılması esasına dayanan bazı ilişkiler doğmakta, buna koşut ve bağlı olarak da siyasal gruplar, devletler arasında, dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, ‘ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım’ esasına dayanan birtakım ilişkiler kurulmaktadır.”²⁵ Bu açık kavrayış bizi çağımızın savaşını anlamaya çalışırken siyasi çelişkilerin ve askeri gerilimlerin apaçık bir kutbunu oluşturan Rusya ve Çin’in ekonomik alt-yapısını incelemeye yöneltmiştir.

Rusya ve Çin için ekonomik altyapının emperyalist bir karakterde olmadığını en genel hatlarıyla göstermiş bulunuyoruz. Bugün dünyayı sarsan askeri gerilimlerin bir tarafı olarak Rusya ve Çin’in savunma pozisyonu da işte bu altyapı tarafından belirlenmektedir. Aslında böyle bir analiz yapmadan da Rusya ve Çin’in savunma pozisyonu gözlemlenebilir niteliktedir. 21. yüzyıl savaşına karakterini veren, ABD emperyalizminin, kendisine tabi konumdaki müttefikleri Avrupa ve Japon emperyalizmi ile birlikte Rusya ve Çin’i bu ülkelerdeki kapitalist restorasyonu sonuna kadar götürerek emperyalist dünya sistemine sınırsızca entegre etmek amacıyla kuşatmasıdır.

Tekrar edelim, bu pozisyon kuşkusuz zaman içinde değişebilir. Ancak bunun için Rus ve Çin finans-kapitalinin, ekonomide sermaye ihracının başat, meta ihracının tali konuma geleceği ölçüde gelişmesi gerekir. Ancak bu koşulda bu ülkeler bağımsız bir emperyalist güç olarak dünya çapında ABD ve müttefikleri ile bir emperyalist paylaşım mücadelesine girebilecektir. Daha olası bir gelişme ise emperyalist kamp içindeki bir bölünmede Rusya ve/veya Çin’in bir emperyalist kampın yanında savaşa girmesidir. Bu ikinci durum Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın ve Osmanlı’nın pozisyonuna benzer bir konumlanma anlamına gelir. Şu andaki dünya durumu ve siyasal gelişmeler göz önüne alındığında bu seçeneklerin karşımıza çıkması olasılığının son derece düşük olduğu söylenebilir.

Her ne kadar Rusya ve Çin, ABD öncülüğündeki emperyalist blok karşısında haklı bir savunma konumunda ise de dünya proletaryası açısından ne Putin

24 Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s. 120.

25 Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s. 85.

21. yüzyılda savaşın karakteri: Çin ve Rusya emperyalist savaşın tarafı mı hedefi mi?

despotizmi ne de Çin “Kapitalist” Partisi, peşinden gidilecek ve politik olarak desteklenecek bir seçenektir. Dünya proletaryasının çıkarı emperyalizmin yenilgisinden yanadır. Rusya ve Çin’in askeri gücü emperyalist bir istilaya uğramalarını hemen hemen olanaksız kılmaktadır. Ancak kapitalist restorasyonun bu ülkelerde işçi devrimlerinin tüm kazanımlarını yok etmesi ve kapitalizmin tüm kriz dinamiklerini en keskin şekilde bu ülkelerin içine taşıması dolayısıyla bir askeri saldırıdan önce ekonomik ve siyasi çöküntüye uğrama riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Yani bu güçler emperyalizme direnseler de onu yenilgiye uğratamazlar. Öte yandan emperyalizmin Rusya ve Çin’i yenilgiye uğratması dünya çapında gerici sonuçlar doğuracaktır. Bu yüzden de emperyalizm ile bu ülkeler arasında tarafsızlık söz konusu olamaz. Tersine emperyalizmin aldığı her darbe, devrimci dinamiklerin önünü açacaktır. 21. yüzyılda emperyalizmi nihai yenilgiye uğratabilecek olan ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nda olduğu gibi proletarya devrimidir.

***İvan İvanoviç* önemli miydi, önemli değil miydi?**

Sungur Savran

İvan İvanoviç: *Nâzım Hikmet, Hikmet oğlu Nâzım Ran... Cancağızım... Biliyorum, Sovyetler Birliği ikinci yurdunuzdur. Sovyet insanlarını seversiniz, sayarsınız... Eski partilisiniz. İyi, güzel, ama, Sovyetlerde geçen bir hikâyeyi anlatan ilk piyesiniz hicviye mi olmalıydı? (...) Ne diye bizimle uğraşıyorsunuz? Zaten bizim işimiz gücümüz başımızdan aşkın... Rahat bırakın bizi... Hani ne de olsa yakışık almıyor... Ne de olsa misafirsiniz şurda... Sovyet halkının konukseverliğini kötüye kullanmak doğru mu? Sonra konuğun kusuruna bakılmaz ama, bir hadde kadar... Demek istediğim bu piyesi yazmaktan vazgeçin... Hem sizin için, hem bizim için, hem de bunu oynamaya kalkışacak tiyatrolar için, eğer böylesi bulunursa, daha iyi...*

Nâzım'ın sesi: *Boşuna, İvan İvanoviç... Benim de zayıf taraflarım tümenle, ama yakalayamadın onları... (...) Sovyetler Birliği'nde konuksam, iyi konuk, hane sahibini sokmak isteyen yılan görürse başını ezer. Yok hane sahibiysem de iş değişmez. Ezeceğim başını senin...*

Nâzım Hikmet, birçok defa şiirlerinin ya da oyunlarının içine girmiş, kendi yarattığı kurmaca karakterlerle karşılıklı diyalog ve eylem içinde okuyucusuna ya da seyircisine hitap etmiştir. Bu edebi oyunun en çarpıcı örneği, “Şeyh

Bedreddin Destanı” başlıklı epik şiirindedir. Nâzım, daha şiirin ilk bölümünden itibaren tarih ve coğrafya içinde bir yolculuğa çıkar, Bedreddin ve müritlerinin arasına karışır ve en çarpıcı sahnede Osmanlı’dan kaçarak ihtilâli örgütlemeye koşan Bedreddin’in muhafızlarından biri olarak onunla at sürer.

Yukarıdaki diyalog da Nâzım’ın Sovyetler Birliği’ndeki üçüncü ve en uzun ikameti sırasında yazdığı *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* başlıklı üç perdeli oyununun ikinci perdesinin sonunda geliyor. Artık oyunun geriliminin çözüleceği son perdenin eşiğine gelmişizdir. Oyunun iki ana karakterinden biri ve en kötü kişisi olan İvan İvanoviç (aslında belki de tek ana karakter vardır, birazdan göreceğiz) çözümün eşiğinde birden, o ana kadar oyunda varlığı hiç hissedilmeyen oyun yazarına hitap ederek onu “sağduyu”ya çağırır. Ve onu **tehdit eder**.

Bağlamı hatırlayalım: Nâzım 1951 yılında, 13 yıllık hapislikten açlık grevleri ve uluslararası destek sayesinde kurtulduktan kısa süre sonra devletin kendisini öldürmeye hazırlandığını hissederek oldukça maceralı bir tarzda (Sabahattin Ali Bulgar sınırından kaçarken öldürüleli, daha sadece üç yıl olmuştur!) Sovyetler Birliği’ne (SB) kaçır. O tarihten hayatını yitirdiği 1963’e kadar Ekim devriminin topraklarında yaşayacaktır. Bu Nâzım’ın SB’de üçüncü uzun ikametidir dedik. İlk ikisinde Ekim devriminin hemen ardından Lenin ile Trotskiy’in Moskovası’nda yaşamıştır Nâzım. Genceciktir, öğrencilik yaşındadır, Komünist Doğu Halkları Üniversitesi’nde (KUTV) okumuştur.

Ama şimdi ünlü bir şair olarak Moskova’ya geri gelmiştir. Nâzım herhangi biri olsa, “keyfi yerinde” olmalıdır. Sovyet devleti kendisine ev, otomobil, daça (tatil konutu) vermiştir. Şu barış konferansı senin, bu yazarlar konferansı benim, Afrika’dan Çin’e ve Küba’ya dünyanın dört bir köşesinde dolaşmaktadır. “Otobiyografi” başlıklı şiirinde söylediği gibi, 13 yıllık hapislik ile bu dönem müthiş bir karşıtlık içerir:

“...otuzumda asılmamı istediler
kırk sekizimde Barış madalyasının bana verilmesini
verdiler de
otuz altımda yarım yılda geçtim dört metre kare betonu
elli dokuzumda on sekiz saatte uçtum Pirağ’dan Havana’ya...”

Oysa işte nankörlük! Şair-oyun yazarı, ama her şeyden önce komünist Nâzım, “ikinci yurdu” Sovyet topraklarındaki dördüncü yılında, 1955’te kaleme sarılmış, kendisine böylesine konukseverlik gösteren ev sahibine hicve dayalı ağır bir eleştiri yöneltiyor. Sovyet devletinin oyundaki en güçlü temsilcisi İvan İvanoviç, onu nasıl tehdit ediyor!

Hani ne de olsa yakışık almıyor... Ne de olsa misafirsiniz şurda... Sovyet halkının konukseverliğini kötüye kullanmak doğru mu? Sonra konuğun kusuruna

bakılmaz ama, bir hadde kadar... Demek istediğim bu piyesi yazmaktan vazgeçin... Hem sizin için, hem bizim için, hem de bunu oynamaya kalkışacak tiyatrolar için, eğer böylesi bulunursa, daha iyi...

İvan İvanoviç'in "bunu oynamaya kalkışacak tiyatrolar için, eğer böylesi bulunursa" tehdidini de unutmayın. Geri döneceğiz.

Demek ki, Nâzım çok ciddi bir risk aldığıнын farkında. Kendi yurdunda ipe ya da kim vurduya gidebilecek bir adam, Sovyet pasaportu bile yok, o kadar kırılgan varlık koşullarına sahip, ama kalkıyor, (bilebildiğimiz kadarıyla o aşamada) hiçbir Sovyet vatandaşı yazarın, edebiyatçının, sinemacının, tiyatroçunun, bilim insanının yapmadığı bir şey yapıyor ve Sovyet rejimini kıyasıya eleştiriyor! Nâzım'ın kişilik olarak deli dolu olduğuna kuşku yok da, bu kadar büyük riskleri o bile hayatında her dakika almamıştır. Bu kadar büyük bir cesaretle, hayır cüretle girilen bu iş, yani *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* başlığını taşıyan bu oyun, sabah akşam Nâzım diyen bir sol aydınlar korosunun **neden ilgisini çekmez?** Madem Nâzım sizin için önemli, neden biriniz de kalkıp şu oyundan iki satır olsun söz etmezsiniz? Koca şair rahatını, varlık koşullarını, hayatını riske atmış bu oyunu yazmak, bunu Sovyet ve dünya halklarına ulaştırmak için. Siz nasıl Nâzım hayranısınız ki onun bu kadar önemsedığı bir yapıtını görmezlikten geliyorsunuz? Sizi gidi konformistler, sizi gidi sahtekârlar! Türkiye'nin en cesur aydınlarından birinin eteğine yapışmışsınız, ama onu istismar edip, ona yabancı, size aziz birtakım davaların hizmetine koştuktan başka bir şey bilmezsiniz!

Bu meseleye aşağıda döneceğiz. Ama şimdiden Türkiye'nin gençliğine dönelim ve yüksek sesle söyleyelim: İşte sizin ulusunuzdan bir yüce şair, öne çıkmış ve o kırılgan koşullarına rağmen Sovyet aydınının bile yapamadığı bir şeyi yapmış, Sovyet rejimine rağmen hakikati söylemiş. Ama kimse bunun bir anti-komünizm olduğunu sanmasın! Tam tersine komünizmin, Marksizmin, Leninizmin gerçek bakış açısından söylemiş bu hakikati. Bugün Sovyetler Birliği de, öteki sosyalist inşa girişim deneyimleri de çökmüşken, ortada eli yüzü düzgün tek örnek olarak kalan Küba adım adım aynı sona yaklaşırken, insanlık bu çöküş süreçlerinin sonucunda toplumsal sorunlara kolektif çözümlerden umudunu büyük ölçüde yitirmişken, kapitalizm uzunca süredir bir kader gibi görülmüşken, daha çöküş yaşanmadan önce Marksizm ve komünizm adına yaşananları eleştirebilmiş aydınlar, onurumuzdur. Bunlardan biri bizdendir, Türklüğe onur getirecekse bunlar getirecektir!

Öyleyse görelim. Nâzım Sovyetler Birliği'ni nasıl eleştirmiş? Gözlemlerinin değerleri nedir, sınırları nerede yatar? Bugün ondan öğrenebileceğimiz ne var?

Bürokrasi: sistemik ve genel bir sorun

Nâzım, *İvan İvanoviç* oyununu (bundan sonra böyle kısaltacağız) öncelikle 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki sosyalizm uygulamasında gördüğü ağır

sorunları, kendi deyişiiyle “bürokratizm”i eleştirmek için yazmıştır. Bir bakıma, edebiyat adaminin kendisinin en iyi icrayı sanat edebildiği alanda bir **fikir eseri-dir** *İvan İvanoviç*. İktisatçıların, siyaset bilimcilerin, sosyologların yapması gerekeni yapmakta, ama bunu tiyatro sanatının araçlarıyla yapmaktadır. “Tezli” bir oyundur kısacası.

Önceliği Sovyetler Birliği’dir. Burjuva medyasının kaba indirgemeciliğine teslim olmamak için hemen hatırlatalım: Rusya değil Sovyetler Birliği. Yani 15 ayrı cumhuriyetten oluşan, o cumhuriyetlerin özerk alt birimlerinde de örgütlenmiş olan nice halkın hep birlikte bir federasyon içinde yaşadığı Sovyet toplumunda. Nâzım açıkça burada yaptığı eleştirel değerlendirmenin sadece Birliğin merkezi gücü olan Rusya’da değil, bütün cumhuriyetlerde geçerli olduğunu anlatmak için, oyunun başka Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde o toprakların kültürel özelliklerini taşıyan isimlerle oynanmasını özel olarak tavsiye etmiştir. Örneğin Türki cumhuriyetlerde *Hüseyin Hüseyinoviç Var mıydı Yok muydu?* olmuştur oyunun adı.

Ama mesele Sovyetler Birliği ile de sınırlı değildir. Nâzım, yukarıda anlatıldığı gibi, o zaman “sosyalist blok” olarak anılan jeopolitik bütünde yer alan birçok ülkeyi ziyaret ettiği için bunları da kendi deneyimiyle tanımıştır. Daha oyunun ilk perdesinin ilk tablosunda, ilk merhabalardan sonra, karakterlerinden birine “Bu piyeste seyredeceğiniz işler bir Sovyet kasabasında geçti” dedirtir. Derken sahnedeki bütün karakterlerine ardı ardına “sosyalist blok”un öteki ülkelerini de saydırır: “Lehistan¹ kasabalarından birinde de geçebilirdi”, “...bir Macar, bir Çekoslovak kasabasında”, “Bir Romen kasabasında”, “Yahut Arnavutluk’ta... Yahut Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde bir kasabada”, “Bulgar, yahut Çin kasabalarından birinde de” diye hemen hemen hepsini sıralar. Demek ki sorun evrenseldir.

Peki, ne zaman yaşanmıştır oyunda anlatılan olaylar? Oyun 1955 yılında yazılmaktadır. (Okuyucudan bunu iyi hatırlamasını isteyelim.) Ama karakterlerin değiştiği tarihler çeşitlidir: 1946 ya da 1956 olabilir demektedirler örneğin. Bunu anlamak kolaydır. Oyunun yazılış yıllarına yakındır bunlar ne de olsa. Ama ya 1928? İlk verilen tarih budur. Tarihi veren Ekim devriminin büyük şairlerinden Mayakovskiy’in 1928’de yazdığı bir oyuna atıf yaparak verir bu tarihi. Ama SB’nin bürokrasinin eline 1920’li yılların sonundan itibaren geçmeye başladığını hatırlarsak, Nâzım çok önemli bir imada bulunmaktadır. Mesele Stalin sonrası dönem değildir. Mesele ta 1920’li yıllara geri gitmektedir. Ama dikkat! Lenin’in hayatta olduğu, SB’nin canlı iç tartışmaların alanı olduğu, dünya devrimi perspektifinin henüz devrimci rejimin bütün eylemlerine yol gösterdiği dönemin sözü

1 Polonya’nın eski adı. Sovyetler Birliği’nden sonra ilk geçen adın Lehistan olmasını Nâzım’ın atalarının/analarının kısmen Polonyalı oluşuna, pasaportunu da ancak oradan alabilmiş olmasına atfedersek yanlışlıklar olur muyuz?

edilmemiştir. Nâzım açıkça **Lenin dönemi ile Lenin sonrası dönemi birbirinden ayırıyor.**

Bütün bunlardan çıkan sonuç açıktır: **Nâzım “bürokratizm”i kapitalizmin ilga edildiği, sosyalist inşa sürecinin başladığı bütün toplumlarda görülebilecek, tarihi Ekim devriminden sadece on yıl sonrasına kadar geri götürülebilecek sistemik ve genel bir sorun olarak ele almaktadır.** 1950’li yıllarda SB’de sorunların nasıl ele alındığını bilirsek, bunun çok özel ve önemli bir vurgu olduğu anlaşılır. Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’i yazmasından kısa süre sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) 20. Kongresi toplanacak (1956), o kongrede partinin yeni bir numarası, Genel Sekreter Nikita Hruşçov, 1953 yılında ölmüş olan Stalin’in yönetiminde yaşanan baskıları ve öteki uygulamaları yerden yere vuracak ve “destalinizasyon” (yani Stalin’in etkisinden arınma) olarak anılan bir süreci başlatacaktır. Ne var ki, Hruşçov ve fikir arkadaşlarının ve onların izinde Sovyet aydınlarının ezici çoğunluğunun soruna koyduğu teşhis son derecede sığ olacaktır: “Kişiye tapınma”. Yani Sovyet halkının başına ne gelmişse, Stalin’e tapınma dolayısıyla gelmiştir. Bu sözde açıklamanın aslında sadece yeni bir soruyu davet ettiği ortadadır: **Stalin’e tapınma nereden doğmuştur, neyin sonucudur?** Sovyet bürokrasisi ve onun çevresindeki aydınlar bu soruyu kendi çıkarlarına dokunacağı için geçiştirmişlerdir.

İşte Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’in girizgâhında meseleyi **genel ve sistemik bir sorun** olarak ortaya koymasının büyük önemi burada yatıyor. Nâzım demektedir ki, bu mesele belirli bir tarihsel döneme ve coğrafyaya özgü olmayan, sistemle ilgili bir meseledir. Nedenlerinin iyi anlaşılması ve mücadele edilmesi gerekir. Nâzım’ın teşhis ettiği nedenleri ve önerdiği çözümü birazdan göreceğiz. Ama baştan saptamak gerekir ki, teşhisinin sınırları ne olursa olsun, Nâzım, döneminin resmi komünist ortamlarının fersah fersah önüne geçmiştir.

Bir de eskiden de vurguladık: Nâzım *İvan İvanoviç*’i 20. Kongre’de Hruşçov Stalin’i bombardımana tutmadan **önce** yazmıştır. Modanın iğvasına, resmiyetin güvencesine sığınmamıştır. Bu böyle biline.

***İvan İvanoviç*’te bürokratik sistemin özellikleri**

Şimdi sıra Nâzım’ın sosyalist inşa toplumlarına musallat olmuş bürokratik sistemi nasıl tasvir ettiğini ve ortaya çıkış nedenlerine nasıl bir teşhis koyduğunu görmeye geldi. Bunu yapmadan önce, oyunun ana karakterlerine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Çünkü Nâzım teşhisini bir tiyatro yapıtının kendisine verdiği olanakları kullanarak bu karakterler arasındaki ilişkiler aracılığıyla ortaya koymaktadır. Bu ona bir sanat yapıtında seyirciyi/okuyucuyu didaktik bir söyleme boğmaktan kaçınma olanağını verdiği gibi, aynı zamanda şeylerin çelişik doğasını diyalektik bir sergileme ile ortaya koyma fırsatını da yaratır.

Oyunun iki ana karakteri bir Sovyet kasabasında en güçlü kamu otoritesini temsil eden mevkide olan Sergey Konstantinoviç Petrof ile oyunun adından da

belli olduğu gibi bir muamma şahsiyet olan, nereden geldiği, kim olduğu, görevinin ne olduğu hiç açıklanmayan İvan İvanoviç'tir. Metal işçiliğinden gelen bir komünist olan Petrof başlangıçta bütünüyle Sovyet sistemine ve emekçi halka adanmış bir yönetici iken, oyun içinde adım adım bürokratlaşır. Oyunun püf noktası şurada yatar: Petrof'un bürokratlaşmasına yol açan süreç İvan İvanoviç'in ona kötülük etmek istemesiyle başlar. İvan İvanoviç'in Petrof'a **neden** düşman olduğunu hiçbir zaman öğrenemeyiz. Ama yaptığı, Petrof'un bürokratik ayrıcalıklar konusundaki zaafalarını yakalayarak onu ayartmak ve giderek onu halktan koparmaktır. Seyirci bütün oyun boyunca İvan İvanoviç'in kötücül zekâsının Petrof'u nasıl kendisi olmaktan çıkardığını dehşetle ve umutsuzlukla izler. Ta ki...

Bunlara ilk sırada eklenecek şahıslar Hasırşapkalı ve Kasketli olarak anılan iki kişidir. Kasketli kendini şöyle tanıtır en başta: “Ben, işçisi, köylüsü, aydınıyla, halk'ım.” Nâzım her ne kadar burada “aydın”ı işin içine katsa da, Sovyetler Birliği'nde “aydın” kategorisinin maddi emek harcayan kol işçisi ile kolektif köylüler dışında sayısız katmanı içerdiği bilindiğinden bu, günümüzün okurunca fikirlerin üretimi alanında uzmanlaşmış bir kategori olan “aydın” ile karıştırılmamalıdır. Büro işçisinden radyo spikerine kadar sayısız kategoriye içerir bu “aydın”. Kısacası, Kasketli, işçidir, emekçidir. Kendini oyunun başında, böyle, neredeyse “didaktik” denebilecek bir kabalıkla tanıtıyorsa, bu, onun “ima”ya, dolambaçlı konuşmaya, söyler gibi yaparken gizlemeye tepki içinde olan “harbi” sınıf kişiliğindedir. Kendini tanıtırken bütün oyun boyunca dramatik şahsiyet olarak hasmı konumunda olacak olan Hasırşapkalı'yı da tanıtır: “Bu da bana basit halk diyendir.”

Bütün oyun boyunca ana yardımcı karakterler gibi görülen (ama sonda durum değişecektir) bu iki şahıstan ikincisini böyle tanımaya başlarız. Kasketli'nin bir tarihi-sosyolojik figür olarak kim olduğu besbelli iken (kısaca Sovyet işçi sınıfı) Hasırşapkalı'nın durumu daha belirsizdir. Kendi yorumumuzu hemen belirtelim: Hasırşapkalı, Sovyet toplumunun bürokratik çarpılması içinde kendine ayrıcalıklı bürokratik katmanların fikir yağcısı olarak avantajlı bir konum bulan, bürokrasinin Marksizmi toptan kendine mal etme çabasının yarattığı fırsatlar çerçevesinde Marksizmi ve özellikle diyalektiği demagojinin kod adları olarak kullanan, bürokrasinin sistemini ebedileştirmek için ona argümanlar sunan, geçmiş toplumun kalıntısı olmakla birlikte aynı zamanda yeni bürokratik hâkimiyet sisteminde “arazi olabilmış” köle aydın tiplmesidir. Nâzım, 1950'li yılların Sovyetler Birliği'nde bulunduğu aydın tiplemesinden öylesine tiksiniştir ki, Hasırşapkalı bu oyunda neredeyse karikatürleşmiş ölçüde demagog, ikiyüzlü ve yalancı bir aydın tipi olarak resmedilmiştir. Aşağıda bu konuya ayrı bir bölümde döneceğiz. Şimdi dikkatimizi ana karakter olarak Petrof üzerinde odaklaştırarak bürokratikleşme sürecinin ana özelliklerini Nâzım'ın gözünden anlamaya çalışalım.

Oyunun dramatik yapısının büyük avantajı şudur: Seyirci, Petrof'un halka

adlanmış hakiki komünist yöneticiden ayrıcalıklı bir bürokrata dönüşümünü ve halktan kopuşunu gözlerinin önünde gerçekleşen bir süreç olarak yaşayabilmektedir. Petrof, her aşamada İvan İvanoviç'in hile ve desisesi sonucunda kendini halktan daha fazla ayırır, her aşamada daha büyük ayrıcalık arayışına girer. İş Petrof'un kişilik olarak yüceltilmesiyle başlar: Bürosu kendisinin devasa portreleriyle süslenir; bu portrelerde göğsüne hiçbir zaman kendisine verilmemiş madalyalar takılır; heykeli yapılır. Amaç, aslında kendisini çok seven halkın gözünde "otorite" kurmasıdır. Bütün bu operasyon, halka hizmet etmek ve komünizmi kurmak için bu otoritenin gerekliliğine bağlanır. Petrof daha önce işini formalitelerden uzak, alçakgönüllü biçimde yapan, gerektiğinde bürokratin bozulmuş elektrikli süpürgesini tamir eden, kırtasiyeciliğe meydan okuyan, dairesine gelen bir köylü kadına "teyze" diyecek kadar kendini halktan sayan bir yönetici olduğu halde, adım adım hem memurlarıyla, hem de hizmet etmekle görevli olduğu halkla arasına mesafe koyar ya da İvan İvanoviç bu mesafeyi ona koydurur.

Giderek Petrof'un fiziksel olarak da halktan uzaklaşması gündeme gelir. Burada dört dönüm noktası çok önemlidir. Birincisi, daha önce kâtabi, sekreteri, şoförü ve hizmetlisi ile neredeyse eşitler arası bir ilişki kurmuş olan, onlarla selamsız sabahsız olan bu adamın ofisi, dairenin geri kalan bölümünden bir kapı ile kopartılır. İvan İvanoviç bu kapıyı şöyle tasvir eder: "Her şeyden önce, yani iki katlı, pamuklu, muşambalı, dışardan içeriye, içerden dışarıya sesin zerresini sızdırmayan bir kapı lazım size... Âmir kapısı... Otorite sahibi bir kapı." Neredeyse bir Bâb-ı âli! Bürokratin etrafında kale kurulmaktadır.

İkinci dönüm noktası, Petrof'un kahvaltısını, âmiri olduğu dairenin kantininde (büfesinde) yemesinin sorun haline geldiği sahnedir. İvan İvanoviç ona sıradan çalışanların arasında kahvaltı etmesinin otorite kurmasına engel olacağını anlatırken Petrof itiraz eder:

"İvan İvanoviç: Kahvaltınızı yukarda, makamınıza getirtin..."

Petrof: Çay soğuyor.

İvan İvanoviç: Bu kadarcık bir fedakârlığa olsun katlanamıyor musunuz komünizmi kurmak yolunda?"

Burada Sovyet bürokrasisinin kendi ayrıcalıklarını nasıl kutsal bir davanın arkasına sakladığını, bürokrati gülünesi bir duruma düşürerek ifşa eder Nâzım. Bürokratin kendini halktan ayırmasının gerekçesi "komünizmi kurmak"tır! Fedakârlığı da çayının soğuması!

Ama fedakârlığın da bir sınırı vardır. Bu bizi üçüncü dönüm noktasına getirir. İvan İvanoviç aslında sigara içmeyen Petrof sigaraya başlarsa "sırf size cıgara satan, size, yakınlarınıza, mevkice aynı katta bulunanlarınıza cıgara satan bir dükkânın" gerekli olduğunu söyler. Aksi takdirde "cıgara almak için, siz, yahut yakınlarınızdan biri, belki de sıraya gireceksiniz dükkânın birinde..." Nâzım'ın burada oluşturduğu absürd duruma özellikle dikkat çekmek gerekir. Bürokratin **ihtiyacının olmadığı** bir mal kategorisinde ona özgü hizmet veren bir mağaza

kurulacaktır.

Dördüncü dönüm noktası, Petrof'un çok sevdiği yüzme sporu için havuza girmeye yeltendiği andır. İvan İvanoviç derhal müdahale eder: "İdareci adam, önder adam, çıplak göbeğini gösterir mi halka?" Bu müdahalenin ardından gelen sahneyi Nâzım şöyle tasvir eder: "*Havuzu ikiye bölen bir tahta perde iner. Sahne de aynı zamanda, ikiye bölünmüştür. Bir yanda halk ve Kasketli, bir yanda Petrof ve etrafındakiler kalmıştır.*"

Bütün bunları birleştirdiğimizde ortaya çıkan bürokrat tablosu, tasvir düzeyinde, Sovyet devriminin bürokratik yozlaşmasının büyük teorisyeni Trotskiy'in çizdiği tablonun çeşitli yönlerini olduğu gibi doğrular.

Birincisi, bürokrasi ayrıcalıklara boğulmuş bir katmandır. Kendi kullanımı için ayrılmış mağazalardan kendine özgü dinlenme, spor ve eğlence alanlarına kadar çeşitli mekânlarda bürokrat halk kitlelerinin gözünden uzak başka tür bir hayat yaşar.

İkincisi, başlangıçta işçi sınıfının içinden geliyor olsa da zamanla bürokrasinin halktan kopukluğu katılaşır, bürokrasi kast türü bir toplumsal oluşum halini alır. Fiziksel olarak diğer toplum kesimlerinden uzak durur, hayatlarının kesişmesine izin verilmez.

Üçüncüsü, bütün bunların gerekçesi "komünizmi kurma" yolundaki çabalarında bürokratların fedakârca çalışmalarıdır. Onlar kuyruğa giremezler çünkü yapılacak çok işleri vardır, halka hizmet için yoğun bir tempo içindedirler, zamanları yoktur. Bu bakımdan, Petrof'un portrelerinin dairenin duvarlarına asılması dolayısıyla İvan İvanoviç ile Petrof arasında geçen diyalog öğreticidir. Petrof'un İvan İvanoviç'e bu tabloları neden astırdığını sormasına cevaben bu sonuncusu cevap verir: "Her şeyden önce yani demokratik santralizm prensibini² savundum." Petrof hayretle sorar: "Benim portrelerimle demokratik santralizm prensibini savunmanın arasındaki münasebet ne?" Petrof daha bürokratlaşmamıştır, bu alanda acemidir. Münasebet elbette bürokrasinin kendi çıkarlarını gerekçelendirmek için daima komünizmin yüksek ilkelerini öne sürmesidir!

Bir başka örnek verelim. İvan İvanoviç, Petrof'un "otorite ve hava"sını kurmanın gerekliliğini şöyle gerekçelendirir: "Sizin şahsınız bahis konusu değil, bahis konusu olan her şeyden önce, yani bütün bir Sovyet kasabası, tekmiil Sovyet insanları, hatta bütün ileri insanlıktır... İşte portreleriniz her şeyden önce, bunun için her yerde asılı, Sergey Konstantinoviç..." Görüldüğü gibi, İvan İvanoviç, imal etmekte olduğu bürokrat tipolojisine hegemonik bir ideoloji önermektedir. Bürokratin çıkarını bütün Sovyet halkının, hatta bütün insanlığın çıkarının bir ifadesi haline getirmektedir.

Kasketli'nin bütün bunlara itirazını ise şöyle def etmeye çalışmaktadır: "Kim bu alçak, bu dedikoducu, bu otorite düşmanı? Keşfettim... Kasketli... Değil mi?

2 Demokratik merkeziyetçilik ilkesinin o dönemde Türkçe'de kullanılış biçimi.

Farkında mısınız bilmem, herifte esasen korkunç bir küçük burjuva psikolojisi kalıntısı var...” Bürokrasinin kurduğu sisteme isyan edenler böylece “küçük burjuva” olarak nitelenmekte ve dışlanmaktadır. Oysa burada oyunun en proleter karakteri söz konusudur. İnsan bu aşamada kendine sormadan edemiyor: Nâzım bu satırları yazarken Stalin’in eşitliğe “küçük burjuva zihniyeti”, “ilkel köylü ‘komünizmi’ nin psikolojisi” olarak saldırdığı ünlü 1931 konuşmasını düşünüyor muydu acaba?³

Bürokrasinin bu kastlaşma süreci, halktan ayrı, kendine özgü bir yaşam tarzı ve standardı olan bir toplumsal gruba dönüşme süreci, sonunda öyle bir düzeye varır ki, iki bürokrat karşılıklı olarak birbirlerine halkla birlikte olduklarında yaşadıkları deneyimi dehşet içinde anlatırlar. Sergey Konstantinoviç Petrof yukarıdan gelen davet üzerine kendi küçük kasabasına göre merkez sayılan bir şehrin bürokratu, kendi âmiri konumunda olan Konstantin Sergeyeviç’i ziyarete gider. Adların ilişkisi çarpıcıdır, Türkçe’deki “ha Ali Veli, ha Veli Ali” deyimini hatırlatır bu sözde “rastlantı”. Daha çarpıcısı, Petrof’un üstünü onun dairesinde ziyaret ettiğinde onun kendisine ne kadar benzediğini hayret içinde gözlemlemesidir. Bürokratlar aslında aynı soydan gelmektedir, aynı kumaştan biçilmiştir.

Ama asıl çarpıcı olan, halktan kopukluk manzaralarıdır. Şu ya da bu nedenle kendisine adı anılmayan büyük kentte (kim bilir belki de başkent Moskova’da) karşılama töreni düzenlenmeyen, bir limuzin bile gönderilmeyen Petrof, gideceği yerlere kamu ulaşım araçlarıyla yolculuk yapar. Şimdi Petrof’un, âmiri Konstantin Sergeyeviç’e bu durumdan nasıl şikâyet ettiğini biraz ayrıntılı dinleyelim:

“Petrof: Garda karşılamadılar... Otelde kaydolmak için sıra bekledim... Otelden buraya gelmek için bir Pobeda olsun gönderilmemişti...Taksiye bindim...”

Konstantin Sergeyeviç: Taksiye mi?

Petrof: Taksiye... Şoför yolda ileri geri konuştu... Sinirlendim indim. Otobüse bindim...

Konstantin Sergeyeviç: Otobüse mi? Nasıl bindiniz?

Petrof: Otobüste yolcuların ileri geri konuşmaları sinirime dokundu, indim... Trolleybüse bindim...

Konstantin Sergeyeviç: Trolleybüse... Nasıl biniliyor? Hiç binmedim... Yahut unutmuşum...

Petrof: Ben de unutmuşum... Ama bindim... İndim, tramvaya bindim.

Konstantin Sergeyeviç: Tramvay... Hâlâ işliyorlar mı?

Petrof: İşliyorlar...”

Sonra iki adam bir süre sessiz kalır. Petrof’un yolculuk için halkın arasına böylesine karışmak zorunda kalması ikisini de şaşkına çevirmiştir. Söze tekrar

3 Aktaran: Hiroaki Kuramiya, *Stalin’s Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928-1931*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 283-84.

başladıklarında şu replikleri duyarız:

“Konstantin Sergeyeviç: Sizi buraya davetimizin sebebi...”

Petrof: Tramvay müthiş bir şey...”

Burada bürokratin Sovyet işçisinden ve köylüsünden nasıl derin bir yabancılaşma yaşadığının “müthiş” bir dile gelişi vardır! “Tramvay müthiş bir şey...”

Nâzım’a göre bürokratik sistemin kaynağı

Yukarıda Nâzım’ın tasvir ettiği bürokratin, Trotskiy’in *İhanete Uğrayan Devrim* ve başka yapıtlarında bürokrasi için yaptığı tasvirle ciddi ortaklıkları olduğunu gördük. Ama bu bizi aldatmamalı, Nâzım’ın bürokrasinin oluşumunun **nedenleri** konusunda da Trotskiy ile benzer görüşleri savunduğu izlenimini yaratmamalı. Ekim devriminin Lenin’den sonra en büyük önderi olan Trotskiy’in analizi ile Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’te ortaya koyduğu tabloyu sonradan karşılaştırmak üzere şimdi Nâzım’ın analizi üzerinde yoğunlaşalım.

Yukarıda da belirttik: Petrof’un dönüşümü, oyunun ikinci önemli karakteri olan İvan İvanoviç’in ona yaptığı düşmanlığın ürünüdür. Ama sonradan görmüş bulunuyoruz ki öteki bürokratlar da tıpatıp Petrof’a benzemektedir. Demek ki Petrof **tipik** bir bürokrattır; başına gelenler de tipik olarak alınabilir. O zaman demek ki komünist yöneticiyi bürokrata dönüştüren İvan İvanoviç’ler vardır. Kimdir ama bu İvan İvanoviç? İşte bunu bilmiyoruz. Çünkü İvan İvanoviç bir muammadır. Bütün oyun boyunca kim olduğu, hangi görevle Petrof’un yanında bulunduğunu, amacının ne olduğu hiç anlaşılamamaktadır.

Ta ki oyunun sonuna kadar. Büyük kente (ya da belki Moskova’ya) seyahati, özellikle de tramvay yolculuğu, aslında son derecede iyi bir komünist işçi kadro olan Petrof’ta bir uyanışa yol açar. Derhal kasabaya döner ve hesap sormak üzere İvan İvanoviç’i aratmaya başlar. Ama o da ne? Bütün oyun boyunca İvan İvanoviç’in hık deycisi gibi davranmış olan Hasırşapkalı’dan dairededeki memurlara kadar kimse İvan İvanoviç’i tanımamaktadır!

Bir tek Kasketli Petrof’un sorularına cevaben bugüne kadar yaşamış olduğu dönüşümün nedeninin İvan İvanoviç olduğunu tekrarlar. Ama İvan İvanoviç’in yerinde yeller esmektedir. Petrof umutsuzca sorar: “Var mıydı İvan İvanoviç yok muydu?” Bunun üzerine İvan İvanoviç sahnede boy gösterir. Petrof vaktiyle kendisini İvan İvanoviç’in kötülüklerine karşı uyarmış olan Kasketli’den yardım ister. Kasketli sopasını İvan İvanoviç’in kafasına tekrar tekrar indirir. İvan İvanoviç yere serilir, ama sopa her indiğinde Petrof da “vay başım” diye haykırarak kafasını tutar. İvan İvanoviç aslında Petrof’un kendisidir!

Yani komünistin düşmanı kendisidir. Kendisine sunulan ayrıcalıklara teslim olduğu andan itibaren kendi kendine en büyük kötülüğü yapacaktır. Kısacası sosyalizme geçiş toplumu, diyalektik bir zıtlık temelinde **kendi içinde bürokratikleşme eğilimlerini içermektedir**. Bu eğilimlere karşı daima uyanık olmak, teslim olmamak, bu eğilimlerle mücadele etmek gerekmektedir.

Burada, komünizmin en büyük desteği belli ki işçi sınıfıdır, köylülüktür, yani emekçi sınıflardır. Kasketli, sopasıyla İvan İvanoviç'i yere seren ve sırrını ortaya döken kişi olarak bürokratikleşmenin panzehirini sağlayan tarihi-sosyolojik figürdür.

Peki, bu bürokratlaşma eğilimi nereden gelir de komünizmin ve komünistin içine yerleşir? Nâzım'ın buna cevabı oyunda belli belirsiz hissettirilir. Petrof bir ara İvan İvanoviç'e yaşını sorar:

“Petrof: Kaç yaşındasınız? Şöyle bir bakıyorum, yaşıtız. Sonra bakıyorum benden gençsiniz. Sonra bir bakıyorum, çok ama çok ihtiyarmışsınız gibi geliyor bana.

İvan İvanoviç: (Yarı ciddi yarı şaka): Babanız yaşındayım... Hatta büyükbabanızın, hatta dedenizin... (Petrof güler.)

İvan İvanoviç: Şaka etmiyorum...”

Petrof'un sorusunda Nâzım sosyolojik kategoriyi aşmış, bürokratin psikolojisine nüfuz etmiştir. “Yaşıtız” elbette daha sonra İvan İvanoviç'in gerçekte Petrof olduğunu öğrendiğimize göre en normalidir. Tabii ki Petrof, Petrof ile aynı yaştadır. Ama bazen de İvan İvanoviç Petrof'tan gençtir. Çünkü Petrof'un genç bir işçi olarak içinde maddi zenginliklere duyduğu özlemi temsil eder İvan İvanoviç. Kimi zaman da ihtiyardır, çünkü dünyayı “idealistçe” değiştirmek isteyen gence karşı, “bu işler öyle değil, a çocuk, sen kendi çıkarına bak” demektedir.

Ama psikolojik analizin ötesinde tarihi-sosyolojik analiz İvan İvanoviç'in çok ihtiyar olmasında yatar. Nâzım kapitalizmden, hatta ondan önceki üretim tarzlarından gelen alışkanlık kalıplarının çok zor ortadan kalkacağı kanısındadır. Dikkat edilmediğinde, mücadele edilmediğinde o eski alışkanlıklar hortlayacaktır.

Nâzım oyunda çok didaktik duracağı için daha ötesini söylemez ama daha sonra TKP'li partili arkadaşlarına bu konuda yazdığı bir mektupta bakın ne demektedir?

Benim kanımca, bürokratism ve onun yanı sıra kişi tapınmacılığı, daha önceki toplumsal düzenlerin, ve sadece kapitalizmin değil kapitalizm öncesi düzenlerin de kalıntılarıdır. Geri kalmış Çarlık Rusyasının bürokratizmi ve çeşitli kalıntıları, genç sosyalist bünyede çeşitli hastalıkların ortaya çıkması için ortam yaratmaktadır.⁴

Bunun Trotskiy'den farklı bir açıklama olduğu açıktır. Trotskiy bürokrasinin yükselişini kapitalizmden sosyalizme geçiş toplumunda devletin varlığının zorunluluğunun yaratacağı bir eğilimin yoksul ve yalıtılmış bir toplumda yaşanan deneyim esnasında çok güçlü hale gelmesine bağlar. Yani onun bürokrasi teorisi,

4 Aktaran: Hikmet Akgül, *Nâzım Hikmet. Siyasi Biyografi*, İstanbul: Chiviyazıları, 2002, s. 297.

geçiş toplumunun kendi maddi iç çelişkilerinin ürünüdür. Nâzım'da ise bir kalıntı söz konusudur. Buradan hareketle bürokratik sistemle mücadele için yapılması gerekenler de bir ölçüde değişebilir.

Ama bir konuda Trotskiy ile Nâzım aynı doğrultuda buluşmuşlardır. Trotskiy bürokrasinin (kendisinin *İhanete Uğrayan Devrim*'i yazdığı 1930'lu yılların ortasına ulaşıldığında) artık geri dönülmez biçimde dünya devriminden ve proletaryadan koptuğu kanısına ulaşmıştı. Bunun için Sovyetler Birliği'nin sosyo-ekonomik temellerini değiştirmeksizin bürokrasinin iktidarına son verecek bir **politik devrimin** sosyalizme geçişin önünü yeniden açmak için gerekli olduğu sonucuna ulaşıyordu. Bu devrimin protagonistisi ya da öznesi işçi sınıfıydı. Nâzım'ın da komünizmi ve komünisti bürokratizmden kurtarmak için güvendiği gücün aynı sınıf olduğunu biraz önce görmüş bulunuyoruz. Öyleyse, şu sonuca ulaşabiliriz: Trotskiy de Nâzım da sosyalizme geçiş sorununun illeti bürokrasinin çözümünü proletaryada buluyordu.

Ortaklık bununla da sınırlı değildir. Trotskiy'in Sovyetler Birliği'nin başına bela olan bürokrasinin "tek ülkede sosyalizm" ve "milli komünizm" olarak anılabilecek bir program temelinde dünya devrimi amacını terk ettiğini saptadığı biliniyor. Trotskiy'e göre bürokrasiye karşı kazanılacak zafer ancak dünya devrimi geliştikçe güvenceye kavuşur. Şimdi Nâzım'ın yukarıda alıntıladığımız mektubundan bir başka pasaja bakalım:

Komünizmin tüm dünyada tam zaferine, yani dünyada ne para, ne devlet, ne silahlı kuvvetler, ne partiler kalıncaya kadar, bu koşullar oluşuncaya kadar, küçük ya da büyük kişi tapınmacılıkların ortaya çıkma tehlikesi her zaman vardır. Buna karşı mücadelenin biricik silahı, Lenin ilkelerinin doğru bir kavranışı ve tüm sosyalist ülkelerde, siyasal ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında gerçekleştirilmesidir.⁵

Ortaklık burada da tamdır. Nâzım'ın İvan İvanoviç'te teşhir ettiği bürokratizmin panzehiri, aynen Trotskiy'de olduğu gibi, Nâzım'da da dünya devrimidir, "komünizmin tüm dünyada tam zaferi"dir.

Bu, Nâzım'ı "Trotskist" yapar mı? Elbette hayır! Trotskiy'in SB'nin bürokratik yozlaşmasına karşı savunduğu perspektif, yani dünya devrimi perspektifi kendisine ait bir kavram değildir ki! Marksizmin ana programıdır. Rusya özgülünde ele alındığı zaman ise Leninizmin ta kendisidir. Bu yüzdendir ki Nâzım gönül rahatlığıyla "biricik silahı" Lenin ilkeleri olarak tanımlıyor.

Bu tutum Nâzım'ı Trotskist yapmaz ama Lenin'in tanımladığı anlamda **devrimci Marksist** yapar. Yani Marksizmin ilkelerini savunurken kapitalist toplumla ya da varolan durumla uzlaşanlara karşıt olarak Marksizmin devrimci özünü hem düşüncede hem pratikte sonuna kadar savunanlar kategorisine sokar.

5 Hikmet Akgül, a.g.y., s. 298.

Peki, Nâzım Trotskist midir? Bu, tarihin henüz cevabını vermediği bir sorudur. Başka bir yazımızda Nâzım'ın 1929-36 arasında (tam da Trotskiy'in İstanbul'a sürgüne gönderildiği aşamada) önderliğini yaptığı "Muhafif TKP"nin nasıl Trotskiy'e paralel politikalar savunduğunu, bu parti deneyiminin onu nasıl Stalin'in Komintern'i ile karşı karşıya getirdiğini anlatmıştık.⁶ Bilinmeyen, bu parti üzerinde Trotskiy'in fikri ve/veya örgütsel herhangi bir doğrudan ya da dolaylı etkisi olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabı Rus ve Türk arşivlerinde belki de bulunacaktır. Ama o zamana kadar Nâzım'ın Moskova'da ilk komünist olduğu dönem dışında, biri 1930'lu yıllarda, öteki ise 1950'li yıllarda anti-Stalinist, devrimci Marksist fikirlere angaje olduğunu söyleyebiliyoruz. *İvan İvanoviç*'in bürokrasi analizi de bu devrimci Marksist tutumun hem sonucu, hem işaretidir.

Sovyet aydınının eleştirisi: diyalektiğin maceraları

Nâzım'ın bürokratik sistemin sultası altına düşmüş Sovyetler Birliği'nde rejimin yağcısı aydınlarla özel bir derdi olduğu biliniyor. Yazarımız, insanlığı Nazizm ve faşizmden kurtarmakta çok önemli bir rol oynamış olan Sovyetler Birliği'ne, çok olumlu izlenimlerle gitmiştir. Geçmişte Stalinist Komintern ile arasında yaşanan çok sert çatışmaya rağmen bu sefer Stalin'e bile belirgin bir saygıyla yaklaşıyordu. Ama bütün bu olumlu izlenimler kısa süre içinde dağılacaktı.

Moskova'ya yerleştikten kısa süre sonra Sovyet Yazarlar Birliği'ne davet edilen Nâzım orada ilk sert çıkışını yapar. Moskova tiyatro ortamını sert bir şekilde eleştirir, Stalin'e yağcılık yapıldığını ima eder, "Stalin Yoldaş" ile yakında görüşeceğini, bunları ona da anlatacağını ifade eder. Hemen sert tepkiler alır. Anlaşılan daha önce planlanmış olan Stalin görüşmesi de hiçbir zaman gerçekleşmez.⁷ Nâzım rengini belli etmeye başlamış, rejimin aydınları, hatta kendisi de ona karşı tırnaklarını çıkarmaya yönelmiştir.

SB'ne ilticadan sadece dört yıl sonra yazılan⁸ *İvan İvanoviç*, Hasırşapkalı'nın kişiliğinde bürokrasinin hizmetine girmiş aydın kategorisine acımasız bir taarruz içerir. Hasırşapkalı'nın Rus toprak beyinin malikânesinin zengin peri masalı ortamında kullanılmış olan türden bir giysi ile anılıyor olması, kendisinin bir ölçüde eski rejimin özlemi içinde olduğunu düşündürüyor. Ama bu aristokratik toprak beyi damgalı aydın, artık Sovyet toplumuna adapte olmuştur, kendine yeni bir

6 Sungur Savran, "Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm", *Devrimci Marksizm*, sayı 20, İlkbahar 2014, özellikle s.48-61.

7 Saime Göksu/Edward Timms, *Romantik Komünist*, çev. Barış Gümüşbaş, 3. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s. 325-26; Can Dündar, *Nâzım*, 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 23-26.

8 Bazıları oyunun 1954'te yazıldığını belirtiyor. Bu durumda oyun yazıldığının ertesi yılı yayınlanıyor demektir. Şayet bu doğruysa, Nâzım'ın Stalin'in ölümünün hemen üzerine bu eleştirel oyunu yazmaya karar verdiği ortaya çıkıyor demektir.

efendi bulmuştur: bürokrasi. Nâzım bunu daha birinci perdenin, oyunun konusunu tanıttığı ilk tablosunun sonunda gerçek oyuna geçerken görsel biçimde anlatacaktır bize. Petrof, Kasketli ve Hasırşapkalı'nın tanıtıldığı bu sahnenin sonunda Petrof'un şoförü ile Kasketli yan yana çıkar sahneden; Hasırşapkalı ise, Nâzım'ın ifadesiyle, "derin bir saygıyla Petrof'a yol gösterir":

"Hasırşapkalı: Buyrun... Siz önden... Rica ederim..."

Petrof: (Hasırşapkalı'nın koluna girerek) Gecikiyoruz... (Çıkarlar.)"

Daha ilk tanıdığımız anda bürokratikleşme potansiyeli taşıyan yüksek kademeli görevli ile Hasırşapkalı arasındaki ittifak görsel olarak seyircinin kafasına nakşedilmiş olur. Bu andan itibaren Petrof üzerinde ölümüne bir mücadele başlayacaktır: Kasketli, iyi komünist kadro, kendi ifadesiyle "şeker gibi adam" Petrof'un İvan İvanoviç'in tuzağına düşmesine karşı aralıksız bir mücadele verecek, Hasırşapkalı ise her aşamada İvan İvanoviç'in hık deycisi rolüne soyunacaktır.

Kasketli, her zamanki dobra tutumuyla, Hasırşapkalı'nın İvan İvanoviç'le ilişkisine teşhisini koyacaktır. İvan İvanoviç, Petrof'u nasıl mahvedeceği konusunda kararını verdiği an Kasketli ile Hasırşapkalı arasında şu diyalog yaşanır:

"Kasketli: (Hasırşapkalı'ya fısıldar) Petrof'a nasıl bir oyun oynamak istediğini bilsem, hemen gider haber verirdim... İnsanın insana kötülük etmesine eli kolu bağlı seyirci mi kalacağız? Sen bir öğrenmeye çalış ne dolaplar çevirmek istediğini..."

Hasırşapkalı: Niye ben? Siz öğrenin..."

Kasketli: Sana daha kolay, daha çabuk açılır!

Hasırşapkalı: Niye bana daha kolay açılacaktı? Ben hatıra defteri miyim herifin?

Kasketli: Aranızda bir benzerlik var."

Bu benzerlik elbette yine Kasketli'nin oyunun ilk tablosunda kendisini ve Hasırşapkalı'yı tanıtırken dile getirdiği özelliktir: "Ben işçisi, kolhozcusu, aydınıyla, halk'ım. (*Hasırşapkalı'yı göstererek*) Bu da bana basit halk diyendir." Bürokrat ile onun hizmetkârı aydını birbirine bağlayan, halka karşı duydukları bu derin küçümsemedir. Ondan ayrı dururlar, çünkü üretici güçlerin geri olduğu yoksul bir toplumda bürokrat (Trotskiy'in teşhisiyle) kıtlığı yönetmenin toplumsal öznesi haline gelmiştir; onun hizmetkârı aydın ise "bal tutan ve parmağını yalayan" bürokratin hizmetine girmiş, ona **gerekçe ve mazeret** uydurmakta uzmanlaşmıştır.

Bürokrasinin hizmetkârı aydının en çarpıcı özelliği, bürokrasinin yöntemini rafine ederek Marksizmin kategorilerini bürokrasinin ayrıcalıkları sisteminin hizmetine koşturmasıdır. Gerektiğinde her şey tam tersine çevrilecektir. Hatırlanacaktır, İvan İvanoviç Petrof'a portrelerinin dairenin bütün duvarlarını süslemesini "demokratik santralizm prensibi" temelinde gerekçelendirmeye çalışmış, Petrof'un çıkarlarını "tekmlil Sovyet insanları, hatta bütün insanlık" için yapılan şeyler ola-

rak sunmuş, Kasketli'yi de "küçük burjuva psikolojisi kalıntısı" ile hareket etmekle suçlamıştı. İşte bu metod, bürokrasinin bu demagojik metodu, Hasırşapkalı tiyatindeki aydınların bürokrasiye hizmet için hep başvurduğu metoddur.

Bu konuda Hasırşapkalı'nın en büyük silahı diyalektiği tanınmaz hale getirmektir. Petrof'un kahvaltısını, yönettiği dairenin kantininde mi yoksa odasında mı yemesi gerektiğine dair tartışmanın yaşandığı altıncı tablonun başında, kantine toplanmış olan bütün daire çalışanları gerilim içindedir: gelecek mi, gelmeyecek mi?

"Hasırşapkalı: Gelmeyecek..."

Kasketli: Niye gelmesin! Her zaman burada kahvaltı eder herkesle beraber...

Hasırşapkalı: Her zaman kategorisi antidiyalektiktir. Her zaman ne demek?"

Burada oyun boyunca devam eden istismarın ilk örneğini görüyoruz. Gerçekten de değişimin mantığı olarak diyalektik "her zaman" gibi genellemele-ri yadsır. Ama Hasırşapkalı burada bunu hiç gerekçelendirilmemiş bir değişimin mazereti olarak kullanmaktadır. Gerekçelendirilmemiş, çünkü İvan İvanoviç'in aynı tabloda Petrof'a fısıldayarak söylediği gibi, aslında gerekçe, Petrof'un "bir hademeyle aynı zamanda, aynı yerde kahvaltı" etmesinin yanlış olduğudur! Bu yüzden Kasketli'nin Hasırşapkalı'nın diyalektiğe referansına verdiği tepki çok anlamlıdır: "Vah zavallı diyalektik!"

Diyalektiğin istismarı daha sonra da devam edecektir. Bürokratlaşma derinleştikçe Petrof'un yeni kişiliğini imal edenler, en başta İvan İvanoviç, onun bütün sözlerinde büyük hikmetler varmış gibi her konuda konuşmasını özendirmektedirler. Petrof da kendini kaptırmış, her konuda ileri geri konuşmaktadır. En sıradan yaveleri İvan İvanoviç ve Hasırşapkalı tarafından yüceltilmektedir. Mesela "Kulaç atmayı severim" der Petrof ve bu cümle muazzam önemsenir. Kasketli tepki gösterir:

"Kasketli: Delirdiniz mi? Kulaç atmayı severim... Bu da laf mı? Ben de sırtüstü yüzmeyi severim. Yazsanıza..."

Hasırşapkalı: Formel mantık kaidelerine uyarak düşünüyorsunuz. Hiçbir meseleyi umumi olarak mütalaa edemeyiz... Burda da mesele konkredir.⁹ Yani kimin bu sözleri söylediğinde."

"Gerçek her zaman somuttur". Diyalektiğin bu çok değerli metodolojik önermesi, burada safsatının mazereti haline getirilmiştir!

Felsefenin engin sularında atılan kulaçlar sonunda sofizmler yoluyla hakikatin tersine çevrilmesine kadar varır. Petrof kendi portresinde göğsünde bir madalya olduğunu görür ve itiraz eder, böyle bir madalyası olmadığını söyler. Sonra şöyle bir konuşma geçer:

"İvan İvanoviç: Kabahat kimde?

Petrof: Anlamadım.

9 "Somut" kavramı için o dönemde kullanılan kelime.

İvan İvanoviç: Böyle bir madalyanız yoksa her şeyden önce, yani kabahat kimde, diyorum. Sizde mi, Sergey Konstantinoviç, bende mi, yoksa ressamda mı, yoksa...

Hasırşapkalı: İvan İvanoviç'in demek istediği. Gerçek olan sizin böyle bir madalyanız olmaması değildir. Gerçek olan sizin böyle bir madalyanız olmasıdır. (*Seyircilere*) Diğer taraftan, sayın yoldaşlar, sanat gerçeği göstermek zorunda değil midir? Her iki bakımdan da, yani gerek realite, gerekse sanat bakımından, böyle bir madalyası olmayan Petrof Yoldaşa bu madalyayı yapan ressam yanlış mıdır? Elbette ki hayır..."

Yani Petrof'un bir bürokrat olarak "gerçeği" bu madalyanın kendisine daha önce verilmiş olmasını gerektirirdi. Ressam da bu gerekliliği tescil etmiştir. Demek ki gerçek, Petrof'un madalyası olmaması değil, olmasıdır. Diyalektik adı altında laf salatası! Safsata!

Petrof'un büyük sözler söyleme merakı aslında Sovyet bürokrasisinin hizmetindeki aydınların daha derin bir ayıbına da işaret eder. Petrof sadece alelade sözleri sanki bunlarda özel bir hikmet varmış gibi söyleyip durmaz. Aynı zamanda güneşin altında ne konu varsa, bu konular ne kadar uzman bilgi gerektirirse gerektirsin, hepsi üzerine fikir yürütür. Tipik bir sahnede ardı ardına şunları söyleyecektir:

"Yani her şeyden önce balede klasik geleneklerimizi geliştirmek, Rus balesini Sovyet balesi merhalesinde bir kat daha zenginleştirmek gerekir. (...) Fakat hiçbir zaman pa dö dönün pa dö katrla karıştırılması ve buna pa dö spany ilavesi suretiyle, keyfiyet bakımından birbirinden ayrı kıymetlerin dekadanslığa münceer olmasına, balede dejeneresansa, şablon ve formalizme müsaade etmeyeceğiz... (Kasketli araya girerek Hasırşapkalı'ya şöyle der bu noktada: "Beğendin mi? Adamcağızı zorla saçmalatıyorsunuz..." Petrof devam eder:) Bale sahasında rastlanan menfi olayları astronomimizde de maalesef müşahade etmekteyiz. Astronomide her şeyden önce unutulmaması ve oy birliğiyle tasvip edilmesi gereken şey, yıldızlarla münasebetimizde bazı yıldızlara diğerlerinden daha fazla önem vererek bazı sapık astronomların düştükleri metafizik kozmopolitizme düşmemektir... (...) Fizikte, yani her şeyden önce atom fiziğinde ve şiirde erkek dişi kafiyelerin münasebetinde ve ziraatte keçi yünlerinin yağmurdan sonra kurutulmasında, bir kere daha tekrar ediyorum, şerefli geleneklerimizle, kütlelerin inisiyatifini, yeniliklerimizi mezcetmek zorundayız..."

Nâzım'ın burada Stalin'le alay ettiği gün gibi açıktır. Berrak olalım: *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* Stalin hakkında değildir. İçinde Stalin yoktur bile. Nâzım'ın anlatmak istediği zaten Stalin'in de, "kişiye tapınma"nın da birer **sonuç** olduğudur. Bu bir sistemdir. Bunu saptadıktan sonra hatırlamalıyız ki, SB tarihinde başka hiçbir bürokrat Stalin kadar çok alana düşünsel olarak müdahale edip "yüksek fikirleri"ni o alanın son sözü gibi ileri sürmemiştir. Her devrimcinin iyi bir teorisyen olması gerekmez. Rastgele iki örnek alacak olursak, ne Tito, ne

Fidel teoride en ufak bir pırıltı göstermiştir, ama her ikisi de kendi ülkelerinde burjuvaziyi devirme başarısını göstermişlerdi. Stalin ise özel bir sorunla karşı karşıyaydı. Yerine talip olduğu Lenin Marksizmin gelmiş geçmiş en önemli teorisyenlerinden biriydi. Bu yer için rekabet etmekte olduğu Trotskiy ise dünya çapında bir aydın ve teorisyen. Dolayısıyla, Stalin partiyi, izleyicilerini ve Sovyet halkını bu ikiliden aşağı kalır yanı olmadığına inandırma gibi umutsuz bir çabaya girişti. Biyoloji konusunda Lisenko'yu tuttu; devrimin ve partinin tarihinin anlatıldığı kolektif olarak yazılmış resmi kitabın “tarihsel ve diyalektik materyalizm” başlığını taşıyan en felsefi bölümünü o kaleme aldı; Marksizm ve dil konusunda yüksek fikirlerini kodlaştırdı; geçiş dönemi ekonomisi üzerine teorik açıklamalar çiziktirdi (ve Mao'nun bile tepkisini aldı); Freud'un sözünü bile ettirmedi; edebiyat ve sanata kaba müdahalelerde bulundu, Picasso'dan Brecht'e 20. yüzyılın en büyük ve cürekâr sanat ekollerini yaratan, üstelik komünist olan sanatçıları Sovyet sanatçısına ve halkına yasakladı; Haçaturyan'dan Şostakoviç'e büyük Sovyet bestecilerini aşağıladı, baskı altına aldı, hatta zaman zaman susturdu; sanatta “dekadans”a, “dejeneresans”a, “metafizik kozmopolitizm”e karşı bayrak açtı.

Nâzım'ın 1920'li yıllarda, Lenin ve Trotskiy'in Moskovası'nda gördüğü o, bin çiçeğin açtığı, hukuktan mimariye, iktisattan sinemaya Sovyet düşünür ve sanatçılarının dünya düşünce âleminin avangardı kalitesinde olduğu canlı ortamdan sonra 1950'li yılların bu boğuntu yaratacak ortamını nasıl yadırgamış olduğunu, nasıl şaşırdığını ve öfkelenildiğini tahmin etmek zor değildir. Kısmen de bu yüzden herhalde Stalin hakkında 1961'de yazdığı ünlü yergideki şu mısralar:

taşandı tunçtandı alçıdandı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan çizimleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında.
parklarda ağaçlarımızın üstündeydi taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan gölgesi
taştan tunçtan alçıdan ve kâattan bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın
odalarımızda taştan tunçtan alçıdan ve kâattan gözleri önündeydik

Her yerde hazır ve nazır, her şeye karışan, hep gözetleyen bir lidere duyulan bu tepkinin içinde düşünsel hayata, bilime, sanata ve felsefeye yapılan müdahalelere duyulan tepkinin de olmaması çok düşük bir ihtimaldir.

Burada Nâzım açısından çok ciddi bir sorun vardır. Sovyet toplumu çok eğitilmiş bir işgücüne ve çok gelişkin bilim ve sanat kurumlarına sahipti. 1950'li yıllar, SB'nin nükleer teknolojiye çoktan kavuşmuş olduğu, uzaya uzanmakta ABD'nin önüne geçtiği bir dönemdi. Rusya sanat, edebiyat, tiyatro, sinema, müzik, bale gibi alanlarda 19. yüzyıldan beri ve Sovyet döneminde bütün dünyanın hayranlığını celbeden sanatçı ve eserler yaratmıştı. Peki, bu kadar gelişkin bir düşünsel ortam nasıl oluyordu da Petrof'un yukarıda alıntılarımız

saçmalamalarına benzer “yüksek fikirler” karşısında bu kadar sus pus oluyor, bu kadar el pençe divan duruyordu? Nâzım Sovyet aydınında bunu affedememiştir belli. Hasırşapkalı’ya bu kadar haşın vurması, onu bu kadar köle gibi resmetmesi bundandır!

Bakın ne kadar ikiyüzlü. Hasırşapkalı kendisini (sonradan aynı kişi olduğunu öğreneceğimiz) iki bürokrata, İvan İvanoviç’e ve Petrof’a aynı faaliyeti aracılığıyla pazarlar. Ama içeriğe bakın.

“Hasırşapkalı: Bu gece Politeknik Müzesi’nde bir konferansım var, Sayın İvan İvanoviç... Teşrif buyurursanız memnun olurum. Konum: Bir sanat eserinde müspet kahraman mutlak lazım mı? Verdiğim karşılık: Mutlaka lazım.”

Kısa süre sonra ise aynı pazarlamayı Petrof’a yapacaktır:

“Hasırşapkalı: Bu akşam Politeknik Müzesi küçük salonunda bir konferansım var... Teşrif buyurun... Memnun olurum...”

Petrof: Konunuz?

Hasırşapkalı: Bir sanat eserinde müspet kahraman mutlaka lazım mı?

Petrof: Kanaatiniz?

Hasırşapkalı: Elbette ki hayır... Müspet kahraman mutlaka lazım değil.”

Okura, Stalin döneminin Jdanovist olarak anılan sanat politikası gereği, sosyalist gerçekçilik adını taşıyan resmi ekolün “müspet kahraman”ı bir zorunluluk olarak gördüğünü hatırlattıktan sonra ekleyelim: Stalin’in ölümünden sonra (İlya Ehrenburg’un deyişiyle) “buzlar çözülürken” belli ki bu mesele artık eskisi gibi tam bir dogmatizmle ele alınmamaktadır, aydınlar arasında bir tartışma konusu haline gelmiştir. Ama bürokrasinin hizmetindeki Hasırşapkalı için bütün hayat bir manevradır. Kimine müspet kahraman “mutlak lazım” diyecektir, kimine “mutlaka lazım değil”! Her iki olaya da tanıklık etmiş olan Kasketli isyan eder:

“Kasketli: İyi ama geçen sefer tersini söylemiştin...”

Hasırşapkalı: Öyle mi? Hatırlamıyorum.”

Hasırşapkalı o akşam vereceği bir konferansta söyleyeceklerini hatırlayamayacak kadar boş bir kâğıttır! Sahibinin sesi!

Nâzım zaman zaman bürokrasinin kapalı mekânlarda sergileyeceği basma-kalıp portrelerini ve meydanlara dikilecek heykellerini yapan ressam ve heykeltıraşları yerden yere vuracak şekilde söz konusu eder. Petrof’un portreleri konuşulurken İvan İvanoviç, belli ki o dönemin çok önemli bir bürokrat portresi ressamından söz ederek şöyle der: “Pek çok Sayın Gerasimov da bundan haşmetlisini yapamazdı.” Ressamın görevi, “pek çok sayın” Gerasimov da buna dâhildir, bürokratların resimlerini “haşmetli” yapmaktır! Petrof’un heykelini yaptırmak için davet ettiği heykeltıraşı ise şöyle tanıtır: “Fyodor Aleksandroviç Bobrof... Şahsen tanımasanız da adını duymuşsunuzdur... En ünlü heykeltıraşlarımızdandır... Eserleri oybirliğiyle takdir, tasvip ve genel hayranlık uyandırmıştır.” “En ünlü heykeltıraşlarımızdan biri” bir basit kasabanın yeni yetme bürokratinin heykelini yapmaya gelmiş! Ismarlama! Bürokrasinin paralı memuru sanatçılar!

Kasketli, dönemin “usta” sanatçılarını şöyle tanımlar:

“Hasırşapkalı: Fakat, aziz yoldaşlar, o devirlerde usta, heykelin esasını yapar, çıraqlar sadece yardımcı işler görürlerdi...”

Kasketli: (Girer.) Şimdiyse, çok kere, esası da, yardımcı işleri de çıraqlar yapıyor. Ustaya sipariş almaktan, bankaya uğramaktan ve bir başkasına kendi imzasıyla sanata dair makale yazdırmaktan başka yapacak iş kalmıyor...”

Sefaleti görüyor musunuz? Nâzım’ın öfkesini görüyor musunuz? Sovyet halkının “konuğu”nun cüretini görüyor musunuz? Nâzım bu insanların arasında yaşamaya devam edecektir!

Nâzım’ın Sovyet aydını ile işçisinin karşıtlığı konusunda ne düşündüğünü son olarak çok hızlı bir diyalog içinde görelim. Karagöz’le Hacivat karakterlerinden esinlenmiş müthiş bir sahnede Hasırşapkalı ile Kasketli, İvan İvanoviç’in “bir insanın başına gelebilecek en büyük felaket nedir?” sorusuna karşılıklı atışarak cevap verirler:

“Kasketli: Verdiği sözü tutmamak.

Hasırşapkalı: Merkez gazetelerden birinde imzasız makalelerden birine konu olmak.

Kasketli: Esirlik.

Hasırşapkalı: Tensikata uğramak.

Kasketli: Cahillik.

Hasırşapkalı: Âmirinin gözünden düşmek.

Kasketli: Partiden kovulmak.

Hasırşapkalı: Merkez şehirlerden kenar kasabalara nakl-i memuriyet.

Kasketli: Gönül acısı.”

Tekrar bakın. Kasketli’nin hayal ettiği bütün felaketler ahlakla, insani duygularla, komünistlikle ilgilidir. Hasırşapkalı ise tepeden tırnağa kariyeristtir! İki ayrı toplumsal grubun dünyaya ideolojik bakışını bir oyun yazarı, hiç didaktizme kaçmadan başka nasıl anlatabilirdi?

Burada bir an durup Nâzım’ın iyi şair olmakla birlikte kötü oyun yazarı olduğunu söyleyip duranlara soralım: Bir Karagöz-Hacivat veya orta oyunu şenliğinde sınıfsal bir karşıtlığı bu kadar berrak biçimde ortaya koyan bir oyun mu başarısızdır? Biz kanaatimizi söyleyelim: *İvan İvanoviç* epik tiyatronun birçok özelliğine sahip, çok iyi örülmüş bir oyundur. Tiyatro tarihimiz, Nâzım ile Brecht arasında ne tür bir ilişki olduğunun keşfedilmesini bekliyor.

Nâzım Hikmet’in devrimci Marksist mirası

Bu yazının başında sorduğumuz sorunun cevabı artık anlaşılmış olmalıdır. Soruyu, yazının girişindeki bir paragrafı buraya alarak tekrar soralım:

Demek ki, Nâzım çok ciddi bir risk aldığıнын farkında. Kendi yurdunda ipe ya da kim vurduya gidebilecek bir adam, Sovyet pasaportu bile yok, o kadar kı-

rılgan varlık koşullarına sahip, kalkıyor, (bilebildiğimiz kadarıyla o aşamada) hiçbir Sovyet vatandaşı yazarın, edebiyatçının, sinemacının, tiyatrocunun, bilim insanının yapmadığı bir şey yapıyor ve Sovyet rejimini kıyasıya eleştiriyor! Nâzım'ın kişilik olarak deli dolu olduğuna kuşku yok da, bu kadar büyük riskleri o bile hayatında her dakika almamıştır. Bu kadar büyük bir cesaretle, hayır cüretle girilen bu iş, yani *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* başlığını taşıyan bu oyun, sabah akşam Nâzım diyen bir sol aydınlar korosunun neden ilgisini çekmez? Madem Nâzım sizin için önemli, neden biriniz de kalkıp şu oyundan iki satır olsun söz etmezsiniz? Koca şair rahatını, varlık koşullarını, hayatını riske atmış bu oyunu yazmak ve Sovyet ve dünya halklarına ulaştırmak için, siz nasıl Nâzım hayranısınız ki onun bu kadar önemseydiği bir yapıtını görmelikten geliyorsunuz? Sizi gidi konformistler, sizi gidi sahtekârlar. Türkiye'nin en cesur aydınlarından birinin eteğine yapışmışsınız, ama onu istismar edip, ona yabancı, size aziz birtakım davaların hizmetine koştuktan başka bir şey bilmezsiniz!

Önce şunu saptayalım. Nâzım'ın gerçekten de büyük risk aldığı, oyunun Moskova'da başına gelenlerden açıkça ortaya çıkıyor. Eski yazımıza dönecek, oradan aktaracağız:

Oyunun bu devrimci karakteridir ki, ilk sahnelendiğinde başına gelenleri açıklar. 1957'de oyun Moskova'da sahnelendiğinin ikinci gecesinde tiyatroyu saran atlı polisler seyircileri uzaklaştırır ve oyun yasaklanır! Bu aptalca bürokratik yöntemlerin tam da XX. Kongre ertesinde başlatılmış ünlü destalinizasyon döneminde gerçekleşmesi işi iyice gülünç hale getirmektedir. Sovyet bürokrasisinin demokratikleşme arzusu tiyatro seyircisinin üstüne atlı polisler salacak kadardır! Buna karşılık, Sovyet sisteminin çelişkili karakteri, oyunun Rusya dışındaki Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Avrupa ülkelerinde uzun aylar, hatta yıllar boyu gösterilmesine ve büyük başarı kazanmasına yol açacaktır.¹⁰

Bu yazının girişinde *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* oyunundan yaptığımız alıntıda İvan İvanoviç'in Nâzım'a yaptığı uyarı, yani Nâzım'ın kendi kendine yaptığı uyarı, ne kadar doğruymuş! Şöyle diyordu İvan İvanoviç: “Demek istediğim bu piyesi yazmaktan vazgeçin... Hem sizin için, hem bizim için, hem de **bunu oynamaya kalkışacak tiyatrolar için, eğer böylesi bulunursa**, daha iyi...” (vurgu bizim).

İşte bu olay bir bütün olarak ele alındığında Nâzım'ın tavrında bir Marksist aydının tutumunu görüyoruz. Bu tutumu, 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren sık sık Sovyetler Birliği'ne davet edilip orada Nâzım'ın yerden yere vurduğu bürokrasinin hizmetkârı aydınları kucaklayarak Sovyet rejimine övgüler düzen Kemalistlerden (İlhan Selçuk ve şürekâsı) ve Stalinistlerden (Aziz Nesin, Ataol

10 “Tutsak Bolşevik”, a.g.m., s. 77. Bazı yazarlar, oyunun beş gün gösterildiğini, polis baskınının altıncı gün yaşandığını belirtir.

Behramoğlu ve diğerleri) ayıran, işçi sınıfının evrensel misyonuna olan inançtır. Bu Kemalistler ve Stalinistler Nâzım'ın her ölüm yıldönümünde, Moskova'nın Novo Deviči mezarlığındaki sadeliğiyle muhteşem kabrinin başında ona methiyeler düzdükten sonra akşam Sovyet bürokrasisinin kendi şereflerine verdiği yemeklerde dünya devrimi düşmanı bu ayrıcalıklı potansiyel burjuvaların işçi sınıfı üzerindeki sultasına votka kadehlerini kaldırmışlardır!

Bu takım ve onların müritleri *İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?* sorusunu neden önemsesin? Onlar için Sovyetler Birliği'nde İvan İvanoviç'ten başka hiçbir şey yoktu, asla olmadı! Nâzım içinse, Ekim devriminin ülkesinde kasketliler vardı, fabrikada, kolhozda, Sibiry'a da topluma emeğiyle katkıda bulunan ve Nazizme karşı savaşta kahramanca savaşan Semyonov'lar ve Semyonova'lar vardı. Petrof'un henüz bürokratlaşmamış bir komünist yönetici iken "teyze" diye hitap ettiği sıradan köylü kadınlar, Anna Nikolevnaya'lar vardı Aslında İvan İvanoviç'in itiraf dolu bir cümlesi Sovyet toplumunu ne güzel anlatıyor. İvan İvanoviç oyunun başında Petrof'a ne kötülük edebileceğini soracak insan ararken şöyle diyor: "Doğrusu da, maalesef, içinizde başkaları için kötülük düşünmeyen insanlar, yine maalesef diyorum, çoğunlukta... Kimden öğüt istemeli? Bazı ölüleri mezarlarından kaldırıp öğüt istesem..."

Neden? Çünkü Sovyet toplumunda burjuvazi ve toprak sahipleri sınıfı tasfiye edilmiştir. Özel mülkiyetin hırsı ortadan kalkmış, piyasanın rekabeti belirleyici olmaktan çıkmıştır. Sınıf toplumunun, özellikle kapitalizmin "insanın insanın kurdu" olduğu sosyo-ekonomik yapısı geride kalmaya başlamıştır. Onun için İvan İvanoviç mezarlara dönmeyi düşünmektedir. İşte Nâzım bu çoğunluğu sevdiği ve savunduğu için İvan İvanoviç'ler onun için önemlidir.

Solcu Türk aydını *İvan İvanoviç*'i tartışıyor

Kemalistler ve Stalinistlerin Nâzım'ın oyununu görmezlikten gelmeyi seçmiş olduğunu vurguladık, bunun Nâzım'ın genç kuşaklara tanıtılmasında çok büyük bir sorun yarattığının da altını çizdik. Şimdi buna ilişkin birkaç istisnadan söz edelim.

En önemli istisna, şair ve düşünür Attilâ İlhan sayesinde ortaya çıkmıştır. Sol aydınlar *İvan İvanoviç*'ten o denli uzak durmuş, hatta korkmuşlardır ki, oyun ta 1985'e kadar Türkiye'de yayınlanmamıştır. Yayınlandığı zaman da Doğu Perinçek ve arkadaşlarının 12 Eylül sonrasında kurduğu, bugün Vatan Partisi'nin resmi yayinevi olan Kaynak Yayınları'nda çıkmıştır. Sovyetler Birliği bürokrasisinin dostları oyundan bu kadar uzak durunca, devrimci Marksist hareket de Türkiye'ye geç girdiği için, Maocular oyuna sahip çıkma cüretini kendilerinde bulmuş olmaktadırlar. (Bunun yarattığı ironiye aşağıda döneceğiz.)

Attilâ İlhan tipik Türk solcu aydınından farklı bir şahsiyetti. Son döneminin darbeci çizgisi bir yana bırakılırsa, hem dünyaya ve Türkiye toplumuna, hem de solun hayatına bakışında ilginç bazı kıvılcımları her zaman bulmak mümkün-

dü. Oyun 1985'te Türkiye'de nihayet yayınlanınca, *Sanat Olayı* dergisi, Attilâ İlhan'ın bir girişiyle birlikte bir soruşturma yayınlamıştır.¹¹ Soruşturmanın konusunu Attilâ İlhan şöyle tanımlıyor:

"İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?", işte bu perspektivden değerlendirilmeli. Şairin, mücadelesini sürdürdüğünün, elle tutulur kanıtıdır. Piyes o yıllarda 'olay' olmuş, Türkiye ancak 1980'lerin ortasında 'haberdar' oluyor; oysa on beş yıl boyunca, akıl almaz bir Nâzım kitapları furyası yaşadık: Akşam'a Orhan Selim imzasıyla yazdığı fıkralar; bilinmez hangi frenk yazarından, 'Üç Yıldız' imzasıyla uyarladığı 'Yeşil Elmalar' bile, imzası altında yayınlandı da, İvan İvanoviç'ten kimse kapak kaldırmadı. Neden? Hadi iflah olmaz 'Rusçuların' işine gelmiyordu; ya muhalifleri, onlar niye yayınlamaz? Dayanamayıp, kaleme davranmıştım:

...bu piyesin, Nâzım'ın beğenmediği haliyle bile, Rusya'da sahneden kaldırıldığını hatırlatayım mı? Türkçede birçok eseri yayınlandığı halde, bu eserin niçin çıkmadığını, niçin sahnelenmediğini, Nâzım'ın 75. yılını gümbür gümbür kutlayan, 'devrimci' tiyatrolara sorayım mı? (*Dünya*, 5 Şubat 1977).

Sonra sonra, ayıldım: yayınlamıyorlar, çünkü eğilimleri ne olursa olsun, hepsi dogmatique, eleştiriye düşman; hepsinin aradığı (Nâzım'ın o kadar karşı olduğu) dalkavuk, kişiliksiz, evcil aydını tipi; hayalini kurduğu, (Onun eleştirdiği) bürokratik merkeziyetçi konfor diktası! Nâzım'ı da bu yanlış görüntüye mal etmek istiyorlar ya, akıllarınca 'parazitlerini' ayıklayıp, göstermeyecekler!¹²

İlhan'ın "oysa on beş yıl boyunca, akıl almaz bir Nâzım kitapları furyası yaşadık: Akşam'a Orhan Selim imzasıyla yazdığı fıkralar; bilinmez hangi frenk yazarından, 'Üç Yıldız' imzasıyla uyarladığı 'Yeşil Elmalar' bile, imzası altında yayınlandı da, İvan İvanoviç'ten kimse kapak kaldırmadı" cümleleri tam da bizim bu yazının başında dile getirdiğimiz ironinin ifadesi.

Soruşturmaya çok çeşitli eğilimlerden aydınlar cevap vermiş. Kimileri komünist olmadıkları için (Refik Erduran, İlhami Soysal), hatta koyu anti-komünist olduklarından (Hasan Bülent Kahraman), kimileri ise devrimci Marksizmin etkisi altında Sovyetler Birliği'ne eleştirel bakıyor, *İvan İvanoviç* Sovyetler Birliği'ndeki düzeni eleştirdiği için oyunu yayınlama çabasını göstermediğinden dolayı solu eleştiriyor. Kimileri (Rasih Nuri İleri, Kerim Korcan, Ali Günvar) Sovyetler Birliği bürokrasisinin yozlaşmış dünyasının sıkı savunucuları oldukları için (Rasih Nuri İleri'nin ifadesiyle) "öküzün altında buzağı aranması"nı yanlış buluyor. Dikkat edin, Sovyetler Birliği bürokrasisinin bu dostları henüz bunu bilmemektedir, ama rejimin çökmesine, ülkenin dağılmasına sadece altı yıl kal-

11 "Yayın Olayı: İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu? Aydınlar Tartışıyor!", *Sanat Olayı*, 1986. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/8199/001580551010.pdf;jsessionid=DA8C6A73B9C293ABCF34E8FE6621C7F6?sequence=1> [İndirilme tarihi: 15 Mayıs 2018]

12 Attilâ İlhan, "Ayakta Ölen Şair", *Sanat Olayı*, 1986.

mıştır!

Bunlardan Kerim Korcan'ın şu cümlesi tipiktir: “Taa Gogol’ün müfettişinden kalma, sinsi, rüşvetçi, memur zihniyetini, hiç değilse onların dörtte biri kadar hüküm sürmeden söküp atmak kolay mı?” Belli, Korcan bürokratizmi tarih-aşırı bir eğilim olarak ele alıyor. Aynı zamanda, bir “zihniyet”, bir ruh durumu (“sinsilik”), sağlıklı bir sosyo-ekonomik ve politik rejimin hücrelerinde bir illet (“rüşvet”) olarak etkisini sınırlıyor. Ne var ki hemen ardından Nâzım’ı neredeyse aşağılarcasına azarlıyor: “Belli ki, şair çok ucuz ve kolay bir alan seçmiş kendine, her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır, karışamayız.” Kimin “ucuz” eleştirilerle oyalandığı, Kerim Korcan bu satırları yazarken Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin başında olan Gorbacov’ların, Yeltsin’lerin onun ruhu bile duymadan Ekim devrimini gömmeye hazırlanmalarından belli!

Nâzım’ın *İvan İvanoviç*’te deştiği sorunları, küçümsemeye çalışan ve böylece Sovyet bürokrasisinin suçlarının üstünü örten bu yaklaşımı, 1986’da yapılan bu soruşturmadan yıllar sonra *Gelenek* dergisinin yazarlarından Mehmet Kuzulugil’de görüyoruz. Kuzulugil, önce Nâzım’a oğlu kadar yakın olan Memet Fuat’a dil uzatıyor:

İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu? oyunu hakkında yazılanların soğuk savaş propaganda bürolarında çalışan Amerikalıların tezcanlılığı ile yazıldığını söylemek yazarlarına haksızlık olmaz.

“Sovyetler Birliği’nde komünizmi yozlaştıran uygulamaların biçimlendirdiği *İvan İvanoviç* duyarlılığı’, birçok alanda egemenliğini sürdürürken, böyle bir oyunun tepki çekmemesi düşünülemezdi. Stalin döneminden kalma yöneticilerin kendilerine dil uzatılmasını hoş karşılamamaları doğaldı.

Gene de İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu? daha sonra başka tiyatrolarda, Riga’da, Çekoslovakya’da, Bulgaristan’da, Doğu Almanya’da vb. birçok kez sahnelendi.”¹³

Kızdığı ve soğuk savaş ideoloğu derekesine düştüğünü iddia ettiği alıntının sahibi, Memet Fuat! Değil mi ki, Memet Fuat “Stalin döneminden kalma yöneticilerin kendilerine dil uzatılmasını hoş karşılamamaları”nı doğal olarak niteliyor ve böylece kendisi Stalin’e dil uzatıyor, hâşâ!

Kuzulugil’e göre *İvan İvanoviç* katiyen böyle meselelerle ilgili değildir. Okuyalım:

Nâzım’ın oyunu bir Sovyet bürokrasisinin oluşumu üzerine değildir! Oyun Lenin’den bu yana Sovyet siyasetinde her zaman bir gündem maddesi olarak yerini korumuş olan bürokratlaşma eğilimleri üzerinedir. Bir “yapı eleştirisi” değil

13 Mehmet Kuzulugil, “Nâzım Vesilesiyle”, *Gelenek*, sayı 64, Haziran 2001. <https://www.gelenek.org/nazim-vesilesiyle>. [İndirilme tarihi: 14 Mayıs 2018.]

bir iç müdahaledir.

“Yapı eleştirisi”/“iç müdahale” karşıtlığına birazdan döneceğiz. Ama Kuzulugil’in aynen Kerim Korcan gibi Nâzım’ın eleştirisini rüşvetçilik, kaytar-macılık, zihniyet gibi yüzeysel ve ikincil sorunlara hapsedmeye niyetlendiği he-men seziliyor. Nitekim:

Pohpohçuluk, kariyerizm, fırsatçılık gibi “davranış bozuklukları” sosyalist de-neyimin mücadele alanındadır ancak “aman vermez bürokrasinin rahatsızlık duyduğu oyun” tanımı saçmadır. Her şey bir yana, siyasal gücü ve otoritesi tar-tışılmaz olan bir yönetici sınıfın bu oyunun 1950’li yıllar boyunca bütün sos-yalist blok ülkelerinde oynanmasına izin vermesi, eğer Nazım’ın tek başına bir bürokrat sınıfa kafa tutabilecek güçte olduğuna inanmıyorsak, saçmalığın tepe noktasıdır.

Görülüyor: Korcan’daki sinsilik, rüşvet, zihniyet gibi sorunların yerini bura-da “[p]ohpohçuluk, kariyerizm, fırsatçılık” almıştır. Sorunların bunlardan ibaret olduğuna dair kanıt ne? Bürokrasinin bu oyunun “1950’li yıllar boyunca bütün sosyalist blok ülkelerinde oynanmasına izin vermesi”. Kuzulugil bir oyunun veya bir kitabın veya hangi fikir eseriye onun ne söylemek istediğinin analizinin önce o eserin kendisinde aranması gerektiğini duymamış bile! Şu “izin” safsatasını aradan çıkartalım önce. Sovyet bürokrasisi, merkez cumhuriyet Rusya’da oyuna “1950’li yıllar boyunca” değil, sadece 1957 yılında en fazla beş gün boyunca izin vermiş, sonra gelen izleyicileri atlı polisle dağıtmıştır! Öteki cumhuriyetlerde (örneğin Azerbaycan ve Tacikistan’da) veya başka “sosyalist blok ülkelerinde” (örneğin Çekoslovakya’da) oynamasına ise engel olması o kadar kolay değildir. Kuzulugil, anlaşılan 20. Kongre’yi, Hruşçov’u, “buzların erimesini”, kısacası Sovyet bürokrasisinin iç çelişkilerini hiç duymamış! Hâkim güçlerin bu tür iç çe-lişkilerinin daha köklü eleştirilere alan açabileceğine dair sayısız tarihi örneği hiç görmemiş! SSCB’nin Lenin tarafından kurulmuş bir federasyon olduğunu, “sos-yalist blok ülkelerinin” ise her meseleyi Sovyet “efendi”lerinden sormayacağını akıl edemiyor. Kuzulugil’e soralım: Sovyetler Birliği Nâzım’a pasaport vermedi, ama Polonya verdi. Nasıl oldu bu? O nasıl olduysa oyun da öyle oynanmıştır!

Şimdi Nâzım’ın oyununa dönelim. Nâzım’ın Sovyetler’de “[p]ohpohçuluk, kariyerizm, fırsatçılık” mı yoksa bir bürokrasi mi gördüğüne karar vermek için bu yazıda anlatılanları hatırlamak yeterli. Bir edebiyatçı bir devlet ya da parti yetkilisine tam resmi işler konuşulurken “tramvay müthiş bir şey...” dedirtiyorsa ya da tiyatro sahnesini bir tahta perde ile ikiye bölerek üst düzey görevli ve dal-kavuklarını bir tarafa, Kasketli ile halkı öteki tarafa yerleştiriyorsa bu “konkre olarak” bir bürokrasinin varlığının delilidir. Çünkü bürokrasi zaten ayrıcalıkların-dan başka bir şey değildir. Bir Sovyet görevlisi tramvaya “müthiş şey” diyecek

kadar veya göbeğini halktan saklayacak kadar kendi ayrıcalıklarına düşkün hale gelmişse, Stalin'in gönüllü avukatları ne kadar kızarsa kızsın Nâzım "bir bürokrasinin oluşumu"ndan söz etmektedir.

Ama bütün bunları ve başka şeyleri bir yana bırakarak Kuzulugil'e bir soru soralım. Bu yazının başında yaptığımız alıntıda *İvan İvanoviç*'in oyun yazarını, "Hikmet oğlu Nâzım Ran"ı tehdit ettiğini, Nâzım'ın sesinin de buna vakar ve cesaretle cevap verdiğini aktardık. Oyun yazarının cevabını bir daha hatırlayalım:

Boşuna, İvan İvanoviç... Benim de zayıf taraflarım tümenle, ama yakalayamadın onları... (...) Sovyetler Birliği'nde konuksam, iyi konuk, hane sahibini sokmak isteyen yılan görürse başını ezer. Yok hane sahibiysem de iş değişmez. Ezeceğim başını senin...

Buradaki öfkeyi, kini, düşmanlığı hissetmemek mümkün mü? Kuzulugil'e ve bütün Stalinistlere soruyoruz: Kimdir bu "yılan"? Nâzım neden onun "başını ezecek"tir? Rüşvetçi memur mudur düşmanı? Basit pohpohlama eğilimini mi düşman bellemiştir? Fırsatçılar mı bu düşman? Yoksa bütün oyun boyunca ayrıcalıklarını korumak için yapmadıkları rezillik kalmayan bürokratlar mı?

Aslında bu görünen öfke Nâzım'ın hiddetinin çok kısmi bir ifadesi. Nâzım gençliğinden beri Moskova'da Filistin Komünist Partisi'nin temsilcisi olarak tanınmış olduğu arkadaşı Joseph Berger'e oyunun yayınlanması sürecinde yaşananları anlatmıştır. Sözü Berger'e bırakalım:

...Nâzım Hikmet, bu kitabın öyküsünü, şöyle anlattı:

Piyesi sert ve ısırcı mı buldun, asıl onu ilk yazdığım şekliyle okumalıydın ki, o zaman görecektin! Değiştirmek gerekti, üstelik bu işle dostum Simonov uğraştı, görevini de dikkatle yaptı; piyesi zararsız, kısıtlı, küçük bir özeleştirici haline getirmek istiyordu. Hicvi hafifletmek, sert bölümleri kaldırmak, en açık imaları yok etmek, amacındaydı.

Üstelik Simonov bana diyordu ki, "bunu senin için bizim gerçeğimizin bilinci-ne varman için yapıyorum." Simonov'un uyarıları, takındığı babaca hâmi tavrı, beni sinirlendirdi, canımı sıktı; nihayet, o daha anasının etekleri dibinde oynarken, ben devrimcilik uğraşı veriyordum; kısacası, Rusya'da, halk demokrasisi ülkeleri sahnelerinde, kazandığı büyük başarıya rağmen, piyesin son biçiminden memnun değilim, kesinlikle değilim...¹⁴

İvan İvanoviç'in yayınlanacağı *Novyi Mir* dergisinin editörü Konstantin

14 Joseph Berger, "Un révolutionnaire non-conformiste Nazım Hikmet", *Les Lettres Nouvelles*, Aralık 1963-Ocak 1964, Aktaran: Attilâ İlhan, "Ayakta Ölen Şair", *Sanat Olayı*, 1986.

Simonov anlaşılan bazı “pohpohçu”lardan, “kariyeristler”den, “fırsatçı”lardan korkup, oyunu kuşa çevirmişti!

Bu faslı bitirmeden Doğu Perinçek’e de bir çift sözümüz var. Her fırsatta bütün hakikatler tersini gösterirken kendi tezlerinin doğru olduğunu söyleme konusunda uzman olan bu şahsiyet, *Sanat Dünyası*’nın soruşturmasında da aynı şeyi yapıyor. Kitabı yayınlayan yayınevinin de yöneticisi olmanın da rahatlığı içindedir. Verdiği cevabın en önemli pasajında şöyle diyor:

...emekçilerin devrim yaptıkları bir ülkede yeniden okka altına gitmeleri, insanlığın önüne henüz çıkan bir sorundu. Hele 1955 yılını düşünürsek, bu olayın teoride pek yeri yoktu. Yeni sömürü ve baskı mekanizmaları daha tahlil edilmemiş ve teorileştirilmemişti. Bu iş yapılması için ilk önemli girişimler, 1960’ları bekliyordu.

Nâzım Sovyetler Birliği’ni eleştirdiği için bir Maocu olarak bundan yararlanmaya çalışan Perinçek, bir taşla iki kuş vurmaya çalışıyor. Bir, Stalin suçlu değildir. Suçlu Hruşçov ve arkadaşlarıdır. O takdirde kendisine soruyoruz: Nâzım nasıl olup da 1928 tarihini vermiştir, İvan İvanoviç’in etkisinin başlangıç tarihi olarak? İki, “emekçilerin devrim yaptıkları bir ülkede yeniden okka altına gitmeleri”nin 1955’te “teoride pek yeri yoktu”. 1960’ları, Mao’yu bekliyor teori. Hayır, efendim, teoride yeri vardı. Teorinin adı da çok berraktı: *İhanete Uğrayan Devrim!* 1936.

Tarihin göze görünmez ilmekleri

Nâzım ile Trotskiy arasındaki garip bir paralele işaret ederek bitirelim yazıyı. Trotskiy Sovyet bürokrasisini eleştirdiği erken tarihli bir çalışmasında “her Sovyet görevlisinin devlet dairesine gelmiş okuma yazması olmayan yaşlı köylü kadınına özenle ve saygıyla yaklaşması” gerektiğini belirtir. Ama der, “kırtasiye düşkününü görevlimiz oturduğu yerden parmağının ucuyla bilmem kaç numaraya yönlendirir onu; kadın tereddüt içindedir, bilmem kaç numara önünde bir o yana döner, bir bu yana, çaresizlik içinde bakınır ve sonunda en ufak bir şey elde edemedi devlet dairesinden ayrılır.” Trotskiy bu kalıbın Sovyet görevlilerinin hepsi için geçerli olmadığını, ama üçte bir bile böyle davranıyorsa, o zaman “devlet aygıtı ile emekçi kitleler arasında ürkütücü bir uçurum” olduğunun söylenebileceğini ekler.¹⁵

Dönem 1920’li yılların başıdır. Bütün Sovyet gençliği Trotskiy’in yazılarını ateşli biçimde, heyecanla hatmetmektedir. Nâzım Moskova’dadır, ya KUTV’da, ya da ikinci gelişinde. Bu yazıyı okumuş olmaması için hiçbir neden yoktur.

15 Aktaran Thomas Twiss, *Trotsky and the Problem of Soviet Bureaucracy*, Leiden: Brill, 2014, s. 108.

Yüreğinde insanlık taşıyan hiçbir komünistin, olay ister Türkiye’de yaşansın, ister Rusya’da, o köylü kadının acısını içinde duymaması mümkün değildir. Nâzım da bunu duymuş ve unutmamış olabilir. Oyunun başında, savaşta oğlunu yitirmiş köylü kadın Anna Nikolevnaya geldiğinde henüz halka şevkle hizmet etmekte olan bir komünist kadro olan Petrof’un onu “teyze” diye karşılaması işte Trotskiy’in köylü kadını ile Sovyet devlet aygıtı arasındaki “uçurum”un kapatılmasıdır. Bellek mi, rastlantı mı? Hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Devrimci Marksizm

Eleştiri silahı elbette silahların eleştirisinin yerini alamaz. Maddi güç, maddi güç kullanılarak devrilmelidir. Ama kitleleri kavradığı andan itibaren teorinin kendisi de maddi bir güç haline gelir.
(Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş*, 1843)

Devrimler tarihin lokomotifidir.

(Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, 1850)

Her ne kadar Alman işçileri, uzatılmış bir devrimci gelişme olmaksızın iktidara gelemeyiz ve kendi sınıf çıkarlarının gerçekleşmesine ulaşamazlarsa da, bu defa en azından şundan emin olabilirler ki yaklaşmakta olan devrimci dramın ilk perdesi, Fransa'da kendi sınıflarının zaferiyle çakışacak ve böylelikle hızlandırılmış olacaktır. Ama kendi nihai zaferlerine en çok kendileri, kendi sınıf çıkarları konusunda kendilerini bilgilendirerek, mümkün olduğunca çabuk kendi bağımsız siyasi konumlarını benimseyerek, bağımsız olarak örgütlenmiş bir proletarya partisinin gerekliliğinden bir an için bile kuşku duymayacak şekilde demokratik küçük burjuvazinin ikiyüzlü cümlelerine kanmaya direnerek katkıda bulunmalıdırlar. Savaş naraları **Sürekli Devrim** olmalıdır!
(Marx ve Engels, "Merkez Komitesinin Komünist Birlik'e Genelgesi", 1850)